



ISSN 2146-2879

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

Sosyal Bilimler Enstitüsü

DERGİSİ

Ocak 2015 Cilt: 5 Sayı: 1 Vol: 5 No: 1



SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Yıl: 2015 Cilt: 5 Sayı: 1

ISSN 2146-2879

Dergi içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ulusal hakemli dergi olarak yayımlanmasına 2011 yılında başlanan Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak devam etmektedir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.

Dergi ASOS indeksi ve Türk Eğitim indeksi tarafından taranmaktadır.

Ocak 2015, Ankara

Yayın-Proje Yönetmeni: Ayşegül Eroğlu

Dizgi-Grafik Tasarım: Selda Tunç

Kapak Tasarımı: Yılmaz Yücel

Baskı: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 770. Sokak No: 105/A
Yenimahalle/ANKARA
(0312 394 55 90)

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 13987

Dergi İletişim

Tel: +90 0318 357 35 92

Faks: +90 0318 357 35 97

e-mail: sbd@kku.edu.tr

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kusbd/index>

Dergi Yönetim ve Yazışma Adresi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Merkez Yerleşke, 71450, Yahşihan-Kırıkkale



KIRIKKALE
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2015 Cilt: 5 Sayı: 1

Baş Editör (Genel Yayın Yönetmeni)

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Editörler Kurulu

Prof. Dr. İhsan YÜKSEL

Prof. Dr. Cevat ÖZYURT,

Doç. Dr. Cemal FEDAYİ

Doç. Dr. Ali TAŞ

Yrd.Doç.Dr. Adem YILDIRIM

Yrd.Doç.Dr. Mehmet DOĞAN

Yrd.Doç.Dr. Salim PİLAV

Sayı Editörü

Prof. Dr. Cevat ÖZYURT

Editörler Kurulu Sekreteri

Araş.Gör. Mehmet KÜÇÜKÇENE

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ekrem YILDIZ	Doç. Dr. Numan ELİBOL
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Doç. Dr. Oktay AKBAŞ
Prof. Dr. Güven DELİCE	Doç. Dr. Ömer ŞANLIOĞLU
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Doç. Dr. Rafet METİN
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	Doç. Dr. Sema ÖNAL
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Doç. Dr. Serkan BENK
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR	Doç. Dr. Suphi ASLANOĞLU
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU
Prof. Dr. Mehmet KUTLU	Doç. Dr. Sema ÖNAL
Prof. Dr. Mimar TÜRKKAHRAMAN	Yrd. Doç. Dr. Ali Faruk YAYLACI
Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU	Yrd. Doç. Dr. Bilal ÇAKICI
Prof. Dr. Nurhan PAPTAYA	Yrd. Doç. Dr. Cihat KARTAL
Prof. Dr. Turan KARATAŞ	Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN
Prof. Dr. Ülkü GÜRSOY	Yrd. Doç. Dr. Emre AKSOY
Doç. Dr. Bayram SOY	Yrd. Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞÇI
Doç. Dr. Besime ŞEN	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Doç. Dr. Hacı Bayram IŞIK	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Doç. Dr. Halil ÇELTİK	Yrd. Doç. Dr. Nazlı Yücel BATMAZ
Doç. Dr. Hasan YAYLI	Yrd. Doç. Dr. Sayime DURMAZ
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL	Yrd. Doç. Dr. Selma KALYONCU
Doç. Dr. İsmet ÜZEN	Yrd. Doç. Dr. Taylan DOĞAN
Doç. Dr. Mehmet Akif HELVACI	Yrd. Doç. Dr. Taylan Taner DOĞAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Yrd. Doç. Dr. Yusuf DİNÇ
Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN	Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Baş Editörden,

İnsanların düşünme biçimlerini kontrol etmek, esasında hayatlarını kontrol etmek demektir. Bir başka deyişle, toplumların ya da insanların düşüncesini denetim altına aldığınızda, hayatlarını da denetliyorsunuz demektir. Çünkü egemenlik pratiğın değil, fikrin iktidarlığına sahip olmak demektir.

Fikirler kompradorlarla iktidara gelir. Fikir kompradorlarının en önemli özelliği, içinizden biri olması ama sizden biri olmamasıdır. Egemen gücün iktidarını sağlaması ve sürdürmesi için bu kompradorlar, sizin düşünme biçiminizin anlayacağı şekilde düşünceler geliştirerek, size ait olan ne varsa onları kendileştirerek (egemen düşünceye uyumlu hale getirerek), kendi düşünme biçimlerini anlamanızı ve makul görmenizi sağlarlar. Sonuçta anlamak varsa “anlaşmak” da vardır.

Mesela yaşamı pratikleştiren teknoloji, yönetim aracı olarak demokrasi; ekonomik araç olarak serbest piyasa; eğitim aracı olarak okullar; bilimsel araç olarak pozitivism vb. kısaca hayat bu araçlarla taşınır.

Fikir kompradorları, bu araçları amaç haline getirerek, egemen gücün iktidarını sürdürmesini sağlarlar. Aynı şekilde araçların amaçsallaştırılmasıyla, toplumların ve insanların düşünme biçimleri ele geçirilmiş olur. Bundan sonra ise, teknolojiyi geliştirmek, demokrasiyi yerleştirmek, serbest piyasayı canlandırmak, okullaştırmak, bilimsel gelişmeyi sağlamak amaç haline gelir. Yani özgünlüğünüz bitmiştir ve “özgürlük” mücadeleniz (!) başlamıştır. Özgürlük ise özgünlüğünüzü koruyan duvarların yıkılması demektir. Oysa özgünlük, özgürlük ve bağımsızlık demektir. Bir başka ifadeyle özgünleşerek özgürleşebilirsiniz ama özgürleşerek özgünleşemezsiniz.

Çağımız kompradorlar çağıdır. Bu kompradorlar devrimler yaptı ve yapıyorlar. Bu kompradorlar, özgünlüğe dair ne varsa onları çürütüyorlar. Bu kompradorlar egemen düşünceye ait ne varsa onu istiyorlar, getiriyorlar ve savunuyorlar. Yine bu kompradorlar, teorinin oluşturduğu pratiği yerle bir ederek, pratiğın oluşturduğu teoriler geliştiriyorlar, geliştirtiyorlar. Bu kompradorlar, özgün düşünmeyi değil, düşünenlerin düşüncelerini düşünmeyi düşünmek sandırıyorlar. Bu kompradorlar sayesinde toplumlar yığın, insanlar “özgür” (!) oldu. Buna karşın toplumların kültürü ve insanların düşünce özgünlüğü ortadan kalktı.

İşte bu kompradorlar aracılığıyla ülkemizin 300 yıldır, batıya ve batı paradigmasına olan “aşkı” sorunlar yumağını da beraberinde getirmiştir. Çünkü kompradorlar paradigmanın, özellikle batı paradigmasının ana taşıyıcılarıdır.

Paradigmanın en önemli özelliği ekonomiden hukuka; turizmden eğitime kadar her alanda kendini ortaya koyması veya her alanı kapsamasıdır. Egemen paradigmanın bu belirleyiciliği rasyonel olabileceği gibi irrasyonel de olabilmektedir. Örneğin günlük yaşam tarzını belirlediği gibi, insanın mutluluk biçimlerini de belirlemektedir. Kısaca ilk toplumlarda yaşayan insanlardan günümüz insanlarına kadar, her toplum ve her insan belli bir paradigmanın içinde bulunur. Dolayısıyla ilk toplumlarda dahil olmak üzere her toplumun kültürünü belirleyen, insanın düşünme biçimini belirleyen şey paradigmadır.

İşte bu bağlamda her şeyi yeniden dizayn etmeyi kendine görev etmiş olan batı paradigması bilim anlayışını da dizayn etmiştir. Bilim, batılıların dünyasında, özellikle ortaçağ sonrası rasyonelleşerek sekülerleşmiştir. Sömürgecilikle oldukça birikim yapan batılı paradigma, sosyoloji eliyle toplum mühendisliğine; psikoloji eliyle insan mühendisliğine; fabrikaları örnek alarak dizayn ettikleri eğitim eliyle de geleceği inşa etmeye soyunmuştur.

Bu paradigma fikir kompradorları ile devam etmektedir. Bu nedenle son zamanların sosyal bilimleri fen bilimlerinin etkisi altında kalarak insan, toplum ve gelecek oluşturmaktadır. Tam da bu nedenle ülkemizin sosyal bilim paradigması sorunludur.

Ülkemizin batı paradigması atmosferindeki bu sosyal bilim anlayışından kurtulması gerekir. Bir başka ifadeyle ülkemizin sosyal bilim anlayışı, doğunun kadim geleneksel paradigmasını temel almalıdır.

Ülkemizin sosyal bilim anlayışının kendi paradigmamıza uygun gelişmesi dileğiyle...

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Sayı Editöründen,

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayınlanan, basılı olarak ve elektronik ortamda okuyucusuyla buluşan, sosyal bilimler alanındaki tüm araştırmacıların katılımına açık bir akademik inceleme dergisidir.

2011 yılı Ocak ayında yayın hayatına başlayan Dergi, bu sayı ile beşinci yılına girmiş bulunmaktadır. Akademik yayıncılıkta beşinci yıl önemli bir eşiği oluşturmaktadır. Bu vesile ile editör, sayı editörü, hakem ve makale yazarı olarak önceki sayılardaki katkılarıyla derginin temelini sağlamlaştırılanları hatırlayıp teşekkür etmek bir vefa gerekliliği olduğu kadar derginin kurumsal kimliğini pekiştiren bir tutum olacaktır.

Dergimizin bu sayısında on bilimsel makale yer almaktadır:

Abdülkadir Yıldız'ın makalesi hukuk ve siyaset bilimlerinin Türkiye'deki güncel tartışma konularından birine odaklanmakta. "Başkanlık Sistemi ve Türkiye" yazısı Türkiye'de günümüze kadar uygulanmış olan hükümet sistemleri hakkında tarihsel bilgi vererek, 2007 düzenlemeleriyle yarı başkanlık sistemine geçildiği tespitini yapmakta. Yılmaz'a göre, Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübesinde yaşanan siyasi ve hukuki krizler, içinde bulunduğumuz yarı başkanlık sisteminden başkanlık sistemine geçiş taleplerinin en önemli gerekçesini oluşturmaktadır.

Y. Arslantürk ve E. Eysen'in "Adil Ticaret ve Organik Gıda Pazarları: Ankara Örneği" makalesi, ekonomik ve çevresel iyileşmeye dengeli vurgu yapan sürdürülebilir kalkınma paradigması çerçevesinde organik ürün pazarının analizine odaklanmakta; organik ürün pazarında tüketici ile üretici arasındaki yarı-örgütlü dayanışmanın yapısı hakkında literatüre dayalı bilgiler vermektedir.

A. Türk ve A. T. Çetinkaya'nın "Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi: Türkiye Örneği" makalesi, 1987-2013 dönemi resmî verilerinden hareketle küreselleşen dünyada döviz kurunu etkileyen faktörler ve döviz kurlarındaki değişimin ürün fiyatlarına yansımaları analiz etmektedir.

E. Ürsünlerli Çakar ve F. Saraçoğlu'nun "Vergi Yurttaşlığı Kavramı, Unsurları ve Geliştirme Yöntemleri" başlıklı makalesi, "vergi yurttaşlığı" kavramı hakkında literatür taraması yaparak, aktif vatandaşlık ve sosyal dayanışma olguları ile vergi arasında ilişki kurmakta; vatandaşın vergiye gönüllü uyumu ile devlet ve vatandaş arasında rasyonel vergi müzakeresinin imkânları araştırılmaktadır.

“Finansal ve Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme ve Bir Karşılaştırma” makalesinde İ. Zor ve İ. E. Kandil Göker, yeni bir ekonomik olgu olan marka değerlemesini etkileyen faktörleri belirlemeye odaklanmaktadır. Kuramsal özellikli bu makale, marka değerlendirme alanında Türkçe literatürün oluşumuna katkı sunacak niteliktedir.

M. Aksoy’un “Yapım İşi Kamu Alımlarında Yaklaşık Maliyet Belirleme Usulünün Sözleşme Bedeli ve Etkin Kaynak Kullanımına Etkisi” adlı makalesinde kamu yapım ihalelerinde yaklaşık maliyetin belirlenme yöntemi araştırılmış ve mevcut yöntemle tespit edilen yaklaşık maliyetin gerektirdiği kamu kaynaklarının etkin kullanılıp kullanılmadığı incelenmiştir. 2009-2013 yıllarındaki kamu yapım ihalelerini analiz eden makalenin bulgularına göre Türkiye’de ihaleye ayrılan kaynakların etkin biçimde kullanılmaması yapımların bütçe üzerindeki yükünü artırmaktadır.

Soylulaştırma olgusu ve soylulaştırma kavramı hakkında literatüre dayalı tarihsel bilgilerle giriş yapan Ali Koç’un “İstanbul’da Yaşanan Mekânsal Dönüşümler Bağlamında Soylulaştırmanın Yeniden Konumlandırılması” makalesi, çöküntü mekanları, restorasyon ve kentsel yenileme olgularının toplumsal tabakalar açısından analizini yaparak Türkiye’de kentleşme sosyolojisi literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Emel Koç’un “Felsefe ve Edebiyat” makalesi, insani varoluşun açığa vurulduğu iki etkinlik (felsefe ve edebiyat) arasındaki ilişkiyi konu edinmekte. Dil ve yazı gibi araçların kültür içindeki başat konumunu vurgulayan çalışma, varoluşçuluk akımı ve J.P. Sartre örneklerinden hareketle felsefe ve edebiyat yakınlaşmasının “insan varoluşunun duygusal ve düşünsel dünyasının bütünlük hâlinde derinden kavranabilmesi ve anlaşılabilmesi açısından yeni imkânlar” sunduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

“Bayburt/Hart’ta Şeyh Eşref İsyanı’na Dair Osmanlı Arşiv Belgeleri” başlıklı makalesinde M. Eliaçık, Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgelerden yararlanarak, yakın tarihimizin sayfalarından birine ışık tutmaktadır.

A. Karadoğan’ın “Çık-(mak), Taşık-(mak) mıdır?” adlı makalesinde 11. yüzyıldan itibaren Türkçede kullanılan çıkmak fiili ile eski Türkçede çıkmak anlamına gelen taşılmak fiili arasındaki süreksizliğe dikkate çekilmektedir.

Dergimizin 2015/1 sayısına katkıda bulunan yazarlara, hakemlere, dergi yayın kuruluna ve enstitü çalışanlarına şüphesiz asıl takdiri eğitim ve bilim camiasından göreceklerini belirterek içtenlikle teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cevat ÖZYURT

İÇİNDEKİLER

Baş Editörden	v
Sayı Editöründen.....	vii
Başkanlık Sistemi ve Türkiye <i>Presidential System and Turkey</i> Abdulkadir YILDIZ.....	1-14
Adil Ticaret ve Organik Gıda Pazarları: Ankara Örneği <i>Fair Trade and Organic Food Markets: a Case of Ankara</i> Yalçın ARSLANTÜRK & Esin AYSEN.....	15-26
Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi “Türkiye Örneği” <i>The Analyses of Pass-Through Affect From Exchange Rates to</i> <i>Prices By Granger Causality Test: “The Case of Turkey”</i> Emrah TÜRK & Ahmet Turan ÇETİNKAYA.....	27-37
Vergi Yurttaşlığı: Kavram, Unsurları ve Geliştirme Yöntemleri <i>Tax Citizenship: Concept, Elements and Development Methods</i> Elif PÜRSÜNLERLİ ÇAKAR & Fatih SARAÇOĞLU.....	39-49
Finansal ve Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme ve Bir Karşılaştırma <i>Brand Valuation From Financial and Behavioral Point</i> <i>of View and a Comparison</i> İsrafil ZOR & İlkut Elif KANDİL GÖKER.....	51-64
Yapım İşi Kamu Alımlarında Yaklaşık Maliyet Belirleme Usulünün Sözleşme Bedeli Ve Etkin Kaynak Kullanımına Etkisi <i>The Effect of The Determination Method of The Estimate Cost on</i> <i>The Contract Price and Efficient Sourcing in Works Contracts</i> Mehmet AKSOY	65-88
İstanbul’da Yaşanan Mekânsal Dönüşümler Bağlamında Soylulaştırmanın Yeniden Konumlandırılması <i>Relocation of Gentrification in The Context of The Spatial</i> <i>Transformation That Have Taken Place in İstanbul</i> Ali KOÇ	89-104

Felsefe ve Edebiyat

Philosophy and Literature

Emel KOÇ 105-117

Bayburt/Hart'ta Şeyh Eşref İsyanı'na Dair Osmanlı Arşiv Belgeleri

Ottoman Archive Documents on Uprising of Sheikh Ashraf in Bayburt/Hart

Muhittin ELİAÇIK 119-139

Çık-(Mak), Taşık-(Mak) Mıdır?

Is to Exit (Çıkmak) To Escape (Taşılmak)?

Ahmet KARADOĞAN..... 141-147

Yazım Kuralları 148-149

BAŞKANLIK SİSTEMİ VE TÜRKİYE

*Dr. Abdulkadir YILDIZ**

Öz

Türkiye’de hükümet sistemi ya da rejim, üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı bir alandır. Bazılarına göre hükümet sisteminin değişmesi, Anayasal sistem değişikliğinin ötesindedir ve devletin kuruluş felsefesine aykırılık teşkil etmektedir. Diğer taraftan, geçmişte yaşanan bazı krizlerin parlamenter sistemden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu açıdan, benzer sorunların yeniden yaşanmaması için hükümet sistemi değişikliğinin zorunluluğu belirtilmektedir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı Devleti’nde hükümet sistemi parlamenter sistem doğrultusunda belirlenmiştir. 1921 Anayasası’nda meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. 1924 Anayasası ise meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir hükümet sistemini benimsemiştir. 1961 Anayasası’nın ve 2007 yılı değişikliklerinden önce 1982 Anayasası’nın, parlamenter sistemin genel özelliklerini gösterdiği söylenebilir. 2007 yılı Anayasa değişiklikleri ise cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlamak suretiyle hükümet sistemini değiştirmiştir. Her ne kadar parlamentarizmin birçok özelliğini barındırmaya devam etse de, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, sistemin genel olarak yarı-başkanlık olarak nitelenmesi sonucunu doğurmuştur. Yeni anayasa tartışmaları ile birlikte, hükümet sisteminin başkanlık sistemi olması gerektiği de savunulmaktadır. Buna göre güçlü ve istikrarlı bir yürütmeyi sağlamak, ülkenin gelişmesi için önem göstermektedir. Buna karşılık, başkanlık sisteminin Türkiye’de otoriter bir rejime dönüşme riski ifade edilerek parlamenter sisteme ilişkin araçların geliştirilerek devam etmesi gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, tüm sistemlerin kendi içerisinde riskler taşıdığı düşünüldüğünde başkanlık sisteminin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle parlamenter sistemden kaynaklı geçmişteki siyasi ve hukuki krizler incelendiğinde, başkanlık sistemine ilişkin tez güç kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Türkiye’de Hükümet Sistemi.

Presidential System and Turkey

Abstract

Governmental system or regime in Turkey is really controversial issue. Changing the governmental system is more than Constitutional systems’ change and it differentiates the state’s founding philosophy, according to some. Otherwise, its’ arguing that some of the crises in history depends that the parliamentary system. So, it is stated that the governmental system change is necessary for not to encounter with the same problems. The Second Constitutional Era of the Ottoman Empire constituted parliamentary system. Parliamentary democracy was governmental system of 1921 Constitution of the Republic of Turkey. 1924 Constitution constituted a middle regime between parliamentary democracy and parliamentary system. 1961 Constitution and 1982 Constitutions’ original governmental system was parliamentary system. 2007 Constitutional amendments have changed the 1982 Constitution’s governmental system because the direct election of the president. Direct election of the president transformed the Constitution’s governmental system as a semi-presidential system, although still keeps’ most of the parliamentary system instruments. Governmental system should be presidential system according to discussions on the new constitutional amendment. Powerful and stabilized executive branch is necessary to develop the country. On the other side, parliamentary system is still considering as ideal governance because of risks about authoritarian rule with the presidential system. By the way, presidential system should evaluate with all details because all system has some risks. But especially considering some historical crises on politics and law depends that parliamentary system strengthens the thesis to adopt presidential system.

Keywords: Presidential System, Governmental System in Turkey.

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

Kuvvetler ayrılığı, Montesquieu tarafından bugün anlaşıldığı şekilde sistematik ifadesini bulan teoridir (Akad vd., 2014: 131; Zühtü Arslan, 2005: 29; Turhan, 2005: 87). Bu teoriye göre devletin temel fonksiyonları, yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılmaktadır (Akad vd., 2014: 139; Gözler, 2010: 220). Devletin bu fonksiyonları doğrultusunda hükümet sistemleri kuvvetlerin ayrılığını veya kuvvetlerin birlikteliğini benimsemiş olabilir.

Kuvvetler ayrılığının söz konusu olduğu durumlarda, yasama ve yürütmenin birbiriyle ilişkisine göre hükümet sistemleri parlamenter sistem ve başkanlık sistemi olarak belirlenmektedir (Turhan, 2005: 111; Gözler, 2010: 223). Bu teori çerçevesinde, hangi hükümet sistemi benimsenmiş olursa olsun, hukuk devletinin gerçekleşebilmesi için yargının mutlak olarak bağımsız olması gerekir (Gözler, 2010: 223; Zühtü Arslan, 2005: 29). Yasama ve yürütme bağlamında ise sert ayrılık sistemi benimsenebileceği gibi yumuşak ayrılık ya da kuvvetlerin birlikteliği sistemleri benimsenebilir. Sonuç olarak, kuvvetler ayrılığı sistemleri, kuvvetlerin yumuşak ayrılığı veya kuvvetlerin işbirliği kapsamında parlamenter sistem ve kuvvetlerin sert ayrılığı kapsamında ise başkanlık sistemi olarak belirlenmektedir (Teziç, 2004: 405, 427).

Başkanlık sistemi, hükümet sistemi değişikliği bağlamında Türkiye’de tartışılmaktadır. Anayasa’da hükümet sistemi olarak başkanlık sistemi benimsenmediğinden, hükümet sistemine ilişkin değişiklik Anayasa değişikliğini gerektirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de yeni anayasa tartışmaları, hükümet sistemine ilişkin değişikliğin tartışılması sonucunu da doğurmaktadır.

Bu çalışmada, başkanlık sisteminin kapsamı ve Türkiye açısından uygun olup olmayacağı değerlendirilmektedir. Buna göre başkanlık sistemi bir takım siyasi hesaplardan dolayı mı savunulmaktadır? Bunun karşısında ise başkanlık sistemini Türkiye’nin gelecek misyonu bağlamında zorunluluk olarak gören bir anlayış da söz konusudur. Karşılıklı bu iki görüşten hangisinin daha isabetli olduğunun belirlenebilmesi açısından, ilk olarak, başkanlık sisteminin ne olduğu parlamenter sistemle kıyaslanarak belirlenmektedir. İkinci olarak, Türkiye’de mevcut hükümet sisteminin ne olduğunun tespit edilmesi söz konusu olmaktadır. Son olarak, başkanlık sisteminin Türkiye’ye uygun olup olmadığı ve Türk Anayasal sisteminin başkanlık sistemi olarak değişmesinin ne anlama geleceği değerlendirilmektedir.

Başkanlık Sistemi

Başkanlık Sisteminin Temel Özellikleri

Başkanlık sistemi, kuvvetlerin sert ayrılığını ifade eder. Bu durumun belirli tezahürleri vardır. İlk olarak, yasama ve yürütme arasında oluşum bakımından ve devamlılık açısından bağımsızlık söz konusudur (Gözler, 2010: 231). Bu açıdan, yasama

organı ve yürütme organı birbirinin güvenine dayanmaz ve birbirlerinin varlıklarına son veremez (Yazıcı, 2009: 213; Uluşahin, 1999: 37). Bu yönüyle başkanlık sistemi, kuvvetlerin sert ayrılığına dayanmaktadır.

Başkanlık sisteminde ikinci asli özellik, yürütmenin tek başlı yapısıdır. Bu ölçüt, parlamenter sistemle başkanlık sistemini birbirinden ayırır. Parlamenter sistemlerde yürütme, bakanlar kurulu ve devlet başkanından oluşmaktadır. Başkanlık sisteminde ise bu ayrım yoktur. Hem hükümetin hem de devletin başı, başkandır (Gözler, 2010: 231; Yazıcı, 2009: 212; Uluşahin, 1999: 41). Bu durum, başkanlık sisteminde, yürütme içerisindeki iki başlılığı önleyen husustur.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçek anlamda uygulandığı yer Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'dir (Teziç, 2004: 427). Çünkü kuvvetlerin mutlak olarak ayrılığı, başkanlık sisteminin uygulandığı bir yerde mümkün olabilir (Zühtü Arslan, 2005: 29). ABD'de başkan, yürütme yetkisinin tamamına sahiptir. Amerikan Anayasası'nın ikinci maddesinde, "yürütme yetkisi Amerika Birleşik Devletleri başkanına aittir" denmektedir (Chemerinsky, 2011: 343). Bu yetkinin, yürütmenin bizzatı kendisinden mi yoksa ABD Anayasası'ndan mı kaynaklandığı konusu ise tartışmalıdır. Buna ilişkin bir görüşe göre başkanın yetkileri Anayasa ve kanunlar tarafından kendisine açıkça tanınmış yetkililerdir (Chemerinsky, 2011: 345). Diğer bir görüşe göre başkan, diğer kuvvetlerin yetki alanına girmeyen ve yürütmenin doğasından kaynaklı her türlü yetkiye sahiptir. Üçüncü bir görüşe göre ise başkanın yetkileri Anayasa ve yasalar tarafından yasaklanmayan işlemlerdir (Chemerinsky, 2011: 346). Son iki yaklaşımda yürütme ya da başkan asli olarak yetkilidir yorumu yapılabilir. Çünkü yürütme, görev alanı dışında olduğu belirtilmeyen her alanda yetkisini kullanabilmektedir. Başkanın yürütmede asli konumda olmasının diğer bir sonucu yardımcıları açısındanadır. Buna göre başkanın yardımcıları, parlamenter sistemdeki bakanlarla aynı konumda değildirlir. (Teziç, 2004: 430).

Başkanlık sisteminin ölçütlerinden üçüncüsü, başkanın halk tarafından seçilmesidir (Yazıcı, 2009: 232; Uluşahin, 1999: 30). Parlamenter rejimlerde yürütmenin bir kanadı olan bakanlar kurulu yasama içinden çıkmaktadır. Bu açıdan, bakanlar kurulunun ve meclisin aynı kaynaktan ortaya çıkması söz konusudur (Uluşahin, 1999: 31). Parlamenter sistemde yürütmenin diğer kanadı olan devlet başkanlığı, meşruti monarşilerde soydan devam etmekte, cumhuriyette ise devlet başkanı meclis tarafından seçilmektedir. Devlet başkanının belirlenmesinde başkanlık sistemi ile yarı başkanlık sisteminin ortak yönü, devlet başkanının her iki sistemde de halk tarafından doğrudan seçilmesidir (Teziç, 2004: 428).

Başkanlık Sisteminin Değerlendirilmesi

İlk olarak, başkanlık sisteminin demokratik ve özgürlükçü bir sistem olduğunu belirtmek gerekir (Turhan, 2005: 112). Dolayısıyla, başkanlık sistemini kuvvetler birliği sistemleri ile karıştırarak diktatörlük olarak belirtmek yanlış bir tanımlama olacaktır. Hatta, başkanın halk tarafından seçilmesi usulü başkanlık sistemini, parla-

menter sisteme göre daha demokratik bir hale getirmektedir (Gözler, 2010: 239). Bu noktada, başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre daha yaygın bir uygulamasının olduğu da vurgulanmalıdır (Küçük, 2015b). Bununla birlikte, başkanlık sistemini, kanaatimizce yanlış bir şekilde, vesayetçi sistemlerle karıştırarak çoğunluğun azınlık üzerindeki hegemonyası olarak niteleyenler de söz konusudur (Yılmaz, 2007: 1). Halbuki bu durum, demokrasinin çoğunluk yönetimi olmasına yönelik bir itirazdır. Bu itirazı yapanlar ise genel olarak, çoğulculuk adı altında bizzat vesayeti savunanlar olmuştur (Küçük, 2015a). Bu açıdan, ilk olarak demokrasinin bir çoğunluk yönetimi olduğunu kabul etmek gerekir.

İkinci olarak, hükümet sistemi olarak başkanlık sisteminin, Türkiye’de zaman zaman ifade edildiği şekilde, federal devleti gerektirmediğini belirtmek gerekir. Başka bir deyişle, Amerika Birleşik Devletleri’nin federal devlet şekline sahip olması, başkanlık sisteminin federal devleti gerektirdiği yönünde yorumlanamaz.

Esasında, parlamenter sistemin de başkanlık sisteminin de belirleyici ölçütlerinin olmasına rağmen, bu sistemlerin farklı türleri vardır. Bu açıdan, hükümet sistemlerini tek başına başarılı veya başarısız olarak nitelemek zordur. Başka bir deyişle, parlamenter sistemin başarılı olarak uygulandığı ülkelerin yanında, istikrarsız ve krizlere yol açtığı yönetimler de vardır. Bunun gibi başkanlık sisteminin istikrarlı yönetim sağladığı ABD’nin yanında, başkanlık sisteminin otoriterleştiği ve hatta diktatörleştiği başkancı rejimler de söz konusudur (Teziç, 2004: 427). Bu konu aslında ülkelerin demokratik gelenekleriyle ilgilidir. Ayrıca, uygulanan hükümet sistemini kendi devlet ve millet gelenekleriyle bağdaştırarak teamüllerin geliştirilmesi ve krizlere yol açılmaması sistemlerin işleyişinde başarı sağlayabilir.

Başkanlık sisteminin önemli bir özelliği istikrarlı yönetime yol açmasıdır. Bu istikrar, yürütmenin tek başlı yapısından dolayı devlet-hükümet ayrışması olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, başkanın belli bir dönem için seçilmesi ve görevine son verilememesi istikrarı sağlayan diğer bir etkidir (Uluşahin, 1999: 75-76). Bununla birlikte, kural olarak başkanın görevine son verilememesi -bunun istisnası *impeachment* usulüdür- değişen şartlara göre parlamenter sistemlerde mümkün olan hükümet değişikliklerini dışlaması ve katılığa yol açması yönüyle, başkanlık sisteminin zayıf yanı olarak değerlendirilmektedir (Yazıcı, 2009: 215). Bununla birlikte, başkanın yürütmede yetkili olması ve sert kuvvetler ayrılığının olması, yasama ile ilişkilerin hiç olmadığı anlamına gelmez. Hatta, başkanın politikalarına devam edebilmesi açısından yasamanın desteğine ihtiyaç duyması, yukarıda bahsedilen katılık ihtimalini zayıflatmaktadır (Yazıcı, 2009: 236; Teziç, 2004: 432). Bu katılık ihtimalini zayıflatıcı bir diğer durum ise ABD’deki partilerin serbest parti niteliğinde olmasıdır (Teziç, 2004: 428). Dolayısıyla, disiplinli parti modellerinin olduğu ülkeler açısından bahsedilen katılığın giderilememesi ve krizlerin oluşması ihtimali de vardır. Görüldüğü üzere, aslında bu sistemlerin olumlu ve olumsuz olarak sayılan tüm yönleri bakımından iddia edilen bir konu aynı zamanda tersi iddiayı da bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan, hükümet sistemleri konusunda ortak bir kabulün oluşturulması zor görünmektedir.

Başkanlık sistemine ilişkin tartışmalar, koalisyonların istikrarsız yönetimlere yol açması ve hükümet krizlerinin ortaya çıktığı tarihi tecrübelerin yaşandığı ülkeler açısından daha büyük bir önem göstermektedir. Bununla birlikte, parlamenter rejimin de istikrarlı bir yönetim sağlaması ihtimali söz konusudur. Bunun örneği ise İngiltere'dir. İngiltere'de güçlü bir siyasi partinin olması, koalisyonlara yol açmaması sebebiyle parlamenter sistemin istikrarlı bir şekilde uygulanması sonucunu doğurmuştur (Turhan, 2005: 120). Aslında, 2002 yılından beri Türkiye'de de benzer bir durumun olduğu söylenebilir. Bu arada, İngiltere'de yetmiş yıl sonra ilk koalisyon hükümeti 2010 yılında kurulmuştur. Fakat, 2015 seçimlerinde Muhafazakar Parti yeniden tek başına iktidar olacak sandalyeye sahip olmuştur.

Başkanlık sisteminin istikrar yönünü Uluşahin, önemli olanın hükümetlerin sürdürülebilir ve verimli politikalar belirlemeleri olarak niteleyerek, "verimlilik" bağlamındaki istikrarın esas olduğunu belirtmiştir (Uluşahin, 1999: 77-78). Kanaatimizce, koalisyonların ve sık hükümet değişikliklerinin, devlet politikası olarak sürekli gelişmişliği sağlamaları zordur. Özellikle ülkemizdeki siyasi parti yapılarının parti programlarının ciddi farklılığı göz önüne alındığında, sürdürülebilir istikrardan çok, hükümet politikaları karmaşası çıkması ihtimali yüksektir. Koalisyonların bu durumu ayrıca, gelişen konjonktürde hızlı karar alması gereken bir hükümet ihtimalini güçleştirecektir (Küçük, 2015c). Dolayısıyla, başkanlık sisteminin tek başlılığı ve görev süresi belirliliği yani yapısal istikrar, icra istikrarının da temel gerekçesi olarak algılanabilir.

Başkanlık sisteminin, parlamenter sisteme göre zayıf olduğu bir yönü, kuvvetlerin birbiriyle olan ilişkisi açısından belirtilmektedir. Buna göre başkanlık rejiminde başkanın da doğrudan oya dayanması "çift meşruiyet" krizine yol açabilir (Yazıcı, 2009: 219). Hoş, devlet başkanının doğrudan oya dayanmadığı durumlarda da devlet başkanının meşruiyetinin olmadığı iddia edilmez. Bu bağlamda, yetkilerini sert bir şekilde uygulamak isteyen bir cumhurbaşkanı, geçmişte Türkiye'de çeşitli örnekleri olduğu gibi, krizlere yol açabilir. Tabii burada, başkanın doğrudan oya dayanmasından dolayı yetkilerini kullanmak konusunda daha cesaretli olabileceğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, tarihi süreçte karşılaşılan sorunlar, yasama ve yürütme arasındaki yetki paylaşımından kaynaklanmamış, tam tersine yürütmenin kendi içindeki çift başlıktan kaynaklanmıştır. Parlamenter sistemin bu durumu, yürütmenin iki başlılığına bağlanabilir.

Başkanlık sistemine ilişkin diğer bir eleştiri, yasama ve yürütmenin farklı siyasi eğilimleri temsil etmesi hali için ifade edilmektedir (Turhan, 2005: 118). Buna göre başkanın ve yasamanın aynı çoğunluğa dayanmadığı durumda krizlerin ortaya çıkması muhtemeldir (Teziç, 2004: 433). Bununla birlikte, her ne kadar kuvvetlerin sert ayrılığı sistemi olsa da belli yetkilerin kullanılması açısından yasama ve yürütmenin başkanlık sisteminde de birbiriyle ilişkisi sürmektedir. Ayrıca, ABD açısından siyasi partilerin serbest parti niteliğinde olması, siyasi eğilimlerin çatışması durumunu

asgariye indirmektedir. Kaldı ki, parlamenter sistemde cumhurbaşkanının yasama tarafından seçilmesi aynı siyasi eğilimde olacağını anlamına gelmez. Yarı-başkanlık sisteminde ise devlet başkanının seçilmesi usulü zaten başkanlık sistemiyle aynıdır.

Dolayısıyla, siyasi eğilim farkı sebebiyle yaşanacak sorunlarla farklı bir şekilde parlamenter sistemde de karşılaşılabilir. Şöyle ki, devlet başkanının yasamanın çoğunluğunun siyasi eğiliminden farklı olması ihtimali parlamenter rejimlerde de söz konusu olabilir. Her ne kadar devlet başkanı doğrudan hükümet etmese de, kanunları veto etmek gibi önemli yetkilere sahiptir. Bu durumda, devlet başkanının yani yürütmenin bir kanadının yasamayla ve hatta yürütmenin diğer kanadıyla bir çekişmeye girmesi ve krize yol açması muhtemeldir. Bu krizin ise Türkiye’de 2001’de yaşandığı üzere, parlamenter sistemin önemli bir zayıf yanı olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç olarak, başkanlık sisteminin kendine özgü zayıf ve güçlü yönleri vardır. Aslında, bir sistem açısından söz konusu olan avantaj, diğeri için dezavantaj olabilmektedir (Yazıcı, 2009: 214). Bu açıdan, her halükarda kuvvetler ayrılığına dayanan ve demokratik olan bu sistemlerden birinin tercihi için sistemlerin birbiriyle karşılaştırılması yoluna değil, siyasi ve sosyolojik şartlar bakımından ülkeye uygunluğu yönünden bir araştırma yapılması daha isabetli olabilir. Bu yöndeki bir araştırmada, parlamenter hükümet sisteminin Türkiye’de krizleri çözmekte yetersiz kaldığı yorumu yapılabileceğinden, başkanlık sisteminin savunulmasına ilişkin kanaat güçlenmektedir.

2. Türkiye’de Hükümet Sistemi

Kanun-ı Esasi ve Teşkilat-ı Esasi’de

Osmanlı Devleti’ni Ortaçağ’da Avrupa’daki mutlak monarşilerle karıştırmamak gerekir. Çünkü egemenliğin kullanılması bakımından padişahlar, Avrupa’daki mutlak yetkiye sahip krallara göre sınırlı bir yetkiye sahiptiler (Şentop, 2010: 4; Yıldız, 2010: 10). Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’ni, 1876 Kanun-ı Esasi öncesinde de kendine özgü bir monarşi olarak nitelenebilir (Küçük, 2005: 89). Bu bağlamda, hükümet sisteminin kuvvetlerin birlikteliğine dayanan mutlak monarşi olarak ifade etmemek gerekir.

1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile birlikte Osmanlı Devleti’nin hükümet sistemi, parlamenter rejimin özelliklerini büyük ölçüde kazanmıştır. Buna göre padişahın yanında Heyet-i Vükela, yürütmenin iki başlı yapısını oluşturmaktadır. Burada Heyet-i Vükela genel politikadan sorumludur (m. 28). Bunun yanında, padişahın Meclis-i Umumi’yi fesih ve tatil edebilmesi, parlamenter sistemde kuvvetlerin yumuşak ayrılığına ilişkin diğeri bir noktadır (m. 7 ve m. 35). Bununla birlikte Gözler, Heyet-i Vükela’nın Meclis’e karşı değil, padişaha karşı sorumlu olmasından dolayı, parlamenter monarşi olarak nitelenmesinin güç olduğunu ifade etmiştir (Gözler, 2011: 18).

1909 değişiklikleri sonucunda Kanun-ı Esasi'deki hükümet sistemi parlamenterizmin doğasıyla daha çok bağdaşır bir şekle dönüşmüştür. Burada, parlamenter sistemin kuvvetlerin işbirliğini ve etkileşimini sağlayan araçları tam olarak benimsenmiştir (Tanör, 2004: 217). Kanun-ı Esasi'nin otuzuncu maddesinde yapılan değişiklikle Vükelanın her birinin, hükümetin politikasından müştereken ve kendi dairesiyle ilgili olarak da münferiden sorumluluğu esası benimsenmiştir. Buna rağmen, İttihat-Terakki yönetiminin parlamenter demokrasiyi imkânsız kıldığı belirtilmelidir (Tanör, 2004: 218). Dolayısıyla, bir sistemin anayasal ifadesi gibi uygulaması da önem göstermektedir. Bunun dışında, Sultan Abdulhamit'in yönetimine ilişkin eleştirilerin büyük ölçüde yersizliği, İkinci Meşrutiyet döneminde tek parti diktatörlüğü sonucunda anlaşılmıştır.

1921 Anayasası ise Türkiye'de kuvvetlerin yasamada birleşmesi anlamındaki meclis hükümeti sisteminin uygulandığı bir dönemi göstermektedir. Burada, devlet başkanlığının bulunmaması, icra vekilleri heyetinin yasamanın emir ve talimatlarıyla bağlı olması hususları, meclis hükümeti sisteminin temel özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, İstiklal Mahkemeleri sebebiyle yargı yetkisinin de Meclis'te olduğunu belirtmek gerekir (Teziç, 2004: 404). Meclis'in yargı yetkisine de sahip olması, dönemin şartlarının bir gereği olarak görülmesine rağmen, hukuk devleti ilkesinin ihlali noktasında riskler taşımıştır.

1921 Anayasası ile her ne kadar meclis hükümeti sistemi benimsenmişse de, uygulamada "icra vekilleri heyeti" etkin olmuştur (Tanör, 2004: 270-271). Bu durum, hükümet sistemlerinin adlandırılmasından farklılaşabileceğini göstermektedir. Ayrıca, hükümet edeceklerin, yürütmeyi elinde bulunduranların, doğal olarak ön plana geçtiği ifade edilebilir (Yıldız, 2010: 92). Aslında, başkanlık sistemi görüşünün savunulmasında bu durum, belirgin bir ağırlık taşımaktadır.

1924 Anayasası'nda ise iki başlı bir yürütme öngörülmesine rağmen, meclis hükümetine ilişkin özelliklerin ağırlıklı olduğu söylenebilir (Teziç, 2004: 401-402). 1924 Anayasası dönemini parlamenter sistem ile meclis hükümeti sistemi arasında karma model olarak nitelemek de mümkündür (Özbudun, 2011: 31). Meclis'in milli egemenliği doğrudan doğruya kullanabilen tek organ olması, uygulamada farklı bir tezahürü olsa bile, Anayasal yönden meclis hükümeti sistemine ilişkin özellikleri belirleyici hale getirmiştir (Kuzu, 1988-1990: 45). Buna göre Anayasa'nın 7. maddesinde, yürütme yetkisinin Meclis'e ait olması ve Meclis'in bu yetkisini cumhurbaşkanı ve icra vekilleri heyeti eliyle yürütmesi, meclis hükümetinin klasik özellikleridir.

1961 Anayasası'ndan 2007 Anayasa Değişikliğine

Hem 1961 Anayasası döneminde hem de 1982 Anayasası'nın ilk halinde hükümet sistemi olarak parlamenter sistem benimsenmiştir.

Hükümet sistemlerine ilişkin belirleyici özellik aslında devlet başkanının konumuyla doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nda önemli bir yenilikler,

cumhurbaşkanının yasama ile ilişkisinin gevşetilmesi açısından (Kuzu, 1988-1990: 46). 1961 Anayasası'nın 6. maddesi, yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna ait olduğunu ifade etmektedir. Bu husus, parlamentarizmin klasik özelliği çerçevesinde bir hükümet sistemi benimsendiğini göstermektedir. Bunun yanında, Meclis'in halk tarafından doğrudan seçilmesi parlamenter sistemin diğer özelliğidir. Meclis'in feshi (m. 108) ile yürütmenin bir kanadının güvensizlik oyu ile görevine son verilebilmesi (m. 89 ve m. 104), kuvvetlerin etkileşimi doğrultusunda parlamenter sistemin bir diğer özelliğidir.

1982 Anayasası da ilk haliyle, her ne kadar cumhurbaşkanının yetkileri geniş olsa da, parlamenter sistemin genel özelliklerini göstermektedir. Buna göre yürütme iki başlıdır. Cumhurbaşkanı burada Meclis tarafından seçilmektedir. Meclis halkın doğrudan oyu ile seçilmektedir. Ayrıca yasamanın yürütmeye karşı güvenoyu ve güvensizlik oyu mekanizmaları bulunmaktadır (m. 99, m. 110 ve m. 111). Yürütmenin ise Meclis'e karşı Anayasa'nın 116. maddesi doğrultusunda fesih mekanizması bulunmaktadır (Özbudun, 2011: 354).

Görüldüğü üzere, 1961 ve 1982 Anayasası'nın ilk hali parlamenter sistem niteliklerini önemli ölçüde taşımaktadır.

2007 Anayasa Değişikliği Sonrasında

Yukarıda görüldüğü üzere, parlamenter sistemin özellikleri, büyük ölçüde devam etmektedir. Bununla birlikte, mevcut durumda cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi konusu farklılık göstermektedir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi konusu, parlamenter sistemden farklılaştıran en önemli unsur olarak görülebilir.

Türkiye'de, cumhurbaşkanının yetkilerinin klasik parlamenter sistemlere göre fazla olduğu süregelen bir iddiadır. Açıkçası, bu durumun cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi usulüyle birleşmesi, sistemin yarı-başkanlık olarak adlandırılması açısından daha isabetlidir. Bunun yanında, parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının bakanlar kuruluna olağan durumlarda başkanlık etmemesi konusu artık geride kalmış görünmektedir (Özbudun, 2011: 354).

Başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde devlet başkanının parlamenter sistemde olduğu gibi yansız olması beklenemez. Çünkü bu sistemlerde halkın doğrudan oyuyla seçilen devlet başkanı, doğal olarak, bir siyasi görüşün lideri konumunda olmaktadır (Turhan, 2005: 118). Bu bağlamda, Türkiye'de 12. Cumhurbaşkanı ile birlikte ifade edilmeye başlanan, Cumhurbaşkanının tarafsızlığa dikkat etmediği konusu, aslında sistem değişikliğinin doğal bir görüntüsü olarak görülmelidir. Bu sistem değişikliği ise parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine geçilmesidir. Çünkü, yarı-başkanlık sisteminin parlamenter sistemden ayrıldığı en belirgin özellik, devlet başkanının halk tarafından doğrudan seçilmesidir. Nitekim Gözler, halk tarafından doğrudan seçilebilmek için siyasi olarak taraf olunması gerekliliği ve cumhurbaşkanı-

nın iki kez seçilebilecek olması yönlerinin, cumhurbaşkanının tarafsızlığını kaldırması yönüyle eleştirilebileceğini ifade etmektedir (Gözler, 2011: 320). Fakat, bu eleştiri klasik parlamenter sistem açısından temellendirilebilir. Dolayısıyla, sistemin klasik parlamenter sistem olmadığı bir durum açısından, Cumhurbaşkanının bu yönüyle eleştirilmesi yerinde görülmebilir. Kaldı ki, Cumhurbaşkanının Meclis'teki çoğunluğa sahip siyasal partinin lideri konumunda olması, doğal olarak hükümet etme sonucunu doğuracaktır (Gözler, 2011: 300, 302). Bu yönüyle, sistemin artık parlamenter sistem olarak devam ettiği söylenemez. Sistem, bu durumda daha çok başkanlık sisteminin özelliklerini göstermektedir (Gözler, 2011: 300).

Meclis'te çoğunluk olmayan yani hükümet etmeyen parti veya partilerin adayının Cumhurbaşkanını seçilmesi durumunda ise doğrudan halk tarafından seçilse de, sistemin parlamenter sistemin özelliklerini büyük ölçüde bünyesinde taşıyacak olduğunu belirtmek gerekir (Gözler, 2011: 301). Örneğin, Ekmeleddin İhsanoğlu 12. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş olsaydı, sistem, parlamenter sisteme daha yakın bir işleyiş gösteriyor olabilirdi. Tabii, bu durumda, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde olduğu gibi hükümet ve cumhurbaşkanı arasında krizler çıkması ihtimali olabilirdi. Aslında, başkanlık sistemi görüşünü savunanlar açısından bu durum temel argüman olmaktadır. Başka bir deyişle, yürümenin kendi içersinde ortaya çıkacak iki başlılık, parlamenter sistemin önemli bir çıkmazı olarak nitelenmektedir. Bu durum, başkanlık sisteminin zayıf yönü olarak savunulan yasama ve yürütme arasında çıkabilecek krize göre daha derin sonuçlar doğurabilecek krizleri bünyesinde barındırmaktadır.

Değerlendirme: Başkanlık Sisteminin Türkiye'ye Uygunluğu

Özbudun, Cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılarak parlamenter sistem çerçevesinde bir hükümet sistemi tercihinin isabetli olacağını ifade etmektedir (Özbudun, 2011 354). Yazıcı da, gelişen demokrasilerde yarı-başkanlık ve başkanlık sistemlerinin otoriterleşme riskini taşıması sebeplerinden dolayı, Türkiye açısından parlamenter sistemin daha tercih edilir olduğunu vurgulamaktadır (Yazıcı, 2009: 211). Fakat, parlamenter rejimlerde yasama ve yürütmenin bir kolunu teşkil eden bakanlar kurulunun aynı çoğunluğa dayanması, parlamenter sistem açısından da otoriterleşme sonucunu doğurabilir (Yazıcı, 2009: 239). Dolayısıyla otoriterleşme riski, başkanlık sisteminin reddi açısından tek belirleyici ölçüt olmamalıdır. Özellikle, vesayet temelli tek parti hükümetleri dikkate alındığında, parlamenter hükümet sisteminin bahsedilen riski, başkanlık hükümet sistemine göre daha fazla taşıdığı iddiası temelsiz kalmayacaktır.

Teziç, G. Vedel'in "parlamenter rejimin başarısının anayasayı gereksiz kılacağı, başkanlık rejimin ise anayasanın ürünü olduğunu" ifade ettiğini aktarmaktadır (Teziç, 2004: 429). Anayasanın Türkiye'de sürekli tartışılması olgusundan hareket edildiğinde, Türkiye'nin parlamenter rejim açısından başarılı bir örnek olmadığı savunulabilir. Anayasa, haklar ve özgürlükler bağlamında tartışıldığı gibi hükümet ve devlet sistemi bağlamında da genel olarak yeterli bulunmamaktadır.

Türkiye’de parlamenter sistemin 2002 yılına kadar büyük oranda koalisyon hükümetleri olarak uygulanması, parlamenter sistemin diğer başarısız bir yönü olarak görülmektedir (Aslan, 2015: 22). Bu koalisyonlar, istikrarlı politikalar yürütememişlerdir. Bu istikrarsızlık, siyasi ve sosyal alanlarda hissedildiği gibi ekonomide de uzun vadeli hükümet programlarını engellemiş ve seçim ekonomisine neden olmuştur (Küçük, 2015c). Bunun yanında, parlamenter sistemin kuvvetlerin işbirliği olarak ifade edilmesine rağmen, zaman zaman yürütmenin kendi içinde bile krizlerin doğması engellenememiştir (Aslan, 2015: 22). Bununla birlikte, başkanlık sisteminin, Türkiye’de istikrarlı politikaların yürütülmesi açısından tek geçerli hükümet sistemi olduğu görüşü de eksik olabilir. Şöyle ki, tek başına iktidar olan bir siyasi partinin olması durumunda, bu siyasi partinin hükümet politikaları da istikrarlı olabilir. Görüldüğü üzere, bir sistemin başarılı olarak nitelenebilmesi, tercih edilen hükümet sisteminin özelliklerinin belirlenmesi ile mümkün değildir. Bu durum, asıl olarak, sistemin ülkede uygulanabilirliğiyle ilgilidir.

Hükümet sisteminin uygulanabilirliğine rağmen, gelecek öngörüsü ile Anayasa değişikliğine gidilmesi, riskler göz önüne alınarak makul karşılanabilir. Aslında bu karar, Türkiye’deki tarihi birikim incelenerek verilebilir. İlk olarak, tarihi birikimin parlamenter bir gelenek oluşturduğu görüşü savunulabilir. Gerçekten, Kanun-ı Esasi’den itibaren Türkiye’de hükümet sistemi parlamentarizm çerçevesinde belirlenmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti’nde İttihat ve Terakki hükümetleri, despotik yönetimin örneği olarak görülebilir. Bunun yanında, tek partili dönem büyük ölçüde parlamenter rejim olarak görülecek olmasına rağmen, despotik yönleriyle de anılmaktadır. Dolayısıyla bahsedilen parlamenter gelenek, sistemin devamlılığı konusunda tek gerekçe olmamalıdır.

Türkiye’de tarihi birikimin başkanlık sistemini zorunlu kıldığı görüşü, başkanlık sisteminin riskleriyle aynı derecede savunulabilir kapsamdadır. Çünkü, Türkiye’deki tarihi tecrübe milletle doğrudan bağ kurulmadığı durumlarda vesayeti ve krizleri beraberinde getirmiştir (Aslan, 2015: 19). Milletle doğrudan bağ kurulduğu durumlarda ise yasamanın veya yürütmenin bir tehdit olması veya diktatörlüğe dönüşmesi söz konusu olmamıştır.

Türk siyasi tarihi incelendiğinde, Cumhuriyetten sonra, tek parti dönemi hariç olmak üzere, istikrarlı politikaların ve gelişmişliğin özellikle koalisyon hükümetlerinin olmadığı dönemlere rastladığı söylenebilir. Menderes ve Özal dönemleri ile Ak Parti hükümetleri, koalisyon hükümetlerinin olmadığı dönemlerdir. Bunun yanında, bu hükümetler, demokratiklik ve vesayet karşıtlığı bakımından da önemlidir. Koalisyon olmamaları ve hükümet etmeleri yönünden istikrar kurabilmeleri, bu hükümetlerin başkanlık sistemi ile benzeşmesini sağlamıştır. Parlamenter sistemde uygulanmasına rağmen, aynı siyasi tabana dayanmaları yürütmedeki iki başlılığı asgariye indirmiştir. Nitekim, bu durumu 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dönemi de doğrulamaktadır. Şu halde parlamenter sistemin avantajı olarak sunulan yürütmenin iki başlılığı ve ta-

rafsız devlet başkanlığı modeli, aslında parlamenter rejimin büyük bir çıkmazı haline dönüşebilmektedir. Bu açıdan Türkiye’de, başkanlık sisteminin gerekliliğine ilişkin görüşler haklılık kazanabilir.

Türkiye’de başkanlık sisteminin getireceği pozitif bir yön olarak seçmenin siyasi başarısızlık sonucunda hesap sormasının mümkün olması ifade edilebilir (Bal, 2001: 160). Hesap sorulabilirlik açısından parlamenter sistemde de hükümetin başarısızlığının meclis ve dolayısıyla hükümet açısından yansımaları olmaktadır. Bununla birlikte, başkanlık sistemindeki güçlü yürütme ve güçlü meşruiyet aynı zamanda güçlü bir sorumluluk da gerektirmektedir. Ayrıca, koalisyon hükümetlerinde partilerin birbirini suçlu ilan etmeleri mümkündür (Bal, 2001: 160). Bunu engellemesi açısından başkanlık sisteminin belirginliği vardır.

Yasama ve yürütme ilişkisinin sert ayrılığı anlamında başkanlık sisteminin Türkiye’de söz konusu olabilecek diğer bir pozitif yönü, milletvekillerinin yürütme ile yani bakanlar kurulu ile olan bağının ortadan kalkması ve böylelikle özel çıkar ilişkilerinin asgariye inmesidir (Rıza Arslan, 2001: 172). Yasama ve yürütmenin bu şekilde ayrılması, aynı zamanda, yürütmenin harcamaları bakımından söz konusu olan denetimin de daha iyi bir şekilde yapılması sonucunu doğurabilir (Rıza Arslan, 2001: 173).

Sonuç olarak, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik yönden gelişmesi açısından, hükümet sistemi değişikliği ile yürütmenin güçlendirilmesi ve tek elde toplanması sağlanabilir. Bu durum, mevcut siyasi ortama bakılarak değil, bir gelecek öngörüsü bağlamında, istikrarlı hükümetler oluşturmak açısından gereklidir. Böylelikle, değişen şartlara hızlıca uyum sağlayabilen ve gerçek anlamda icra eden bir yürütme söz konusu olacaktır.

Sonuç

Kuvvetlerin yumuşak ayrılığı açısından parlamenter sistemin ve kuvvetlerin sert ayrılığı bakımından başkanlık sisteminin kendilerine özgü güçlü ve zayıf yanları bulunmaktadır. Belli başlı özellikler doğrultusunda belirlenmesine rağmen, bu sistemlerin kendi içinde farklılaşan türleri de söz konusudur. Bu bağlamda ülkeler, tarihi ve sosyolojik şartları çerçevesinde bu sistemleri benimsemektedirler. Ayrıca, gelişen ve değişen şartlar, anayasa değişikliklerini zorunlu kıldığı gibi hükümet sistemi değişikliklerini de zorunlu kılabilir.

Başkanlık sistemi, istikrara yol açması ve başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi sebebiyle demokratikliği yönüyle savunulmaktadır. Bununla birlikte, yasama ve yürütme ilişkilerinin birbirinden sert bir şekilde ayrılması sebebiyle başkanlık sistemi katılık sorunu yönüyle eleştirilmektedir. Her hâlukarda, artı ve eksi yönleri değerlendirilerek hükümet sistemi açısından bir karar verilmesi gerekir. Bu karar verilirken, mutlak olarak bir sistemin tüm özelliklerinin aynı şekilde belirlenmesi

gerekmez. Bu açıdan, ismi başkanlık sistemi veya parlamenter sistem olarak belirlenmiş olmasına rağmen, bu sistemlerdeki zayıf yönleri asgariye indiren araçlar da benimsenebilir. Başka bir deyişle, rasyonelleştirilmiş parlamenterizmde olduğu gibi başkanlık sisteminin krizlere neden olabilecek yönleri bakımından da yeni usuller geliştirilebilir.

Ülkemizde, mevcut hükümet sistemi, yarı-başkanlık rejiminin özelliklerini önemli oranda taşımaktadır. Bununla birlikte, yürütmede politikaların devamlılığı ve istikrarı bağlamında, Anayasa'nın ve hükümet sisteminin yetersizliği görüşü savunulmaktadır. Ayrıca mevcut yarı-başkanlık sisteminin, yürütmenin kendi içinde bir "çift meşruiyet" krizine yol açması ihtimali de bulunmaktadır. Bunun karşısında, otoriterleşmeye yol açacağı düşüncesiyle, başkanlık sisteminin karşısında yer alanlar ve parlamenter sistemin unsurlarının netleştirilmesini savunanlar da bulunmaktadır. Başkanlık sisteminin değerlendirilmesi başlığında görüldüğü üzere, her iki görüşün de kendine içinde tutarlılığı bulunmaktadır. Bu noktada, başkanlık sisteminin Türkiye özelindeki uygulama kabiliyeti üzerinden bir değerlendirme yapılabilir.

Kanaatimizce, Türkiye'ye özgü uygun araçların geliştirilmesi hâlinde, başkanlık sistemi parlamenter sistemden ve yarı-başkanlık sisteminden daha başarılı bir uygulama gösterebilir. Demokratikleşme açısından düşünüldüğünde, Türkiye'de hem Meclis'in hem de diğer kurumların milletle ilişkilerinin doğrudan kurulması ve vesayetin azalması yönündeki gelişmeler, genel olarak olumlu sonuçlar doğurmuştur. Başkanlık sistemini de demokratikleşme bağlamında düşündüğümüzde, başkan seçilebilmek açısından gerekecek mutabakatın güçlü bir yürütmeyi sağlaması muhtemeldir. Buna rağmen, söz konusu olabilecek bir kutuplaşma neticesinde bahsedilen mutabakatın oluşmaması ise başkanlık seçimleri sürecinin büyük krizlere dönüşmesine sebep olabilir. Bu durum, her sistemin kendi içinde taşıdığı riskler bakımından normaldir. Fakat siyaseten belli bir istikrar sağlanmak isteniyorsa bu riskler göze alınarak başkanlık sistemi çerçevesinde Türkiye'ye özgü şartların da dikkate alındığı bir sistem değişikliği savunulabilir. Aksi takdirde, Türkiye'nin değişen şartlara ayak uyduramaması ve önemli krizlere sürüklenmesi tehlikesi söz konusu olabilir.

Kaynakça

- Akad, Mehmet; Vural Dinçkol, Bihterin; Bulut Nihat (2014). Genel Kamu Hukuku, 10. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Arslan, Rıza (2005). Siyasi Sistem Önerisi: Türkiye Tipi Başkanlık Sistemi, Bursa: VİPAŞ.
- Arslan, Zühtü (2005). Anayasa Teorisi, Ankara: Seçkin.
- Aslan, Ali (2015). “Türkiye İçin Başkanlık Sistemi: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma”, SETA Analiz, Sayı: 122.
- Bal, Bülent (2001) İstikrarsız Parlamentarizme Karşı Başkanlık Sistemi, İstanbul: Der Yayınları.
- Chemerinsky, Erwin (2011). Constitutional Law: Principles and Policies, Fourth Edition, New York: Wolters Kluwer.
- Gözler, Kemal (2010). Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 3. Ek Baskı, Bursa: Ekin.
- Gözler, Kemal (2010). Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 11. Baskı, Bursa: Ekin.
- Gözübüyük, A. Şeref; Kili, Suna (1982). Türk Anayasa Metinleri: 1839-1980, 2. Bası, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Kuzu, Burhan (1988-1990). “Parlamentarizmde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 53, Sayı: 1-4, ss. 34-90.
- Küçük, Adnan (2005). “Türkiye’de Anayasalar ve Anayasacılık Hareketleri”, Editörler: Adnan Küçük, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, C. 1, Bursa: Aktüel, ss. 41-110.
- Küçük, Adnan (2015a). “Niçin Diktatörlük Olsun”, Sabah Gazetesi, 07.02.2015 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/adnankucuk/2015/02/07/nicin-diktatorluk-olsun>, (E.T. 19.05.2015).
- Küçük, Adnan, (2015b). “Türkiye’ye özgü bir başkanlık sistemi niçin olmasın?”, Star Gazetesi, 14.02.2015 <http://haber.star.com.tr/acikgorus/turkiyeye-ozgu-bir-baskanlik-sistemi-nicin-olmasin/haber-1000451>, (E.T. 19.05.2015).
- Küçük, Adnan, (2015c). “Koalisyon Hükümetlerinin Çıkması ve Bir Gensoru Hikâyesi”, Star Gazetesi, 03.05.2015 <http://haber.star.com.tr/acikgorus/koalisyon-hukumetlerinin-cikmazi-ve-bir-gensoru-hikayesi/haber-1025880>, (E.T. 19.05.2015).
- Özbudun, Ergun (2011). Türk Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin.
- Şentop, Mustafa (2010). “Osmanlı Ceza Hukukunda Genellik İlkesi Bağlamında Suç-İnanç (Din) İlişkisi”, Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir arada Yaşanması: İstanbul Tecrübesi, İstanbul: 15-17 Nisan 2010.
- Tanör, Bülent (2004). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: YKY.
- Teziç, Erdoğan (2004). Anayasa Hukuku, 9. Bası, İstanbul: Beta.
- Turhan, Mehmet (2005). Anayasal Devlet, 4. Baskı, Ankara: Naturel.

- Uluşahin, Nur (1999). Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi, Ankara: Yetkin.
- Yazıcı, Serap (2009). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, Abdulkadir (2010). Kanun-ı Esasi'de Yasama Yetkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.
- Yılmaz, Sait (2015). "Başkanlık Sistemi; ABD, Türkiye'ye Örnek Olabilir mi?", usam.aydin.edu.tr, (E.T. 8.4.2015).
- Yüzbaşıoğlu, Necmi (2011). Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, 7. Baskı, İstanbul: Beta.

ADIL TİCARET VE ORGANİK GIDA PAZARLARI: ANKARA ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Yalçın ARSLANTÜRK & Araş. Gör. Esin AYSEN***

Öz

Adil Ticaret, sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin bir sonucu olup sosyal, ekonomik ve çevresel iyileştirmeler vaat eden bir harekettir. Bu hareket, çiftçinin ve küçük üreticinin emeğinin karşılığını alması ve onların uluslararası ticarete daha büyük rol oynamasını hedeflemektedir. Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren organik gıda pazarlarında yer alan esnafların Adil Ticaret farkındalığı, bununla ilgili Türkiye uygulamaları ve Adil Ticarete bakış açıları ele alınmaktadır. Görüşme tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Devamında Türkiye'de yer alan Adil-ticaret sertifikasyonu hizmeti veren kurum ve kuruluşların yetkilileriyle görüşülmesi sonucunda elde edilen verilerle birlikte Adil Ticaret kavramının Türkiye için güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesine yönelik bir durum analizi (SWOT)'ne yer verilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye'nin adil ticaret pazarı için henüz bilişsel hazırlığa sahip olmadığına yönelik geri dönüşler alınmıştır. Görüşme verileri ile yapılan SWOT analizi sonucu ise benzer olarak adil-ticaret kavramının bilinirliğinin çok az olduğu ve yaygınlaşmasının ve bununla ilgili uygulamaların yer almasının zaman alacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adil Ticaret, Organik Gıda Pazarları, SWOT Analizi, Adil Ticaret Sertifikası.

Fair Trade and Organic Food Markets: a Case of Ankara

Abstract

Fair trade can be regarded as an output of sustainable development initiatives, promising social, economic as well as environmental improvements. This movement targets farmers and small-scale producers to get what they deserve in return for their labor and to play a greater role in the international trade. This study sets out to investigate the awareness of the tradesman in the organic food market, applications in Turkey in addition to the present situation in Turkey in terms of the institution with a privilege to offer fair-trade certification. For analysis of data, the technique of interview is used. Afterwards the officials at the fair trade institutions in Turkey have been interviewed through phone-calls. The results of the interview suggest that Turkey hasn't still reached cognitive maturity about market of fair trade. All the data obtained together were SWOT-analyzed. In general, the result of the SWOT analysis suggests that the term fair-trade has a long way to go in order to be widespread all over the country.

Keywords: Fair Trade, Organic Food Markets, SWOT Analysis, Fair Trade Certification.

* Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, arslanturk@gazi.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, esin.aysen@gazi.edu.tr

Giriş

Gelişmemiş ülkelerdeki küçük üreticilerin adaletli bir şekilde kazanç elde edebilmeleri ve bu konuda gelişen hassasiyet, Adil Ticaret hareketini ön plana çıkarmıştır. Adil Ticaret kavram ve uygulaması 1960'lar da Avrupa'da başlayıp gelişmiştir. Ürünleri doğrudan Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki fakir üreticilerden satın alan kalkınma gruplarının gayretleriyle ortaya çıkan daha Adil Ticaret, sonrasında Kuzey ile Güney arasındaki ticari eşitsizliklere dikkat çekmek için diğer ticaret örgütleri tarafından gündeme getirilmiştir (Hilson, 2008: 388). Bugün ise hareket; küresel ticaretteki birtakım haksızlıkları engellemek, ticaretin daha sosyal ve insani boyutlarda sürdürülerek gelişmemiş ülkelerin de ticari büyümeden pay alabilmesini sağlamak için yapılan girişimler olarak düşünülmektedir.

Adil Ticarete ilişkin ilk etiketleme 1988 yılında "Max Havelaar" isimli etiketleme kuruluşu tarafından Hollanda'da yapılmıştır. İlk etiket ise Meksika'daki küçük kahve üreticilerinin oluşturduğu kooperatiflerin, ürünlerini Avrupa'da pazarlama konusunda talep ettikleri yoğun yardım doğrultusunda Meksika kahvelerine verilmiştir. Kahveyle başlayan bu hareketin içine, çikolata, kakao, çay, bal, muz, şeker, portakal suyu ve kesme çiçek gibi sayıları her gün artan ürünler eklenmektedir. Günümüzde Adil Ticaret etiketi verme ve sertifika verme yetkisine sahip en önemli küresel bir boyuttaki sivil toplum kuruluşu olarak "Max Havelaar" adı, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede kullanılmaktadır (Odabaşı, 2007: 38). 2004 yılına kadar Avrupa, Kuzey Amerika ve Pasifik'teki 20 ülkede yürütülen Adil Ticaret etiketleme girişimleri ise bir başka kuruluş olan FLO (Fair Trade Labelling Organisation)'nun aracılığıyla koordine edilmiştir. Bugün Adil Ticaret etiketli ürünler 17 ülkede satışa sunulmaktadır. Bu ürünlerin ticaretteki yeri, küresel pazara göre az olsa da farklı ticari ürünler ile yeni üretim bölgeleri ve pazarlara yayılması nedeniyle satışlar da hızla artmaktadır (Raynolds, 2009: 8).

Ürünlerin sahip olduğu Adil Ticaret logosu, onların Adil Ticaret ile raflara getirildiğini gösteren bir etiketleme sisteminin gereğidir. Kâr amacı gütmeyen bağımsız kuruluşlar, üretici ve satıcı firmalara uluslararası Adil Ticaret ölçütlerini yerine getirdikleri takdirde sertifika vermektedir. Sertifika ve belgelendirme işlerini yürüten yanı sıra da Adil Ticaret yapmayı taahhüt eden işletmeler arasında koordinasyonu sağlayan başlıca kuruluşlar;

FLO – Fair Trade Labeling Organization

WFTO – World Fair Trade Organization

NEWS– Network of European Worldshops

EFTA –European Fair Trade Association.

Adil Ticaret ile umulan gelişmelerin elde edilmesi adına yukarıda adı geçen kuruluşlar, 5 ana misyona sahiptir (Hulm vd., 2006: 15)

- **Primli Fiyat:** Ürünler bazen değerlerinden daha pahalıya satılmaktadır. Bu farkın bir kısmı, üretici topluluklarına, çalışma koşullarını iyileştirmesi için iletilmektedir.
- **Sertifikalama ve Etiketleme:** Mevcut standartlar; ürün kalitesini, çalışma koşullarını, çevresel sürdürülebilirliği, iş geliştirme olanaklarını ve eğitimi iyileştirmeyi amaçlamaktadır.
- **Mikro Kredi:** Adil Ticaret projesinde yer alıp başlamak için küçük ölçekli üreticilere yardımcı olmaktadır.
- **Teknik Destek:** İş geliştirme, ticari bilgi, standartlarla ilgili tavsiyeler, yeni tekniklerde eğitim gibi konulardaki destekleri içermektedir.
- **Taraftarlık:** Bu unsur Adil Ticaret pazarlaması açısından son derece önemlidir. Buna bağlı olarak da, satışa sunulan bir ambalajda markalama ve Adil Ticaret mesajı bulunmaktadır.

Adil Ticaret kuruluşları, üreticilere sertifika vermeden önce bu konu üzerinde incelemeler yapmakta ve sertifika onayından sonra da düzenli olarak denetimlerini sürdürmektedir (Kılıç, 2013). Adil Ticaret etiketini almayı hak eden sertifikalanmış ürünler; bazı sosyal, ekonomik ve çevresel standartlara, kısaca “Adil Ticaret” ilkelerine uyulduğunun garantisini vermekte ve bunun da belgelendiğini göstermektedir. Bir ürünün Adil Ticaret etiketi taşıyabilmesi için gereken bu standartların, hem üretici hem de alıcılar tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir (Lyon, 2006: 454). Bunların sağlanması halinde küçük üretici işletmelerinin maddi olarak zor duruma düşmeleri engellenerek ayakta sağlam durabilmeleri ve sürdürülebilir bir üretim gerçekleştirebilmelerinin önü açılacaktır. Alıcılar için belirlenmiş dört temel koşul bulunmaktadır:

- Ürünün, doğrudan sertifika verilmiş, küçük üreticilerden satın alınması zorunluluğu
- Yıllık ürün hasadının ötesinde uzun dönemli bir sözleşme önerisi
- Belirli bir prim ödemesinin yanı sıra organik ve Adil Ticaret sertifikalarının her ikisine de sahip olan üreticiye ek prim ödenmesi
- Üretici kuruluşlara, yıllık sözleşmesinin en azından %60’ını kapsayacak bir ön ödeme sağlanması.

Üretici kesim tarafından uyulması beklenen koşullar ise;

- Küçük ölçekte üretim yapan köylülerin, demokratik bir kuruluşa katılması
- Fabrika ve büyük çiftliklerde çalışanların, ticaret sendikalarındaki çalışanlara katılması ve bu sayede uygun ücret, ev, sağlık ve güvenlik imkânlarından faydalanması
- Zorla çalıştırma ve çocuk iş gücü kullanımı gibi uygulamaların görülmemesi
- Çevresel sürekliliği geliştirmek için programların uygulanması.

Her iki gruptan da, sosyal standartların yanı sıra çevresel bir takım gerektirimleri de yerine getirmeleri beklenmektedir. Bakir ormanlık alanların ticari ürünler için kullanılmaması, koruma altına alınmış alanlardan hiçbir bitki maddesi toplanmaması, kullanılmayan tarım kimyasallarının tedarikçiye geri verilmesi bunlardan birkaçıdır (Mann, 2008: 2036).

Adil Ticaret Ürünlerinin Pazardaki Yeri

Adil Ticaret ürünleri, üçüncü dünya ülkelerindeki küçük üreticilerle dayanışma ve ticari ilişkilerde eşitlik temeline dayanan bir niş pazarı oluşumunu temsil etmektedir. Ürünlerde bulunan etiketler ise, tüketici için hem ürünün ticarileşmesi ve birtakım üretim koşullarına sahip olduğunu garantiler hem de ek bir ücret gerektirdiğini işaret eder (Renard, 2003: 95). Adil Ticaret etiketli ürünlerin pazarda konumlandırılması stratejisi sonucunda Adil Ticaret, kapsamlı bir büyüme yakalamıştır. 1995 yılında yalnızca Avrupa'daki satışlar 250 milyon dolara ulaşmıştır. Toplam Adil Ticaret pazarının yarıdan fazlasına hâkim olan Avrupa'da 55.000'den fazla süper markette Adil Ticaret etiketli ürünler satılmakta ve gerek bağımsız gerekse Adil Ticaret mağazalarında 1300'den fazla ürün çeşidi ile 1,5 milyar dolardan fazla satış haslatı gerçekleştirilmektedir (Wilkinson, 2007: 213).

Adil Fiyat

Adil Ticaretin en önemli özelliklerinden biri kuşkusuz “adil fiyat” konusudur. “Fair trade” etiketli ürünler pazardaki diğer ürünlere oranla %20 daha fazla ödemeyi gerektirmektedir. Bu fiyatı ödemeye gönüllü olan tüketici; elverişsiz koşullarda çalışan ve ailelerine, yaşadıkları yerin sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunduğunun bilincindedir.

Adil fiyat, üreticilerin “fair trade” modeline ilgi duymalarındaki başlıca etkenlerden biridir. Tüketici, üreticinin cebine gideceğini bilerek bu ürünleri özellikle tercih etmektedir. Satıcılar, tüketicinin bu hassasiyetini ticari anlamda kazanca çevirerek pazar paylarını büyütürken üreticiler de ürünün zorlu rekabet koşullarında aldığından daha yüksek bir fiyat alarak yoksulluk sorununu hafifletmek istemektedir (Moore, 2004: 78).

Adil Ticaret ve Organik Tarım

Adil Ticaret ve organik tarım kavramları tüketici zihninde bağlantılıdır. Adil Ticaret ürünleri için denetleme ve sertifikasyon hizmetleri sağlayan Ecocert, ESR, standartlarında organik ve Adil Ticaret gereksinimlerini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki organik veya ekolojik ürün sertifikasyonu Adil Ticaret sertifikasyonu için de aynı zamanda bir ön koşuldur. Ürünlerinin tamamının veya bir kısmının Adil Ticaret

kapsamında sertifikalandırılması için başvuran şirket ve kuruluşların; sürdürülebilir kalkınma şartları, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sorumlu uygulamalara özen göstermeleri gerekmektedir. Ecocert tarafından verilen “Ecocert Responsible” etiketi, şirket veya kuruluşların etik, sosyal ve çevresel iyi uygulamalarını doğrulamaktadır (Witkowski, 2005: 31). Dolayısıyla organik gıda, organik veya doğal kozmetik, organik veya doğal kozmetik, organik veya doğal tekstil ürünleri, ESR standardına göre Adil Ticaret sertifikasyonuna uygun olabilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırmalarda, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir süreç izlenmektedir. Bütüncül bir bakış açısı ele alınarak araştırma problemi yorumlayıcı yaklaşımla incelenir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 38). Bu yöntem ile tasarlanmış araştırmalarda ele alınan konu hakkında derin bir kavrayışa ulaşma çabası bulunmaktadır. Bu yönüyle araştırmacı, bir kâşif gibi hareket ederek ilave sorularla gerçekliğin izini sürer ve muhatabının öznel bakış açısına önem verir (Özdemir, 2010: 326).

Nitel araştırmalarda yaygın olarak gözlem, görüşme, odak grup görüşmesi ve doküman inceleme yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırmacı konusuna ve hedef kitlenin özelliklerine göre birden fazla araştırma metodundan faydalanabilmektedir. Bu çalışmada ise görüşme tekniği kullanılmış ve gözlem ile de araştırma bulguları desteklenmiştir. Görüşme, araştırmaya katılan bireylerin belli bir konuda duygu ve düşüncelerini anlatma etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi şeklinde farklı görüşme teknikleri vardır (Sönmez ve Alacapınar, 2011: 108). Burada ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte araştırmacı, önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlamaktadır. Ancak görüşme esnasında ilerleyişe bağlı olarak değişik yan ya da alt sorular eklenebilmektedir (Kuş, 2013: 29).

SWOT Analizi

SWOT analizi mevcut durumu anlamaya, ortaya koymaya değerlendirmeye ve karar vermeye yardımcı olan verilerin, belirli bir düzen içerisinde sıralanması yoluyla gerçekleştirilen öznel bir değerlendirme yöntemidir. Bu özelliğiyle bir sürecin güçlü ve zayıf noktalarını belirlemenin yanında fırsat ve tehditlerin belirlenmesinde kullanılan bir teknik olarak değerlendirilir (Gürlek, 2002).

SWOT analizi sistematik bir değerlendirmeyi takiben varlıkların en verimli seviyede kullanılması yoluyla yeni stratejilerin oluşturulmasında kullanılan bir yöntemdir. Ortaya çıkmış 20. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. “Harvard Business School” (HBS) tarafından 1950’li yıllarda Harvard Business School (HBS)’da işletme profe-

sörü olan George Albert Smith ve Roland Christensen tarafından örgüt stratejileri ile çevre ilişkisi ele alınmıştır. Bir başka HBS profesörü Kenneth Andrews, örgütlerin hedeflerini net bir biçimde belirlemeleri ve bu hedefleri gerçekleştirmek için gerekli performansı göstermeleri gerektiğine değinmiştir. Sonraki 10 yıl içerisinde örgütlerin güçlü zayıf yanlarıyla beraber dış çevrelerden kaynaklanan fırsat ve tehditler tartışılmıştır. İlk defa 1963 yılında SWOT analizine bir konferansta değinilmiştir (Dinçer, 1998).

Ankara'nın organik pazar esnafına yönelik 14 sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Sorular, esnafın organik tarım ve Adil Ticaret farkındalığını ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. görüşme formu, organik tarım ve Adil Ticaret olarak iki ayrı başlık halinde hazırlanmıştır. Görüşme esnasında yazılı olarak not almanın yaratacağı zaman kaybı ve verimsizlikten ötürü ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Uygulama

Görüşme, Ankara'nın Çankaya ilçesine bağlı Ayrancı Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir. Ankara'da organik pazar hizmetinin yalnızca Çankaya'da veriliyor olması nedeniyle, bu ilçe araştırma verilerinin de toplanacağı tek merkez olma özelliği taşımaktadır.

Çalışmada uygulama alanı olarak organik pazar; odak grup olarak ise organik ürün satıcıları tercih edilmiştir. Organik ürünler ve Adil Ticaret ürünleri birbiri ile ortak birtakım özelliklere sahiptir. Türkiye'de hali hazırda işleyen bir Adil Ticaret pazarı oluşmadığı için organik pazar piyasası üzerinden Adil Ticaret farkındalığını ölçmek; esnaf ve tüketicilerin organik ürünlere olan yaklaşımı vesilesi ile de Adil Ticaretin Türkiye'deki geleceği sorgulamak istenmiştir. Organik Pazar esnafı ile yapılan görüşmenin haricinde Türkiye'de Adil Ticaret ürün sertifikalandırma hizmeti sağlayan IMO (Institute For Marketecology) İzmir/Bornova yetkilisi Levent Alışır ile de telefon aracılığıyla görüşülmüş ve Adil Ticaret pazarı hakkında bilgi toplanmıştır. Telefon ile yapılan bu görüşme yaklaşık olarak bir saat sürmüş ve bu esnada araştırmacı tarafından notlar alınmıştır. Levent Bey, Adil Ticaretin yarattığı algı, Türkiye ve dünyadaki işleyişi noktasında somutlaştırmalar yaparak çalışmaya katkıda bulunmuştur. Kendisinin Adil Ticarete yönelik başlıca değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur;

Adil Ticaret, müşteri odaklı bir harektir. Bu sertifikayı almış ürüne ve firmalara, pazardaki tüketicinin ilgi duyması ve duyarlılık göstermesi ile Adil Ticaret ses getirecektir. Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede işlerlik kazanan fair trade hareketi, hem uygulayıcılar hem de tüketiciler nezdinde bir sosyal sorumluluk hareketi niteliği taşımaktadır. Ancak Avrupa'daki tüketici fair trade etiketli ürünleri, daha ziyade vicdani çerçevede algılamakta ve bir nevi iç rahatlığı (vicdani rahatlama) kazandırması amacıyla harekete destek olmaktadır. Adil Ticaret,

gelişmekte olan ülkelerde başlamış ve zamanla birinci dünya ülkelerinde de yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu hareket bazı kesimlerce üçüncü dünya ülkelerinin ihtiyaç duyacağı, gelişmiş ülkelerin uygulama gereği duymayacağı bir sistem olarak da görülebilmektedir. Türkiye'deki duruma bakıldığında ise tüketici henüz böyle bir hareketin varlığından haberdar değildir. Adil Ticaretin tüketici odaklı bir hareket olduğu gerçeği hatırlanırsa Türkiye'de uygulama alanı bulması, tüketicilerin talep etmesi ile doğrudan ilişkili olacaktır. Şöyle ki kırtasiyeye giden bir müşterinin mor klasör istediğini ve istediği bu klasörün kırtasiyede mevcut olmadığını varsayalım. Bir başka gün tekrar giderek yine aynı klasörden sorduğunu ve bulmadığını, birkaç gün üst üste bu durumun tekrar ettiğini düşünelim. En nihayetinde müşterinin bu ısrarlı talebi karşısında kırtasiyecisi mor klasörü temin edecek ve müşterisinin ihtiyacına cevap verecektir. Adil Ticaret de bu örnekte olduğu gibi tüketicilerin ısrarlı talepleri doğrultusunda var olacak ve "fair trade" etiketine sahip ürünler, zaman içerisinde de olsa pazardaki yerini alacaktır."

Organik pazar esnafı ile yapılan görüşme, 09.03.2014 Pazar günü iki araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. 11.03'te başlayan görüşmeler 15.25'te son bulmuştur. Organik pazarın, kısıtlı bir tüketici grubuna hitap etmesi dolayısıyla onlara hizmet veren üretici/satıcı grupları da sayıca az olmaktadır. Araştırmada farklı ürün gruplarıyla pazarda hizmet sunan 7 kişi ile görüşülmüş ve yapılan bu görüşmeler ses cihazı ile kaydedilmiştir. Görüşmeler esnasında esnaflardan yalnızca bir kişi, ses cihazı kullanılmasından rahatsızlık duymuş ve bu nedenle kendisiyle yapılan görüşme yazılı olarak not edilmiştir.

Görüşme formunda organik tarıma ilişkin sorular, kişiler tarafından sorunsuz bir şekilde cevaplandırılmış ancak Adil Ticaret ile ilgili sorularda hiç haberdar olmama veya bilgi eksikliğinden ötürü duraksamalar yaşanmıştır. Bu nedenle görüşme formuna gidişata uygun olacak şekilde Adil Ticaret ile ilgili kısa açıklayıcı bilgi eklenmesi gereği duyulmuştur. Kişilerle yapılan görüşmelerin süresi 15 ila 25 dakika arasında değişmekle birlikte gelen müşteriler nedeniyle yarıda kesilen görüşmeler olmuştur. Böyle durumlarda ses kaydı durdurularak görüşülen kişi beklenmiş ve daha sonra görüşme kaldığı yerden devam ettirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri yanıtlar esas alınarak Türkiye'de Adil Ticaret hareketinin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin neler olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşme sonucu elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1

Görüşmede Yer Alan Sorulara Katılımcıların Verdiği Yanıtlar

	Soru ¹	Soru ²	Soru ³	Soru ⁴	Soru ⁵	Soru ⁶
1.kişi	Sosyal sorumluluk, çevre bilinci, insan sağlığı	Bilinçsiz tüketici, satıcıya olan güvensizlik	Destek almıyorum	Gelir seviyem artmadı	Sıkı denetimler sayesinde gereken hassasiyet gösteriliyor	Tüketicilerin yaklaşık %20'si ilgili
2.kişi	Kâr ve çevre duyarlılığı	Arazi engeli, toprağı işlemek ve yabancı otlarla savaşmak zor	Devlet az da olsa teşvik veriyor ve belediye, satış alanı için destek oluyor	Gelirimde artış oldu	Biz ve yakın çevrem de dikkatli davranmakta	Tüketiciler ilgi gösteriyor.
3.kişi	Sağlıklı yaşam ve sonrasında kâr elde etmek	Tüketicinin organik ürünü bilmemesi problemidir	Belediye destek oluyor	Gelirde artış olmadı; aksine düşüşler yaşandı	Paketlemede plastik malzeme kullanılması organik yapısına aykırıdır	Tüketicisi yetersiz
4.kişi	Kâr ve sosyal sorumluluk	Devletin duyarsızlığı ve toplumun bilinç ve bilgi eksikliği	Hayır	Gelir artmadı	Kontrol ve denetimler sıklıkla yapıldı için, organik tarımda esnekliğe yer yok.	Az bir kesim ilgili
5.kişi	Kâr ve sosyal sorumluluk	Nakliyat ve bilinçsiz tüketici sorunsalı	Hayır	Gelir artışı oldu	Evet, gerektiği gibi yapılmakta	İlgili olan çok dar bir kesim var
6.kişi	Kâr ve insan sağlığı	Organik üründe verim düşüyor ve fiyat artıyor.	Belediye	Kayda değer bir artış olmadı	Dikkat ediliyor	Belli bir kesimle kısıtlı kalıyor
7.kişi	Çevre duyarlılığı ve kâr	Organik bilinmiyor ve fiyat yüksek bulunuyor.	Destek yok	Gelirimde artış oldu	Dikkat ediliyor	İlgi azdır çünkü çoğunluk organik ürünleri pahalı bulmakta

1 Organik tarım yapma amacınız nedir?

2 Organik ürün üretici/satıcısı olarak ne tür sıkıntılar yaşıyorsunuz?

3 Üretim ve satış aşamalarında destek aldığınız bir kurum/kuruluş/birim var mı?

4 Organik tarımla uğraşan kişiler olarak gelir seviyenizde bir artış oldu mu?

5 Organik tarımın Türkiye'de gerektiği gibi yapıldığını düşünüyor musunuz?

6 Tüketiciler organik ürünlere yeterince ilgi gösteriyor mu?

	<i>Soru 7</i>	<i>Soru 8</i>	<i>Soru 9</i>	<i>Soru 10</i>	<i>Soru 11</i>	<i>Soru 12</i>	<i>Soru 13</i>
1.kişi	Evet samimiler	İleri yaş grubu. Cinsiyet olarak eşitlik var	Bilgim yok	Kabul görmez	Evet öderim	Olumlu görüşüm	Evet
2.kişi	Çoğu samimi ancak gösteriş için alan da var	50 yaş ve üstü. Cinsiyet olarak eşitlik var	Evet duydum	Türkiye'de yürümez.	Hayır ödemem	Olumsuz olur	Hayır
3.kişi	Evet, samimi ve bilinçliler	Orta yaş grubu ağırlıkta. Kadınlar fazla	Hayır, bilgim yok	Sistem kabul görür ve başarılı olur	Öderim	Olumlu	Evet
4.kişi	Evet samimiler	Her yaş grubu var. Cinsiyet olarak denklemler.	Hayır, bilgim yok	Evet, kabul görür	Öderim	Olumlu	Evet
5.kişi	Çoğunluğu samimi	Orta yaş ağırlıkta.	Hayır, bilgim yok	Türkiye için zor	Evet satın alırım	Olumlu	Evet
6.kişi	Evet samimiler	Orta yaş ve ileri yaş grubu ağırlıkta. Kadınlar daha fazla	Hayır, bilgim yok	Kabul görmez	Evet öderim	Olumlu	Evet
7.kişi	Çoğu samimi	50 yaş üstü ağır basıyor ve kadınlar daha fazla	Hayır, bilgim yok	İşleyişte sıkıntılar yaşanır. Türkiye'de olmaz	Ödemem	Olumsuz buluyorum	Hayır. Sosyal sorumluluk olarak görmüyorum ve destek olmam

7 Tüketicilerin organik ürünlere olan ilgisini samimi buluyor musunuz?

8 Organik ürün tüketicisinin yaş grubu nedir ve öne çıkan bir cinsiyet var mı?

9 Adil ticaret hakkında bilginiz var mı?

10 Adil ticaret sistemi Türkiye'de kabul görür mü?

11 Adil ticaret etiketli bir ürüne fazla fiyat öder misiniz?

12 Adil ticaret, Türkiye pazarı için olumlu mu yoksa olumsuz bir hareket midir?

13 Adil ticareti bir sosyal sorumluluk hareketi midir? Bu harekete desteğiniz olur mu?

Tablo 2

Türkiye Açısından Adil Ticaret Kavramının SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
1. Adil ürünler, Avrupa pazarında gittikçe artan bir satış payına sahiptir.	1. Adil ticaret hakkında bilgilendirme ve tanıtım eksikliği
2. Avrupa’da “fair trade” standardını denetleyen ve etiket veren çok sayıda kuruluş vardır.	2. T.C. Devleti’nin henüz bu harekete yönelik bir desteği yoktur.
3. Denetim ve kontrol mekanizması sağlamdır.	3. Yöneticiler ilgisiz
4. Üreticiyi araçlara bağlı olmaktan kurtarır.	4. Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye’de yavaş ilerlemektedir.
5. Yerel örgütlenmelerin oluşmasında etkilidir.	5. Türkiye’de sertifika hizmeti sağlayan kuruluşlar bulunmamaktadır.
6. Vicdanlara seslenen bir sistemdir.	6. Türk tüketici bu hareketten habersiz ve harekete karşı duyarsız kalmaktadır.
7. Adil ticaret piyasası uluslararası düzeyde yılda %25 artmaktadır.	7. Adil ticaret ürünleri piyasa fiyatına göre %20 oranında fazla fiyata sahiptir.
	8. Adil ticaret ürünlerine erişim zordur
Fırsatlar	Tehditler
1. Organik tarım ile ortak birtakım özelliklere sahiptir.	1. Tüketicilerin gelir düzeyinin düşük olması
2. İnsan hakları ve çevreye yönelik duyarlılığın artması	2. Var olan kapitalist düzen
3. A.B.D. gibi büyük bir pazarda adil ürünlerin hızla artan tüketimi	3. Yalnızca fakir ya da gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu bir sistem gibi algılanmaktadır.
4. Şirket/firmaların sosyal ve kurumsal sorumluluklarını öne çıkarma eğilimi	4. Araçlar mevcut piyasada hâkim ve baskın durumdadır.
5. Adil ticaret ile ilişkili faaliyetlerin artması	5. Tüketiciler pazardaki yeni gelişme ve uygulamalara çelişki ile yaklaşmakta ve güven duymamaktadır.
6. Bilinen pazarlama uygulamalarının adil ticaret sistemi için de uygulanabilir olması	Sistemin adil olamayacağına dair yaygın bir kanı vardır.

Türkiye’de Adil Ticarete bakış açısının henüz oluşmaması nedeniyle insanlar kelime anlamından yola çıkarak bu kavrama ilişkin yorumlar yapmaktadır. Yapılan saha araştırması ile Türk insanın Adil Ticaret kavramı ve işleyişinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da sistemin zayıf halkalarından birini oluşturmaktadır.

Kavrama ilişkin yapılan açıklama neticesinde de çoğunluk, sistemin teoride güzel ve anlamlı olduğu ancak işleyişte özellikle Türkiye’de gerektiği gibi uygulanamayacağı görüşünde olmaktadır. Katılımcılar, Adil Ticaretin organik tarımla birlikte düşünüldüğü takdirde başarılı olabileceği ve insanların ilgisini çekebileceğini belirtmişlerdir.

Adil Ticaret pazarının büyümesinin önümdeki en önemli engel farkındalık yaratılmaması ve sisteme yönelik marka imajı çalışmalarından yoksunluktur. Sistemin ürünleri, zayıf yönlerde ortaya çıktığı üzere genellikle görünürlükleri düşük, reklam ve promosyon için harcama yapılmayan ürünlerdir. Özünde sosyal sorumluluk barındıran Adil Ticaretin güçlü yönlerinden birisi olan vicdani sorumluluk hissi, Türk tüketici gruplarının Adil Ticaret hareketine yönelik işbirlikçi ve duyarlı davranışlar göstermesi için bir alt yapı oluşturmaktadır. Ayrıca devlet ve kamu kuruluşlarının harekete destek vermesi toplumun da güvenini artıracak ve satın alma davranışları bu doğrultuda gelişecektir. Bu destekler, fon yardımı, kamu kuruluşları için Adil Ticaret ürünlerinin satın alınması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması biçiminde olabilmektedir. Firmalar sosyal sorumluluk hareketlerini her ne kadar rekabet üstünlüğü oluşturma olarak görse de tüketici açısından bu faaliyetler anlamlı bulunmakta ve desteklenmektedir. Firmalar açısından tüketiciye verilen mesaj ise kurumsal iyilik ve iyi bir yurttaş olma eğilimidir.

Pazardaki hızlı gelişme ve değişimler tüketiciler nezdinde güvensizlik oluşturmakta, Adil Ticaretin ruhuna inanmayarak, insanların duyarlılığını fırsat bilen kesimler de bulunmaktadır. Bu gelişmeler Türkiye’de Adil Ticareti başlamadan bitirecek ve kendi yolundaki ilerleyişi önünde engel oluşturacak niteliktedir. Bu nedenle insanlar, Adil Ticaretin ne demek olduğu, neden desteklenmesi gerektiği, ödenecek fazla tutarın ne anlama geldiği gibi başlıca önemli detaylar konusunda bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Nitekim Adil Ticaretin geleceği iyi eğitim almış kişilerin elindedir. Hareketin gelişip yayıldığı ülkeler göz önünde bulundurulduğunda ürünlerin pazarı, özellikle iyi eğitilmiş, yaşlı ve yüksek gelir düzeyine sahip tüketiciler olarak genişlemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de Adil Ticaretin var olabilmesi için Avrupa ülkelerine kıyasla daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Zira Türk toplumunun büyük çoğunluğunu genç kesim oluşturmakta, eğitim seviyesinde artış olmakla birlikte gelir seviyesi halen istenen düzeylere ulaşmamaktadır. Adil Ticaret ve daha iyi bir dünya için toplumun belirli bir kesimi değil her yaşta kişilerin hassasiyetine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de Adil Ticaret için gençler de sisteme müdahil edilmeli, Adil Ticaretin özünü kavramaları sağlanmalıdır.

Türkiye’de Adil Ticaret kapsamında üretilen ürünlere yönelik sertifika hizmeti sağlayan tek kuruluş IMO (Institute For Marketecology) firmasının İzmir ayağıdır. Ancak FLO’nun bir temsilcilik ofisi olmaması, “fair trade” hareketini destekleyen kooperatif ve tüketici gruplarının bulunmaması da Türkiye açısından tespit edilen zayıf yönlerdir.

Kaynakça

- Dinçer, Ö. (1998). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gürlek, B. T. (2002). SWOT Analizi. Gebze: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜ-BİTAK).
- Hilson, G. (2008). Fair Trade Gold: Antecedents, prospects and challenges. *Geoforum*, 39 (1), 386-400.
- Hulm, P., A. Kasterine, S. Browne (2006). Fair Trade. *International Trade Forum* 2, 15-19.
- Kılıç, A. "Adil Ticaret Türkiye'de," *Zaman*, 2013. http://www.zaman.com.tr/pazar_adil-ticaret-turkiyede_2063163.html (erişim tarihi: 23 Aralık 2013).
- Kuş, E. (2013). Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi Nicel mi? Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lyon, S. (2006). Evaluating FairTrade Consumption: Politics, Defetishizational Producer Participation. *International Journal of Consumer Studies*, 30(5), 454.
- Mann, S. (2008). Analysing Fair Trade in Economic Terms. *The Journal of Socio Economics*, 37(5), 2034-2042.
- Moore, G. (2004). The Fair Trade Movement: Parameters, Issues and Future Research. *Journal of Business Ethics*, 53 (1,2), 73-86.
- Odabaşı, Y. (2007). Adil Ticaret Uygulamaları ve Pazarlama İlişkisi. *Pazarlama Dünyası*, 6, 36-42.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Raynolds, R.T. (2009). Development: Fair Trade. R. Kitchen & N.Thrift (Editörler). *International Encyclopedia of Human Geography* içinde. (s.8-13). Vol. I. Oxford: Elsevier
- Renard, M. (2003). Fair Trade: Quality, Market and Conventions. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 95.
- Sönmez, V., F. Alacapınar (2011). Örneklenirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Wilkinson, J. (2007). Fair Trade: Dynamic and Dilemmas of a Market Oriented Global Social Movement. *Journal of Consumer Policy*, 30(3), 213.
- Witkowski, T. (2005). Fair Trade Marketing: An Alternative System For Globalisational Development. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 13(4), 31.
- Yıldırım, A., H. Şimşek (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DÖVİZ KURUNDAN FİYATLARA GEÇİŞ ETKİSİNİN GRANGER NEDENSELLİK TESTİ İLE İNCELENMESİ “TÜRKİYE ÖRNEĞİ”

Öğr. Gör. Emrah TÜRK* & Öğr. Gör. Ahmet Turan ÇETİNKAYA**

Öz

Ticari engellerin ortadan kalktığı, yeni gelişmiş teknolojiler ile birlikte ülkelerin birbirlerine daha da yaklaştığı küreselleşen ekonomik dünyada döviz kurları çok önemli bir yer tutmaktadır. Ülkeler birbirleri ile yapmış oldukları ticareti dövizle yaptıkları için döviz kurunun ulusal para cinsinden değerinin yüksek olduğu ülkelerde ihracatçılar bundan olumlu şekilde etkilenirken, ithalatçılar bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Dış ticaret haricinde döviz kurunun etkilemiş olduğu diğer bir önemli olgu da enflasyondur. Bu çalışmada döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi incelenmiştir. Çalışmada model olarak Granger Nedensellik (Granger Causality) Testi uygulanmıştır. Çalışmada, TCMB'den alınan 1987 ve 2013 dönemini kapsayan enflasyon ve döviz kuru verileri kullanılmıştır. Çalışmadaki sonuçlar, nedenselliğin tek yönlü yani döviz kurundan enflasyona doğru olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Granger Nedensellik Testi, Döviz Kuru, Enflasyon.

The Analyses of Pass-Through Affect From Exchange Rates to Prices By Granger Causality Test: “The Case of Turkey”

Abstract

In the globalized economic world, which trade barriers were lifted and all countries integrated due to new advanced technologies, exchange rates are of high importance. As countries used foreign currencies in trade, exporters are positively affected due to undervalued exchange rate which could have negative impact on importers. In addition, the exchange rates are correlated with inflation. In this study, we examine the relationship between exchange rates and inflation, using the Granger Causality (Granger Causality) Method. We use a data for inflation and the exchange rates between 1987 and 2013, which come from CBRT. The findings imply a causal effect of the exchange rates on inflation.

Keywords: Trade, Granger Causality, Exchange Rate, Inflation.

* Kara Harp Okulu, Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: eturk@kho.edu.tr

** Kara Harp Okulu, Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: atcetinkaya@kho.edu.tr

Giriş

Günümüzde çok sayıda gelişmekte olan ülkenin en büyük sorunu enflasyon ve döviz kuru hareketleridir. Bu da iktisatçıların bu alana dönük çalışmalar yapmalarını uygun hale getirmektedir. Hedef olarak kendilerine ülkedeki fiyat istikrarını sağlamak görevini yüklemiş olan merkez bankaları döviz kuru hareketlerinin kısa ve uzun vadede fiyatları nasıl etkileyeceği (pass-through effects) uygulayacağı para politikası açısından önemlidir.

Dünyada gerçekleşen, 1995 Meksika krizi, 1997 Asya krizi ve 2000 Arjantin krizleri nominal döviz kurundan kaynaklanan krizlerdir. Türkiye’de 1994 krizi, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri de döviz kuru krizinden etkilenmiştir. Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini belirleyen belki de en önemli kanallardan bir tanesi ithal mal girişleridir. Nominal döviz kurları ithal mal fiyatlarıyla harcamaların yönünü doğrudan etkileyebilmektedir (Landry, 2005). Ülkede döviz kurunun aşırı yükselmesi ihracat mallarının fiyatlarını düşürecek ihracat artacaktır. Ancak buna karşın ithal mallarının ulusal para cinsinden değeri artacak böylelikle girdi maliyetleri artacak bu da döviz kurundan fiyatlar geçiş etkisinin hızlanmasına neden olacaktır.

McCallum ve Nelson (1998), döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisini incelerken, ithalatı bütünüyle ara ve emtia malı olarak kabul etmekte ve döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisinin bu şekilde tamamlandığını varsaymaktadır. Buna göre, döviz kurundaki artış öncelikle üretilen malların fiyatını etkiler. Daha sonra, nominal döviz kurundaki bu artış ulusal paranın değer kaybetmesine o da ihracat talebinin artışına neden olmakta ancak girdi maliyetlerindeki artış nedeniyle potansiyel çıktı azalmaktadır. Bu mekanizma sonucunda ortaya çıkan enflasyonist baskı büyük ölçüde artarak yurt içi harcamalarla hız kazanmaktadır.

Özellikle kriz dönemlerinde döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisinde azalma beklenebilir. Bu dönemlerde krizden dolayı meydana gelen ithalattaki azalma dövizin dışarıya çıkmasını engellemektedir. Enflasyonda meydana gelen yükselmenin ise daha çok döviz kurunun dışındaki nedenlerden dolayı meydana gelmesi beklenebilir.

Darvas (2001) AB ülkelerinden Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya ülkelerinin reel döviz kurunun geçişini (pass-through) incelemiş model olarak Granger Nedensellik ve Vektör Hata Giderme (VECM) modellerini kullanmıştır. Bu seçilen ülkeler belirlemiş oldukları dalgalı kur rejimi ile enflasyonu düşürmede çok etkili olmuşlar ve döviz kurunun enflasyona önemli etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Billmeier ve Bonato (2002) çalışmasında, Hırvatistan’ın döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini incelemiştir. Model olarak Vektör Otoregresyon (VAR) kullanılmıştır. Ücretler ve fiyatlar döviz kuruna endekslendiği zaman dolarize olmuş ülkelerde döviz kuru hedeflemesi en iyi politikadır. Ancak bu çalışmada yapılan döviz kuru geçişkenliğinin stabilizasyon sonrası düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Berument (2002) çalışmasında, nominal döviz kuru yerine reel döviz kurunu kullanmıştır. 1983:3-2001:11 arası dönemdeki aylık veriler VAR modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, TEFE enflasyon oranı, TÜFE enflasyon oranına göre döviz kurundan daha çok etkilenmiştir. Reel kur en fazla imalat sanayiini etkilemiş, en az ise tarım sanayiini etkilemiştir.

Bayraktutan ve Arslan (2003) çalışmasında, Türkiye’de 1980-2000 dönem verilerini kullanarak döviz kuru, ithalat ve enflasyon ilişkisini incelemişlerdir. Model olarak Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, toptan eşya fiyat indeksi ile döviz kuru ve ithalat hacmi arasında dolaylı ve doğrudan olmak üzere karşılıklı etkileşim doğrulanmıştır.

Coricelli vd. (2004), döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi çalışmasında dört Avrupa ülkesini incelemişlerdir. Bunlar Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovenya’dır. Model olarak VAR kullanmışlardır. Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisinin kuvvetli ve önemli olduğunu ayrıca enflasyon baskısının azaltılması için döviz kuru politikasının da önemli olduğu sonucuna varmışlardır.

Ca’Zorzi vd. (2007), çalışmasında Asya, Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa’daki gelişmekte olan 12 ülkenin döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak döviz kurundan fiyatlara geçiş arasında pozitif bir ilişkinin varlığını bulmuşlardır.

Döviz kurundan fiyatlarına geçiş etkisi ithalata konu mallar ile yurt içinde üretilen malların görelî fiyatlarını değiştirerek harcama kalıplarını etkilemektedir. Bu kapsamda söz konusu geçiş (pass-through) para politikası açısından enflasyon tahminlerini ve para politikasındaki değişikliklerin enflasyon üzerindeki yansımalarını etkilemektedir.

Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Tahmini

Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların fiyatları nasıl etkilediğidir. Döviz kurunda meydana gelen bir yükseliş veya düşüş fiyatları hangi yönde ve ne oranda etkiler. Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi yazınında çok sayıda araştırma vardır. Söz konusu etkilerin başlıcaları, ticarete konu olan mallar özellikle de emtia ve ara malları fiyatları, dış girdilerin maliyetleri, döviz kuru hareketlerinin yönü ve beklentiler olarak sıralanabilir.

Türkiye’de döviz kurundan yurt içi fiyatlara geçiş etkisinin incelendiği bu çalışmada 1987-2013 dönemlerine ait veriler kullanılmıştır. Örneklem dönemleri seçilirken hem TCMB data setinden alınan verilerin hepsinde ortak yıllar olmasına dikkat edilmiş hem de kur rejiminin değiştiği tarihin belirli bir süre öncesi ve sonrası dikkate alınmıştır.

Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisine ilişkin yapılan çalışmalarda genel olarak kullanılan değişkenler dışsal arz şoklarının ölçüsü olarak ara malları ve emtia fiyatları bunun içerisinde en büyük pay petrol fiyatlarıdır, çıktı açığı, nominal kurdaki değişim, ithalat fiyatları, üretici ve tüketici fiyatlarıdır. Bunun yanında Türkiye’de petrol fiyatları yüksek özel tüketim vergileri nedeniyle dış şartlardan bağımsız olarak hareket ettiğinden, petrol fiyatları bu çalışmada belirleyici olarak kullanılmamıştır. Ancak petrol fiyatlarını da içeren ithalat fiyat endeksinin uluslararası emtia fiyatlarına gelen şokları yansıtacağı söylenebilir. Diğer taraftan sonuçların sağlamlığının sınanması için TÜFE’nin yanında TEFE’de modele dahil edilmiştir. Bu bakımdan temel modelde hem TÜFE hem de TEFE bağımlı ve bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

Model

Nominal döviz kurundaki değişikliklerin fiyatlara geçiş etkisinin nasıl olduğunun incelendiği bu çalışmada Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Granger Nedensellik Testi nedenselliğin yönünü istatistiksel açıdan belirleme de kullanılır. Bu çalışmada geçiş etkisi incelenmektedir. Böyle bir yapı kullanılarak dışsal bir şokun (kur şoku) Türkiye’deki üretim zincirinin bir aşamasından diğerine ne kadar yansıtıldığı, döviz kurunun fiyatlar üzerindeki etkisi sonucunda yurt içi enflasyonu ne kadar etkilediği gibi bulgulara ulaşılabilecektir.

Modelde toplam iki değişken bulunmaktadır. Modelin değişkenlere uygulanış biçimi şu şekildedir. Nominal Döviz Kuru - Enflasyon, buradaki sıralamada değişkenlerin kendisinden sonra geleni etkilediği ancak kendisinden önce geleni etkilemediği bilinmelidir. Sıralama şunu ifade etmektedir. Nominal döviz kuru enflasyonu etkilerken, enflasyon nominal döviz kuru üzerinde herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Ayrıca çalışmanın amacı döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini incelemek olduğu için, sadece bir tane enflasyon tanımı kullanmak yerine değişik iki mal sepetleri enflasyon oranları modelde kullanılmıştır. Böylelikle, nominal döviz kuruyla TÜFE ve TEFE fiyatları ve bunların alt kalemleri arasındaki ilişkinin bulunması amaçlanmıştır.

Veri Seti

Kullanılan değişkenler, çalışmanın konusu ve amacıyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak belirlenmiş, üretici ve tüketici fiyatları dikkate alınarak üretim zinciri boyunca tüm aşamalar modele dahil edilmiştir. Söz konusu fiyatlar endeks olarak modelde yer almıştır.

Tablo 1.

Değişkenler

Nominal Döviz Kuru	NDKur
Tüketici Fiyat Endeksi	TÜFE
Toptan Eşya Fiyat Endeksi	TEFE

Döviz kuru olarak aylık TL dönüşümü yapılmış nominal Dolar (Alış)/TL kuru kullanılmıştır. Dolar kurunun kullanılmasının nedeni çoğu ticarete konu olan mal ve ürünlerin dolar üzerinden yapıyor olmasıdır. TÜFE'nin kullanılmasının nedeni Türkiye'de enflasyonun TÜFE'ye göre hesaplanmasından dolayıdır. TEFE'nin kullanılmasının nedeni ise bulduğumuz sonucu bir de TEFE üzerinde ölçüp benzer sonuçların elde edilebiliyor olmasını göstermektir.

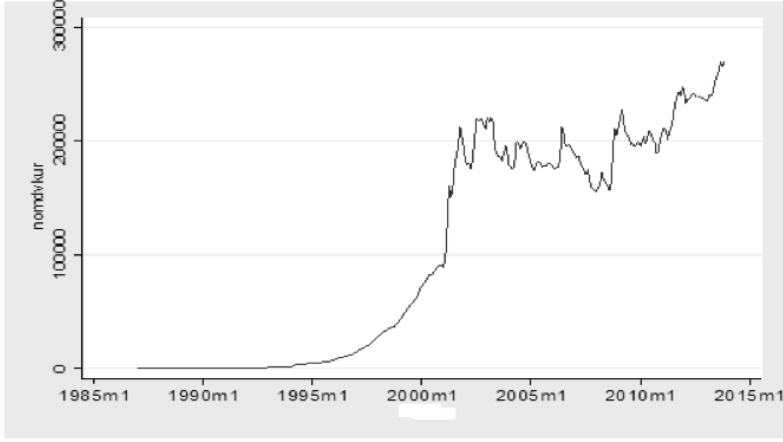
Verinin Özellikleri

Çalışmada kullanılan verilerin temel kaynağını TCMB elektronik veri dağıtım sistemi oluşturmaktadır. Zaman serisi modellerini geliştirebilmek için, belirli bir stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğinin bilinmesi gerekmektedir. Şayet stokastik sürecin özellikleri zaman boyunca değişiyorsa, zaman serisinin geçmiş ve gelecek boyunca zaman aralıklarını basit bir cebirsel modelde göstermek genellikle zordur. Eğer stokastik süreç zaman içerisinde durağan ise bu durumda geçmiş değerlerden tahmini yapılabilecek sabit kat sayılı bir denklem ile süreç modeli elde edilebilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010). Yapısal ilişki zamanla değişiyorsa regresyon modeli kullanılarak yapılacak olan analizler geçerli olmayacaktır (Pindyck vd., 1991).

Wooldridge (2013)'e göre durağan stokastik süreç, $(x; t = 1, 2, 3, \dots)$ stokastik süreci, her $1 \leq t_1 < t_2 < t_3 \dots < t_n$ zaman dizini için, $(x_{t_1}, x_{t_2}, x_{t_3}, \dots, x_{t_n})$ 'lerin ortak dağılımları tüm $h \geq 1$ tamsayıları için $(x_{t_1+h}, x_{t_2+h}, x_{t_3+h}, \dots, x_{t_n+h})$ 'lerin ortak dağılımlarıyla aynıysa, durağandır. Bu tanımı biraz açalım, Bir uygulaması ($m = 1$ ve $t_1 = 1$ olacak şekilde) x_t 'nin $t = 2, 3, 4, \dots$ için aynı dağılıma sahip olmasıdır. Yani, (x_1, x_2) 'nin (dizideki ilk iki terim) ortak dağılımı her $t \geq 1$ için (x_t, x_{t+1}) 'in ortak dağılımıyla aynı olmalıdır. Durağanlık, ardışık terimler arasındaki herhangi bir korelasyonun doğasının zaman içinde değişmemesini gerektirir.

Zaman serilerinin önemli bir kısmı durağan değildir. Zaman serilerinin sabit bir ortalama civarında dağılmamış olması ya da stokastik sürecin özelliklerinin zamana bağlı olarak değişmesi sonucu durağan olmayan seriler ortaya çıkar. Bu tür serilerin dönüştürülmesi için trend veya mevsim etkilerinden arındırılması gerekir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler 2010).

Grafik: 1'de nominal döviz kurunun 1987-2013 yılları arasındaki durumunu incelediğimizde durağan dışı bir seri ile karşılaştığımız görülmektedir. Grafiğin belli bir seri şeklinde devam etmediği konjonktürel dalgalanmaların olduğu görülmektedir.



Grafik 1: Nominal Döviz Kurunun Durağanlık Öncesi Durumu

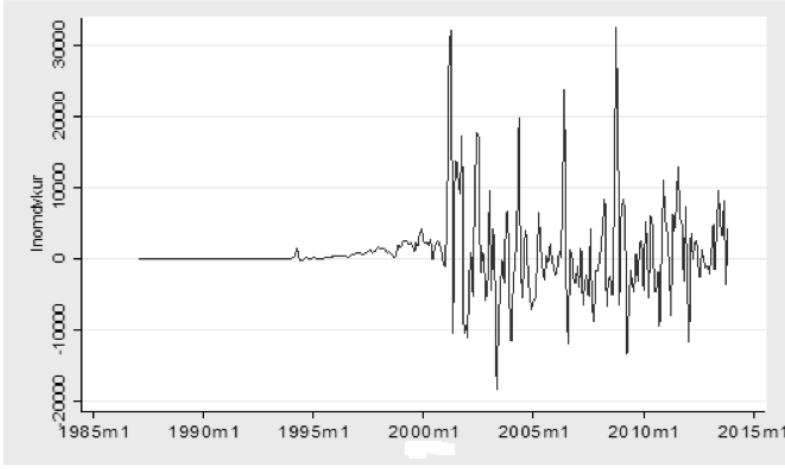
Durağanlığın olup olmadığının tespit edilmesi için izlenen standart yöntem birim kök testleridir. Birim kök testleri literatürde ilk olarak Dickey ve Fuller'in (1981) çalışmalarında yer almıştır. Dickey-Fuller (1981), Dickey-Fuller ile Augmented Dickey-Fuller birim kök testi zaman serisi değişkenlerinin öz gecikmeli olarak gösterilip gösterilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Peki bir durağan dışı seri nasıl durağan hale getirilebilir. Bunun en bilindik ve kolay yolu fark alma yöntemidir. Genellikle ilk fark almada seriler durağan hale gelir, aksi durumda ise seriyi durağan yapana kadar fark alınır.

Genellikle, ortalaması ile varyansı zaman içinde aynı kalan ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan stokastik bir süreç için durağandır denir. Bu örnekleme ifade etmek için Y_t bütün t değerleri için şu özellikleri taşıyan olasılıklı bir zaman serisi olsun:

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \mu_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k Y_i \Delta Y_{t-i} + \Omega_t \quad (1)$$

Burada Ω_1 hata terimidir. Birim kök testi için $H_0: \mu_1 = 0$ hipotezi $H_1: \mu_1 < 0$ hipotezine karşı test edilir. H_0 reddedildiği takdirde Y_t serisi durağan, sıfır hipotezi reddedilemezse seri durağan değildir. Eğer elde edilen Dickey Fuller mutlak değer olarak kritik değerlerden daha küçükse, serinin durağan olmadığı ve birim kök ihtiva ettiği kabul edilmektedir. Buna karşılık, elde edilen test istatistiği mutlak değer olarak elde edilen kritik değerlerden daha büyükse, istatistiksel olarak serinin durağan olduğu kabul edilmektedir.

Grafik 2'de nominal döviz kuru fark alma yöntemi ile durağan hale getirilmiştir. Fark alma yönteminde serilerin ilk farkı alındığında Grafik 2'de de görüldüğü üzere ikinci fark almaya gerek kalmadan seri durağan hale gelmiştir.



Grafik 2: Nominal Döviz Kurunun Durağanlık Sonrası Durumu

Birim Kök Testi Sonuçları

Genellikle, ortalaması ile varyansı zaman içinde aynı kalan ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan stokastik bir süreç için durağandır denir. Bu örnekleme ifade etmek için Y_t bütün t değerleri için şu özellikleri taşıyan olasılıklı bir zaman serisi olsun:

$$\text{Ortalama: } E(Y_t) = \mu \quad (1)$$

$$\text{Varyans: } \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = X^2 \quad (2)$$

$$\text{Ortak Varyans: } y_k = [(Y_t - \mu) (Y_{t+k} - \mu)] \quad (3)$$

Burada y_k , k gecikme mesafesine bağlı olarak Y_t , Y_{t+k} arasındaki ortak varyanstır. Başka bir ifade ile, eğer bir zaman serisi durağan ise, ortalaması, varyansı ve değişik gecikmelerde ortak varyansı zamandan, yani t 'den bağımsız olarak aynıdır. Durağanlık testi, daha öncede belirtildiği gibi zaman serilerindeki dalgalanmalarda sapmaları önlemek için yapılan bir test türüdür.

Tablo 2

Birim Kök Testleri Dickey-Fuller 1987-2013

DEĞİŞKEN	DÜZEY				Birinci Fark			
	Sabit Var	Mac.Kin. %5 Kritik Değer	Sabit ve Trend Var	Mac.Kin. %5 Kritik Değer	Sabit Var	Mac.Kin. %5 Kritik Değer	Sabit ve Trend Var	Mac.Kin. %5 Kritik Değer
TÜFE	4,161	-2,877	-1,848	-3,427	-6,742	-2,877	-9,003	-3,427
TEFE	3,224	-2,877	-1,619	-3,427	-6,021	-2,877	-7,338	-3,427
DÖVİZ KURU	-0,071	-2,877	-2,215	-3,427	-8,491	-2,877	-8,530	-3,427

Bu çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadığı Dickey-Fuller birim kök testiyle araştırılmış ve sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Tüm değişkenler için, sadece sabitin olduğu ve hem sabit hem trendin olduğu varsayımları altında birim kök testi yapılmıştır. Test sonuçları, MacKinnon %5 kritik değerlerine göre değerlendirilmiştir. Test sonucunda, sabit ve trendin olduğu durumda değişkenlerin düzeylerde durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür.

Granger Nedensellik Testi

İki zaman serisi arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Testi/Yöntemi ile anlaşılmaktadır. Bu test değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını, eğer varsa ilişkinin hangi yönde olduğunu hangisinin neden hangisinin sonuç olduğunu belirlemek amacıyla kullanılan yöntemdir. Bu testin yapılabilmesi öncelikle serilerin durağan olması gerekmektedir.

Granger (1969)'a göre tüm bilgiler kullanılarak Y_t bağımsız değişkeni için yapılan öngörü değerleri, X_t bağımlı değişkeni haricindeki bilgiler kullanılarak yapılan öngörü değerlerinden daha başarılıysa; Y_t değişkeni X_t değişkeninin nedenidir. Değişkenler arasındaki bu nedensellik $Y_t \rightarrow X_t$ şeklinde gösterilir.

Granger Nedensellik Testi aşağıdaki iki regresyon denkleminin tahminini gerektirmektedir.

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (5)$$

$$\Delta X_t = \sum_{i=1}^m b_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m c_i \Delta Y_{t-i} + n_t \quad (6)$$

Burada α_i , β_i , b_i , c_i gecikme kat sayılarını, m değişkenler için gecikme dönemlerini, u_t , n_t hata terimlerini, Δ değişimi göstermektedir.

Granger Nedensellik Analizi yukarıda verdiğimiz eşitliklerin öncelikle bağımsız değişkenleri β , c gecikmeli değerlerinin katsayılarının sifıra eşit olup olmadığı test

edilir. Hipotez çift taraflı kurularak nedenselliğin tek taraflı mı yoksa çift taraflı mı olduğu tespit edilir.

$H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \dots = \beta_k = 0$ Bu hipotez kabul edilirse X'den Y'e nedensellik yoktur. Bu hipotez reddedilirse X'den Y'e bir nedensellik vardır.

$H_0 = c_1 = c_2 = c_3 = \dots = c_v = 0$ Bu hipotez kabul edilirse Y'den X'e nedensellik yoktur. Hipotez reddedilirse Y'den X'e bir nedensellik vardır. Her iki hipotez reddedilirse çift yönlü nedensellik vardır. İki hipotezden biri kabul diğeri reddedilirse tek yönlü nedensellik vardır. Her iki hipotez reddedilmezse X ve Y değişkenleri arasında bir nedensellik yoktur.

Tablo 3

Pairwise Granger Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Sıfır Hipotezi (H0)</i>	<i>Chi2 İstatistiği</i>	<i>Karar</i>	<i>Sonuç</i>
NDKur'u TÜFE'nin Granger nedeni değildir	8.705 (0.033)*	RED	NDKur'u TÜFE'nin Granger nedeni
TÜFE NDKur'un Granger nedeni değildir	2.086 (0.555)*	KABUL	TÜFE NDKur'un Granger nedeni değildir

Tablo 4

Pairwise Granger Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Sıfır Hipotezi (H0)</i>	<i>Chi2 İstatistiği</i>	<i>Karar</i>	<i>Sonuç</i>
NDKur'u TEFE'nin Granger nedeni değildir	24.876 (0.000)*	RED	NDKur'u TEFE'nin Granger nedeni
TEFE NDKur'un Granger nedeni değildir	1.142 (0.767)*	KABUL	TEFE NDKur'un Granger nedeni değildir

* %5 düzeyinde önemlidir. Parantez içerisindeki değerler p değerlerini göstermektedir. Gecikme uzunluğu minimum AIC (lag3) değerine göre belirlenmiştir.

Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre, NDKur'dan TÜFE ve TEFE'ye doğru, %5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Granger Nedensellik Testleri sonuçlarından anlaşılacağı gibi, her farklı dört modelde de NDKur'dan TÜFE ve TEFE'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Kısaca TÜFE ve TEFE, nominal döviz kurunun Granger nedeni değilken, Nominal döviz kuru TÜFE ve TEFE'nin Granger nedeni. Yani nedensellik tek yönlü olup NDKur'dan TÜFE ve TEFE'ye doğrudur.

Sonuç

1987-2013 yılları arasında kalan dönemde Türkiye ekonomisine ilişkin olarak incelenen bu araştırma, döviz kurunun enflasyonu etkilediğini göstermektedir. Ekonometrik analizde, önce birim kök testi ile değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Modelde kullanılan nominal döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, toptan eşya fiyat endeksi, değişkenleri durağan çıkmamaktadır. İlk olarak serilerin ilk farkları alınıp seriler durağan hale getirilmiştir. Granger Nedensellik Testi çerçevesinde değişkenlerin geçiş yönü belirlenmiştir. Döviz kuru enflasyon etkileşiminin hem tüketici fiyat endeksi hem de toptan eşya fiyat endeksi enflasyonu için ayrı ayrı hesaplanması, etkileşimin hangi yönde olduğunu daha da pekiştirmiştir.

Elde edilen bulguları incelendiğinde, Türkiye için yapılan diğer çalışmalarda olduğu gibi nedenselliğin tek yönlü yani döviz kurundan enflasyona doğru olduğu görülmektedir. Türkiye ara malları ve emtia malları açısından dışa bağımlı ülke olmasından dolayı döviz kurunda meydana gelen bir yükseliş malların ülkeye giriş maliyetlerini artırmakta bu da üreticiler tarafından fiyatlara yansıtılmaktadır. Fiyat yansımaları ise enflasyonu direkt olarak etkilemektedir.

Elde edilen bulgulara göre ara ve emtia mallarına olan ithalat bağımlılığın dan dolayı geçiş etkisinin belirli bir ölçüde her zaman var olacağı düşünülmektedir. TCMB'nin fiyat istikrarını sağlamakta kararlı olması geçiş etkisinin azalmasının nedenlerindedir diyebiliriz. Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisinde son dönemde düşüş olmasına rağmen enflasyon halen döviz kurundan etkilenmektedir. Ekonomik dış ticaretin dışında MB'nin para politikası bağlamında alacağı kararlar ve fiyat istikrarını sağlamak için uygulamaya koyacağı kararlarda geçiş etkisinin artmasına ya da daha da azalmasına neden olabilecektir.

Kaynakça

- Bayraktutan, Y., İ. Arslan, (2003), Türkiye’de Döviz Kuru İthalat ve enflasyon İlişkisi Ekonometrik Analiz (1980-2000), Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 2, s. 89-104.
- Berument, H. (2002), Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Billmeier, A., L. Bonato, (2002), Exchange Rate Pass-Through and Monetary Policy in Croatia International Monetary Fund, IMF Working Paper No. 02/109.
- Ca’zorzi, M., E. Hahn, M. Sanchez, (2007), Exchange Rate Pass Through in Emerging Markets, No: 739 (Erişim),<http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp739.pdf>. (erişim tarihi: 12 Ocak 2013).
- Coricelli, F., B. Jazbec, I. Masten, (2004), Exchange Rate Policy and Inflation in Acceding Countries: The Role of Pass-Through, William Davidson Institute Working Paper Number 674.
- Darvas, Zsolt, (2001) Exchange Rate Pass-Through and real Exchange Rate in EU Candidate Countries, Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank, Discussion paper 10/01.
- Dickey, D. A., W. A. Fuller, (1981) Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Granger, C. W. J., (1969), Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, *Econometrica*, Sayı 3, s. 424-438.
- Landry, A. E. (2005) Expectations and Exchange Rate Dynamics: A State-Dependent Pricing Approach, Job Market Paper, Boston University.
- Mccallum, B., E. Nelson, (1998) Nominal Income Targeting in an Open-Economy Optimizing Model, NBER Working Papers 6599, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Pindyck, R., D. Rubinfeld, F. Wolak, (1991), *Econometric models and economic forecasts*, McGraw-Hill Education.
- Sevüktekin, M., M. Nargeleçekenler, (2010), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (2013), *Elektronik Veri Denetim Sistemi*, Ankara.
- Wooldridge, M. J. (2013), *Introductory Econometrics*, (çev. Ebru Çağlayan), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

VERGİ YURTTAŞLIĞI: KAVRAM, UNSURLARI VE GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Doç. Dr. Elif PÜRSÜNLERLİ ÇAKAR* & Doç. Dr. Fatih SARAÇOĞLU**

Öz

Vergi literatürüne yeni bir kavram olarak giren vergi yurttaşlığı; klasik anlamda, vergi yasalarının parlamentoda kabul edilmesinin vergi mükelleflerince kabulünü ifade etmekte iken; çağdaş anlamda vergi yurttaşlığı, bunun yanı sıra, vergi idaresinin uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkan güven ilişkisi sonucunda, vergi yasalarının mükelleflerce kabulünü de kapsayan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece vergi yurttaşlığı, mükelleflerin vergi yasalarının oluşturulması sürecine güvenmelerinden, idari anlamda bu yasaları kabullerini de içeren bir kavram haline gelmiştir. Vergi yurttaşlığı kavramının temelinde de üç unsurun bulunduğu görülmekte olup, bunlar; mükelleflerin vergiyi ve vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeyi kabul etmeleri (onaylamaları), bu kabulün, sadece parlamentoda vergi yasasının kabulüne bağlı olarak değil, aynı zamanda vergi idaresinin uygulamalarına bağlı olarak da gerçekleşmesi ve mükelleflerin vergiyi ve vergi ile ilgili ödevlerini gönüllü olarak yerine getirme derecelerini, vergi idaresi ile aralarındaki “karşılıklı” güven ilişkisine bağlı olarak belirlemeleri biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Vergiye gönüllü uyum, vergi ahlakı ve vergi bilinci kavramlarından da farklı bir kavram olan vergi yurttaşlığının geliştirilmesinde ise; vergi ile ilgili kararların demokratik biçimde alınması, verginin kullanılmasına ilişkin kararların demokratik olması, mükelleflerin vergiye karşı duyarlılıklarının artırılması, vergide okunabilirliğin sağlanması, vergi denetiminin artırılması, vergide uygunluk ilkesinin gözetilmesi, vergide adalet ilkesinin gözetilmesi ve vergi idaresinin fiziki koşullarının geliştirilmesi etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yurttaşlığı, Vergi Mükellefi, Vergi İdaresi, Vergiye Uyum.

Tax Citizenship: Concept, Elements and Development Methods

Abstract

Tax citizenship, which is a new concept in the tax literature normally refers to tax payers accepting that the tax legislation is passed in the parliament, but in the contemporary sense of the phrase, it refers to a concept that covers the acceptance of the tax legislation by tax payers as a result of the trusting relationship stemming from the practices of the tax offices. Thus, tax citizenship turned into a concept that incorporates the tax payers trusting the process of building tax legislation as well as their acceptance of such legislation in an administrative sense. There are three elements that are in the core of the concept of tax citizenship and these are; tax payers accepting tax and their tax-related application (approving of), and that such acceptance will not depend only on the passing of the tax legislation in the parliament but also on the practices of the tax administration and the degree of willingness of the tax payers to fulfill their tax payer obligation and the fulfilling of obligations on the basis of ‘mutual’ trust. In the development of tax citizenship, which is a concept different from willing payment of taxes, or tax morality and tax consciousness; democratic decision-making in tax usage, increasing sensitivity of the tax payers regarding taxes, ensuring tax readability, increasing tax audits, observing tax compliance principles, and improvement of physical conditions of tax administration are effective.

Keywords: Tax Citizenship, Tax Payer, Tax Administration, Tax Compliance.

* Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

** Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

Giriş

Halkın egemenliğine dayanan bir yönetim biçimi olan demokrasi, devlet politikası belirlenirken vatandaşların eşit haklara sahip şekilde kararlara katılmasını gerektirmektedir. Devlet ile vatandaşları karşı karşıya getiren vergilendirmede başarının sağlanabilmesi de onların tepkilerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir (Öncel vd., 2010: 37).

Vergi yurttaşlığı da vergi yasasının parlamentoda kabul edilmesi ve yasalaşmasıyla doğmakta, vergiye ilişkin kararların alınması ve uygulanmasında gerek idarenin mükelleflere gerekse mükelleflerin idareye güvenini de kapsadığından, verginin siyasi anlamda kabulünden, idari anlamda kabulüne dönüşümünü ifade etmektedir. Bu güven ve kabul ise her şeyden önce idarenin vergi uygulamasında mükelleflerin katılımını sağlaması ve onların ihtiyaçları ve isteklerine cevap verebilmesiyle mümkün olabilecektir.

Yeni bir kavram olan vergi yurttaşlığını incelediğimiz bu çalışmada, bunun kavram olarak ne anlama geldiği ve benzer kavramlardan farklılıkları ortaya konulacak, hangi unsurları içerdiği incelenecek, vergi yurttaşlığını geliştirme yöntemleri açıklanacaktır.

1. Vergi Yurttaşlığı Kavramı ve Unsurları

A. Vergi Yurttaşlığı Kavramı

Klasik ve dar anlamda vergi yurttaşlığı (le civisme fiscal); sadece verginin parlamento tarafından onaylanmasını ifade etmektedir. Yani, bir verginin vergi yasasının parlamentoda/mecliste kabul edilerek yasalaşması ile klasik anlamda vergi yurttaşlığı doğmuş olmaktadır. Klasik anlamda vergi yurttaşlığı, sadece vergi ile ilgili kararların alınma sürecinde mükellefin bu sürece olan güvenini ifade ederken; çağdaş anlamda vergi yurttaşlığı, mükellef ve vergi idaresinin birbirlerine olan karşılıklı güvenini ifade etmesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm; verginin (mükellef tarafından) siyasi anlamda kabulünden, idari anlamda kabulüne dönüşümünü ifade etmektedir.

Çağdaş ve geniş anlamıyla vergi yurttaşlığı; artık sadece verginin parlamento tarafından onaylanmasını (kabulünü) değil; vergi idaresinin uygulamaları neticesinde mükellef ile vergi idaresi arasında oluşmuş olan güven ilişkisine (niteliği ve gücüne) bağlı olarak, mükellefin hem vergiyi hem de vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeyi onaylaması olgularını ifade etmektedir (Bouvier, 2010: 25).

Bir başka tanıma göre vergi yurttaşlığı, vergilendirme ile ilgili ödevlerin, vergi mükellefleri tarafından yerine getirilmesinin kabul edilmesini/onaylanmasını ifade etmektedir (*Le civisme fiscal*: <http://jecndabietry.fr/gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi:02.05.2014).

Verginin parlamentoda kabul edilmesi olarak ifade edilen klasik vergi yurttaşlığı tanımının aksine, vergi yurttaşlığı kavramı, günümüzde yerini vergi idaresi ve vergi mükellefi arasındaki karşılıklı güven ilişkisi sonucunda ortaya çıkan mükellefin vergiyi kabul etmesi biçiminde anlaşılmaktadır (Bouvier, 2010: 25).

Verginin yasallığı ilkesi ile doğrudan ilişkili olan vergi yurttaşlığı kavramı, vergilendirmenin “siyasi yasallık” ile sınırlandırılmaktan çıkarılıp, “idari yasallık” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesini sağlamaya yöneliktir. Bu kapsamda; özellikle vergi yasalarının parlamentoda yasallaştıktan sonra, uygulanmasında etkinliğin sağlanabilmesi için birçok ülkede “vergi reformu” adı altında özellikle vergi idaresi ile mükellef ilişkilerini, vergi yurttaşlığı kavramının toplumda yerleşmesine yönelik olarak çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Vergi yurttaşlığı kavramının yerleşmesi, sadece mükellef ve vergi idaresi ilişkilerinin düzenlenmesini sağlamamakta, aynı zamanda kamu maliyesi sisteminin gücünü de arttırmaktadır.

B. Vergi Yurttaşlığının Unsurları

Vergi yurttaşlığı kavramının temelini oluşturan üç unsur bulunmaktadır:

- Mükelleflerin vergiyi ve vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeyi kabul etmeleri (onaylamaları).

Mükelleflerin, parlamento tarafından kabul edilmiş olan yasa ile getirilen vergiyi gönül rızasıyla kabul etmelerinin yanı sıra, bu vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeyi de isteyerek kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Bu aşamada, vergi ile ilgili işlemlerde mükelleflere getirilmiş olan kolaylıklar, vergi bilinci, vergi ahlâkı ve bireysel yarardan ziyade kamu yararının oluşması konularında mükelleflerin ikna olmaları büyük önem taşımaktadır (Gautier, 2010: 13.14).

- Bu kabulün, sadece parlamentoda vergi yasasının kabulüne bağlı olarak değil, aynı zamanda vergi idaresinin uygulamalarına bağlı olarak da gerçekleşmesi.

Vergi yasasının parlamentoda kabulü sonucunda, mükelleflerin “vergi ödevi” niteliğinde “zorunlu” olarak kabul ettikleri vergiyi ifade eden klasik anlamda vergi yurttaşlığı kavramı, bugün yerini, “vergi idaresi”nin uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkan “gönüllü/istekli” kabulü de kapsayacak şekilde ifade edilmektedir (Bouvier, 2010: 112).

Mükelleflerin vergiyi ve vergi ile ilgili ödevlerini gönüllü/istekli olarak yerine getirme derecelerini, vergi idaresi ile aralarındaki “karşılıklı” güven ilişkisine bağlı olarak belirlemeleri (*Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr/gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi: 02.05.2014*).

Burada, mükelleflerin vergi idaresi ile olan ilişkilerindeki “karşılıklılık” olgusu ön plana çıkmakta; yani mükellefin vergi idaresine duyduğu güven kadar, vergi idaresinin de mükelleflere duyduğu güvenin, mükelleflerin vergiyi gönüllü kabulünde etkili olduğu görülmektedir.

Bu açıdan örneğin, bir mükellefin, vergi dairesine, yasal ödeme süresinin başlamasından önce, vergisini çeşitli sebeplerle yasal süre sona erdikten sonra ödeyebileceğini beyan etmesi durumunda, vergi idaresince vergi cezasının belirli bir süre kesilmeyeceğinin teminat altına alınması (yasal düzenlemeler veya vergi idaresinin uygulamalarıyla) yoluna gidilebilecektir.

II. Vergi Yurttaşlığı Kavramının Benzer Kavramlardan Farkı

Vergi yurttaşlığı kavramı; vergiye gönüllü uyum, vergi ahlâkı ve vergi bilinci kavramlarından farklılık arz etmektedir.

A. Vergi Yurttaşlığı ve Vergiye Gönüllü Uyum

Vergiye gönüllü uyum (l'accomplissement fiscal volontaire) kavramının temelinde dört unsurun varlığı gerekmektedir. Bunlar; vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi, gelir düzeltmeleri, gelirden indirilmesi gereken unsurların doğru olması ile vergi beyannamesinin zamanında doldurulması ve vergi yükümlülüğünün doğru olarak hesaplanmasıdır. Vergi uyumsuzluğu kavramında ise; vergi yüksek hesaplanabileceği gibi düşük olarak da hesaplanabilmektedir (Çetin Gerger, 2011: 52). Yani vergiye gönüllü uyumda, mükelleflerin beyanda bulunmaları ve vergi idaresine fazla yük olmamaları kavramlarının altı çizilmiştir. Vergiye gönüllü uyumda mükellefler, ödemeleri gereken vergiyi doğru olarak hesaplayacaklar ve vergi idaresine çok fazla yük olmaksızın doğru olarak beyan edeceklerdir.

Oysa vergi yurttaşlığı kavramı, verginin parlamentoda kabulünden ödeme aşamasına kadar olan dönemlerdeki tüm işlemlere yönelik olması itibarıyla vergiyi gönüllü uyum kavramından farklılık göstermektedir. Vergi yurttaşlığı kavramı daha geniş bir kavramken, vergiye gönüllü uyum kavramı belirli olay ve işlemleri kapsamaktadır.

Vergiye gönüllü uyum beyana ilişkin yükümlülüklerin doğru olması üzerinde yoğunlaşırken; vergi yurttaşlığı hem parlamentonun kabul ettiği vergi kanunlarını hem de vergi yükümlülüklerinin tümünü yerine getirmeyi onaylama anlamına gelmektedir.

B. Vergi Yurttaşlığı ve Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı; mükellef ve vergi sorumlularının, vergi yasalarınca düzenlenmiş olan yükümlülüklerini üst seviyede gerçekleştirmek konusundaki tutumları olarak tanımlanmaktadır (Akgül Yılmaz, 2013: 204). Başka bir tanıma göre ise, vergi ahlakı, mükelleflerin vergi yasalarından doğan yükümlülüklerini, gerçeğe uygun bir şekilde yerine getirme konusundaki davranışlarının düzeyine denilmektedir (Akdoğan, 2011: 190). Görüldüğü üzere, vergi ahlâkında temel konu, mükelleflerin-vergi ile ilgili yasal ödevlerini yerine getirme konusunda- tutumlarının ve davranış düzeylerinin derecesi ve bu derecenin ne olduğunun tespitidir. Vergi yurttaşlığında ise, verginin parlamentoda onaylanmasının kabulü ve idarenin yaklaşımına bağlı olarak mükelleflerin vergi ödevlerini gönüllü biçimde yerine getirme derecelerinin belirlenmesi söz konusudur.

C. Vergi Yurttaşlığı ve Vergi Bilinci

Vergi bilinci, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi bakımından verginin önemi ni bilen toplum bireylerinin, vergilendirme ile ilgili ödevlerini yerine getirmek konusundaki isteklilik düzeyleridir (Akdoğan, 2011: 189). Vergi bilinci, eğitim seviyesine bağlı olarak gelişmekle birlikte, mükelleflerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti, kamusal kaynakların kullanımındaki etkinlik konusundaki tutumları vergi bilincini oluşturmaktadır (Akgül Yılmaz, 2013: 204).

Vergi bilinci, bireylerin vergilendirmeye ilişkin ödevlerini yerine getirmek konusunda isteklilik düzeylerini ifade ederken; vergi yurttaşlığı daha kapsamlı bir kavram olup, hem vergi kanunlarının kabullenilmesini, hem de vergi idaresinin uygulamalarına ve karşılıklı güven ilişkisine bağlı olarak vergi ödevlerinin gönüllü olarak yerine getirilmesini kapsamaktadır.

III. Vergi Yurttaşlığını Geliştirme Yöntemleri

A. Vergi ile İlgili Kararların Demokratik Biçimde Alınması

Vergi ile ilgili kararların demokratik biçimde alınması, verginin yasallığı ilkesinin doğal bir sonucudur. Vergi ile ilgili kararlar, yalnızca parlamentolarda alınmalı, hiçbir şekilde bu kararların alınmasında parlamento dışına çıkılmamalıdır. Verginin mükellefler tarafından kabul edilmesiyle, parlamenter demokratik devlet arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Ardant, 1971: 88). Verginin, ödeme yükümlülüğünde olanlar tarafından kabulü, halk ve yönetenler arasındaki “vergi sözleşmesinin” (le contrat fiscal) olması gerektiği ve olabileceği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu ilişki, siyasal düzenin yasallığı olarak ifade edilmektedir.

Parlamentonun, verginin konulması aşamasında, verginin yasallığı ilkesinin bir gereği olarak mükelleflerin temsilcisi sıfatıyla müdahalede bulunması mutlak surette bir gerekliliktir (Bouvier, 2010:28). Verginin yasallığı ilkesinden sapmalar, vergi yurttaşlığı kavramının toplumda yerleştirilmesine engel olacaktır.

B. Verginin Kullanılması ile İlgili Alınan Kararların Demokratik Olması

Verginin kullanılması ile ilgili kararların demokratik olması ile kastedilen, aynı zamanda bütçenin “harcama” kısmının, yani verginin yasama organınca onaylandıktan sonra (ön izin) kullanılmasının milletvekilleri kadar mükelleflerce de açık ve anlaşılabilir olması gerekmektedir. Alınan bu kararların, toplanmış olan vergilerin kullanılmadan önce ve kullanıldıktan sonra yargısal denetiminin yapılması, bu kararların demokratik olarak kullanıldığının bir göstergesidir (Bouvier, 2010: 29).

Burada, uygunluk denetimi kadar, performans denetimi de etkili olmaktadır. Yargı organı, vergi ile ilgili olarak parlamentolarda alınan kararların uygunluğunu denetlemekle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda kamu kaynağının etkin ve verim-

li olarak kullanıldığını da ortaya koymalıdır (Chaabouni, 2010: 384-390). Diğer bir ifadeyle, yargı organı, vergi yurttaşlığının geliştirilebilmesi için; mükelleflere, kamu kaynağının kullanımına yönelik olarak bir performans kültürüne sahip olduğunu göstermelidir (Bouvier, 2010: 30).

C. Mükelleflerin Vergiye Karşı Duyarlılıklarının Artırılması

Mükelleflerin vergiye karşı duyarlılıklarını artırmak suretiyle vergi yurttaşlığını sağlamanın temel koşulu, mükellefleri verginin gerekliliğine inandırmaktır. Mükellefleri inandırmanın yöntemi ise, mükelleflerin şeffaf bir biçimde bilgilendirilmeleridir. Vergi idaresi mükellefleri tam ve doğru şekilde bilgilendirmek, diğer bir ifadeyle mükelleflere “vergi eğitimi” vermek için tüm bilgilendirme araçlarını kullanmalıdır (Gauthier, 2010: 14-15). Mükelleflere, verginin ne olduğu, amaçları ve sonuçları ile vergi yurttaşlığı kavramı çeşitli şekillerde açıklanmalı, vergi mükellefiyetinin önemi ve sonuçları anlatılmalıdır (*Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr/gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi:02.05.2014*).

Bununla birlikte vergi ile ilgili bilgilerin mükelleflere ulaştırılması sırasında şeffaflığın sağlanması, aynı şekilde, vergi ile ilgili düzenlemelerin sürekli değişikliğe uğramaması da vergi yurttaşlığının toplumda yerleşmesine yönelik olumlu sonuçlar doğuracaktır.

D. Vergide Okunabilirliğin Sağlanması

Vergide okunabilirlik (la lisibilité) ile kastedilen; verginin anlaşılabilir, ulaşılabilir ve açık olmasıdır.

Adam Smith “kesinlik” kavramını; “ödeme zamanı, ödenmesi gereken miktar, ödeme şekli, bütün bunlar, vergi mükellefleri kadar, diğer herkes için açık ve belirli olmalıdır” şeklinde ifade etmiştir (Smith, 1822: 274; Akt. Orsoni, 2010: 48).

Vergide ulaşılabilirlik ise; mükelleflerin vergi ile ilgili kavram ve düzenlemelere nüfuz edebilmeleri olarak ifade edilmektedir. Vergi hukuku ile ilgili düzenlemeler ne kadar açık olursa, vergide ulaşılabilirlik o ölçüde fazla olacaktır (Orsoni, 2010: 47).

Burada, vergide açıklık ve belirlilik ilkelerinin önemi ortaya konulmaktadır. Vergide açıklık ilkesi, vergi kanunlarının açık bir şekilde ve yanlış anlamaları önleyecek şekilde yazılmalarını, kullanılan kelimelerin günlük kullanımdaki anlamları taşınmasını ve farklı kullanım halinin özel olarak belirtilmesini gerektirmektedir (Akdoğan, 2011: 214).

Belirlilik ilkesi ise, vergi ile ilgili kurum ve işlemlerin belli olması ve herkes tarafından anlaşılabilir şekilde ortaya konulmuş olması gerektiğini ifade etmektedir (Akdoğan, 2011: 213).

E. Vergi Denetiminin Artırılması

Vergi denetiminin artırılması, vergi yurttaşlığı kavramının toplumda yerleşmesi ve yaygınlaştırılması ile yakından ilgilidir. Özellikle vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma ile mücadelede vergi denetiminin başarısı, toplumda vergi yurttaşlığı olgusunun yerleşmesine yardımcı olmaktadır. Ülkede, vergi kayıplarının engellenebilmesi açısından, belge düzeninin yerleşmiş olmasının önemi büyüktür.

Vergi denetimi ile kastedilen sadece idari denetimin artırılması değildir. Vergi ile ilgili yargısal denetimin artırılması vergi yurttaşlığı olgusunun toplumda yerleşmesi üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Verginin yargısal denetiminin artırılması, her ne kadar vergi yurttaşlığı üzerinde olumlu etki yapsa da, tarihte, vergi üzerindeki yargısal denetime toplumsal direniş hareketleri ile karşılık verildiği de görülmektedir (Chaabouni, 2010:158-160). Poujade ve Nicoud hareketleri bunun örneklerini oluşturmaktadır.

Vergi denetiminin özellikle belge düzeni alanında genişletilmesi, vergi yurttaşlığı üzerinde etkili olacaktır. Vergi yurttaşlığının gelişmesinde mükellefler arasında vergi bilincinin de gelişmiş olması önem taşımaktadır. Vergi denetiminde artış sağlanması, toplumda vergi bilincinin oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır (*Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr.gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi:02.05.2014*).

Vergi denetiminde mükellef haklarına ilişkin olarak getirilmiş olan düzenlemelerin de vergi yurttaşlığı olgusu üzerindeki olumlu etkileri son derece önem taşımaktadır (Philip, 2005: 8-9).

F. Vergide Uygunluk İlkesinin Gözetilmesi

Adam Smith ile vergi ilkeleri arasında yerini almış olan bu ilkeye göre; verginin tahsilatının, mükellefler için en uygun zamanda ve en uygun biçimde yapılması gerekmektedir (Uluatam, 2011: 280). Vergide uygunluk ilkesine göre, vergi mükelleflerden en uygun zaman ve en uygun biçimde alınmalıdır (Akdoğan, 2011: 215).

Vergide uygunluk ise; hizmet kalitesinin geliştirilmesi ile vergi idaresi-mükellef arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi suretiyle olacaktır. Hizmet kalitesinin geliştirilmesi; mükelleflerin vergi işlemlerini gerçekleştirmelerinde kolaylık sağlanması ile başlamaktadır. Teknolojik imkânların sağlanması, mükelleflerin vergi ile ilgili sorularının cevaplandırılması, muhasebe sisteminin yalınlaştırılması, beyannamelerin anlaşılır olarak hazırlanması, hizmet kalitesinin artırılması suretiyle, uygunluk ilkesinin gözetilmesine katkıda bulunacaktır.

Vergi idaresi ile mükellef arasındaki ilişkinin geliştirilmesi ise; hem fiziki koşullardaki iyileşmenin sağlanması hem de mükelleflerin vergi idaresinin kararlarına güvenmesine bağlı olmaktadır.

G. Vergide Adalet İlkesinin Gözetilmesi

Eşitlik ilkesi, vergilemede adaletin sağlanmasına yönelik olarak uygulanan ilkelere birisidir. Eşitlik ilkesi, kişilerin vergi ödeme gücüne göre vergi ödemelerini öngörmekte olup; eşit ödeme gücüne sahip olanların eşit biçimde vergilendirilmesine yatay eşitlik; farklı ödeme gücüne sahip olanların farklı vergilendirilmesine dikey eşitlik denilmektedir (Erdem, vd. 2013: 124).

Mali güce göre vergilendirme; sosyal devletin vergi adaleti ile ilgili ilkesidir ve mali güce göre vergilendirme, kişilerin ekonomik ve sosyal durumları göz önüne alınarak vergilendirilmelerini gerektirmektedir (Öncel vd., 2010: 52; Budak, 2010: 4). Mali güç göstergeleri ise, gelir, servet ve tüketimdir.

Vergilendirmede adalet kavramı ise daha geniş bir kavramdır. Adalet kavramı; eşitlik kavramının yanında, vergilemede bazı sosyal ve ekonomik olguların da dikkate alınması ile ifade edilmektedir. Adalet kavramının belirsizliğine rağmen, bazı teknik esaslardan yararlanılarak adaletin sağlanmasına çalışılmakta olup; bu açıdan vergi kaçakçılığı ve çifte vergilemenin önlenmesi, vergi yükünün mükellefler arasında dengeli dağılımı, farklı durumda olanlardan aynı düzeyde vergi alınmaması, kişinin geçimine yetecek gelirinin vergilendirilmemesi, ailevi duruma göre vergi yükünün farklılaştırılması ve gelirin kaynağına göre farklı işleme tabi tutulması, ailevi durumuna göre vergi yükünün farklılaştırılması, kişinin asgari düzeyde geçimini sağlayacak gelirin vergilendirilmemesi gibi bazı teknik esaslardan yararlanılmaktadır (Akdoğan, 2011: 206).

Vergi yükünün adaletli ve dengeli (T.C Anayasası'nın 73. Maddesinde; vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır ifadesi yer almaktadır) dağılımı, mali gücün ortaya çıkartılması yanında, sosyal amaca ulaşmak açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Şenyüz vd., 2013: 21). Vergide adalet ilkesi; kişilerin, mali güçlerine göre vergilendirilmelerini, yani hem mali güç ilkesini hem de eşitlik ilkesini kapsamakta ve vergilemenin sosyal amacı doğrultusunda ortaya konulmaktadır.

Vergilemede adaletin sağlanabilmesi kuşkusuz vergi yurttaşlığı açısından kuşkusuz çok önemlidir. Zira adaletli bir sistem mükellefler tarafından daha kolay kabul edilebilecek, vergi idaresine güven artacak, vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesi bakımından duyarlılık artacaktır.

H. Vergi İdaresinin Fiziki Koşullarının Geliştirilmesi

Vergi idaresinin fiziki koşullarının geliştirilmesi ile kastedilen vergi idaresinin fiziksel ve teknik imkânlarının artırılmasıdır. Mükelleflerin vergi idaresi ile ilişkilerini düzenleyen yasal düzenlemelere duydukları güven kadar, vergilerinin tarh aşamasından tahsil aşamasına kadar olan süreçteki fiziki uygulamalar da vergi yurttaşlığı kavramının yerleşmesinde önem taşımaktadır.

Vergi yurttaşlığının yerleşmesi bakımından, vergi idaresinin fiziki koşullarının geliştirilmesi aşağıdaki hususları kapsamaktadır (Gauthier, 2010: 13-14).

- **Vergi idaresinin ulaşılabilir kılınması:** Mükelleflerin, vergilendirme ile ilgili konularda gerek bilgi alma gerekse vergisel işlemlerini gerçekleştirme konularında vergi idaresine “ulaşılabilir” olmaları gerekmektedir (Posta, telefon, internet, vergi gişelerinin oluşturulması gibi).
- **Verginin hesaplanmasında kolaylık sağlamaya yönelik bilgisayar programlarının oluşturulması:** Mükelleflere ödeyecekleri vergiyi on-line olarak hesaplayabilmeleri imkânının sağlanması, mükellefler açısından verginin maliyetini azaltıcı etki yaratacaktır (*Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr/gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi:02.05.2014*).
- **Vergi ile ilgili bilgi akışının sağlanması:** Vergi beyannamelerinin açık ve anlaşılır olması ve içeriğinde açıklamaların yer alması, bilgilenmede şeffaflığın sağlanması, vergi idaresinin görüşünün açık ve net olması, vergi idaresinin aynı veya benzer konulardaki görüşleri arasında çelişki ve farklılıkların bulunmaması önemlidir (*http://www.memoireonline.com/04/12/5651/m_La-problematique-de-la-fiscalisation-du-secteur-informel-en-RDC-cas-de-la-province-du-Sud-Kivu40.html. Erişim tarihi: 22.05.2014*).
- **Mükellefler açısından vergi maliyetinin azaltılması:** Vergi yurttaşlığının yerleşmesinde önemli bir koşul da, vergi maliyetinin mükellefler açısından azaltılmasıdır. Burada vergi maliyeti, vergi idaresi tarafından yüklenilmelidir (*http://www.oecd.org/fr/ctp/fiscalite-internationale/taxmorale-fr_6mars13.pdf. Erişim tarihi: 21.05.2014*).
- **Ödeme güçlüklerinin vergi idaresi tarafından dikkate alınması:** Mükelleflerin, şahsi, ailevi, mali ve ekonomik güçlükler nedeniyle vergilerini zamanında ödemeleri konusunda güçlük çekmeleri durumunda, vergi idaresine ödeme kolaylığı sağlama inisiyatifinin verilmesi, vergi yurttaşlığı kavramını geliştirecek ve vergi hasılatında artış sağlayacaktır (*http://www.oecd.org/fr/ctp/fiscalite-internationale/taxmorale-fr_6mars13.pdf. Erişim tarihi: 21.05.2014*).
- **Cevap verme süresinin kısaltılması:** Mükelleflerin vergi idaresine başvuruları veya danışmaları durumunda, vergi idaresi tarafından cevap verme süresinin yasal düzenlemelerle kısa tutulması, mükelleflerin vergi idaresine olan güvenini arttırmakta ve vergi yurttaşlığı üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (*Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr/gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. Erişim tarihi:02.05.2014*).

- **Vergi idaresinde “arabulucu-danışmanlık” biriminin kurulması ve bu sistemin getirilmesi:** Mükelleflerin, vergi matrahı, verginin hesaplanması, ödenmesi ve vergi idaresi ile ilgili tüm ilişkilerde “vergide arabulucu-danışmanlık birimi”ne başvurabilmelerinin sağlanması da, vergi idaresi ve mükellef ilişkisinin “birebir” olarak gerçekleştirilmesini sağlayacak ve vergi yurttaşlığını geliştirecek bir uygulama olacaktır (<http://www.profiscal.com/papier/mfh.htm>. Erişim tarihi: 22.05.2014).

Sonuç

Devletin üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirebilmesi bakımından en önemli finansman kaynağı olan verginin niteliklerinden cebirlik ve karşılıksız olması, vergi uygulamasının başarılı olabilmesi açısından idareye önemli görevler yüklemektedir. Zira vergi uygulamasının demokratik olmayan kararlara dayandığını, adaletsiz olduğunu, yüksek vergi yükü altında kaldığını düşünen mükelleflerin vergilemeye karşı duyarlılığının sağlanması kolay değildir.

Vergi yurttaşlığı kavramı tam olarak bu noktada önemini göstermektedir. Vergi yurttaşlığı, vergi yasalarının parlamentoda demokratik biçimde onaylanmasını ve vergiyle ilgili idari kararların alınması ve uygulanması sürecinde mükelleflerin güveninin sağlanmasını içermektedir.

Vergi yurttaşlığının yerleşmesi, tek başına verginin kamu giderlerinin finansmanı açısından öneminin anlatılmasıyla mümkün olmayacak, bu açıdan cebri bir uygulama olan verginin teknik kolaylıklar yanında mükelleflerde oluşabilecek olumsuz düşüncelerin de ortadan kaldırılmasını sağlayacak biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla vergi idaresinin teknik koşullarının geliştirilmesi yanında, vergi ilkelerine uygun ve demokratik bir uygulamayla mükelleflerin vergiye karşı duyarlılığı sağlanabilecek ve vergi yurttaşlığının yerleşmesiyle vergi sisteminin kendisinden beklenenlere cevap veren bir sisteme dönüşmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ardant, G. (1971). *L'Histoire de l'Impôt*, Fayard, Paris.
- Bouvier, M. (2010). "Nouveau Civisme Fiscal Et Légitimité Du Recouvrement De L'Impôt", *Revue Française De Finances Publiques*, No:112.
- Budak, T. (2010). *Türk Vergi Hukukunda Anayasal Ölçüt: Mali Güç, XII Levha Yayıncılık, İstanbul*.
- Chaabouni, I. (2010). *La Protection Des Personnes Soumises A Des Contôles Fiscaux Et Financiers*, L.G.D.J. Paris.
- Erdem, M., D. Şenyüz ve İ. Tatlıoğlu (2013). *Kamu Maliyesi, Ekin Yayınevi, Bursa*.
- Gautier, M. (2010). "La Modernisation De La Gestion et du Calcul de l'Impôt Est-Elle Un Facteur D'Amélioration Du Civisme Fiscal", *Revue Française De Finances Publiques*, Novembre, No:112.
- Gerger Çetin, G. (2011). Mükellef Hakları ve Vergiye Gönüllü Uyum, Legal Hukuk Kitapları Serisi No:43, Legal Yayınevi, İstanbul.
- Le civisme fiscal: <http://jecndabietry.fr.gd/LE-CIVISME-FISCAL.htm>. (Erişim Tarihi: 02.05.2014).
- Orsoni, G. (2010). "La Réactivité De La Gestion, Facteur De Lisibilité De L'Impôt?", *Revue Française De Finances Publiques*, Novembre, No:112.
- Öncel, M., A. Kumrulu ve N. Çağan (2010). *Vergi Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Philip, P. (2005). *Les Droits de la Defense Face Au Contrôle Fiscal, Economica*, 2.ème Edition, Paris.
- Smith, A. (1822). *Recherche Sur La Nature et Les Causes de le Richesse des Nations*, Agasse Edition.
- Şenyüz, D., M. Yüce ve A. Gerçek (2013). *Vergi Hukuku, Ekin Yayınevi, Bursa*.
- Uluatam, Ö. (2011). *Kamu Maliyesi, İmaj Yayınevi, Ankara*.
- Yılmaz Akgül, G. (2013). *Kamu Maliyesi, Türkmen Kitabevi, İstanbul*.
- http://www.memoireonline.com/04/12/5651/m_La-problematique-de-la-fiscalisation-du-secteur-informel-en-RDC-cas-de-la-province-du-Sud-Kivu40.html (Erişim Tarihi: 22.05.2014).
- http://www.oecd.org/fr/ctp/fiscalite-internationale/taxmorale-fr_6mars13.pdf. (Erişim Tarihi: 21.05.2014).
- <http://www.profiscal.com/papier/mfh.htm>. (Erişim Tarihi: 22.05.2014).

FİNANSAL VE DAVRANIŞSAL YAKLAŞIM AÇISINDAN MARKA DEĞERLEME VE BİR KARŞILAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. İsrail ZOR & Araş. Gör. İlkut Elif KANDİL GÖKER***

Öz

Marka kavramı yüzyıllar boyunca var olan bir kavram olmasına rağmen, markanın değerlemesine ilişkin çalışmalar yaklaşık 25 yıl öncesine dayanmaktadır. Markanın bir mal ya da hizmetten ayrı bir varlık olarak değerlendirilmesi hem finans hem de pazarlama literatürü için henüz çok yeni bir uygulamadır. Marka değerlendirme, bir işletme varlığı olarak kabul edilen markanın bugünkü ve gelecekteki beklenen değerinin tespitinde güçlü bir araçtır. Kesin olarak belirlenmiş bir marka değeri, işletme varlıklarının değerini artırmada, işletmenin pazar derecesini yükseltmede, finansman maliyetlerini düşürmede, işletmeye rakipleriyle kıyaslanma imkanı sağlama hususunda önemli rol oynamaktadır. Tüm bu kazanımların elde edilmesi, şüphesiz uygun bir marka değerlendirme modelinin kullanılmasına bağlıdır. Marka değerinin tespit edilmesi için geliştirilen modellerin temelde finansal ve davranışsal olmak üzere iki yaklaşıma dayandığını söylemek mümkündür. Bu çalışma ile söz konusu iki yaklaşımın marka değeri kavramına bakış açıları, değer ölçüm metodları, baz alınan kriterleri ve ortaya koydukları değerlerin kullanım alanları bakımından farklılaştıkları noktaların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka Değeri, Finansal Marka Değerleme Modelleri, Davranışsal Marka Değerleme Modelleri, Telif Haklarından Tasarruf Modeli, Aaker Modeli.

Brand Valuation From Financial and Behavioral Point of View and a Comparison

Abstract

Although the brand concept has been existed for centuries, the studies about brand valuation has dated about twenty five years ago. Valuation of a brand as a separated asset from a product or service is still new application for both finance and marketing literature. Brand valuation is a strong tool for determining the present value and anticipated value of a brand that is approved as an asset of a company. Brand value which is determined definitely, plays important role in increasing the value of company's assets, marketing share of company, decreasing financial costs and providing companies being a benchmark for other companies. Gaining all these benefits is undoubtedly depends on using an appropriate brand valuation model. It is claimed that the models which are improved to determine the value of brands depend on two approaches as financial approach and behavioral approach. This study aims to clarify the differentiating focuses on perspectives of these two approaches on brand concept, valuation models, based on criteria's and usages of gauged brand values.

Keywords: Brand Value, Financial Brand Valuation Models, Behavioral Brand Valuation Models, Royalty Savings Model, Aaker Model.

* Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, E-Mail: israilzor@hotmail.com

** Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, E-Mail: kandilelif@yahoo.com

Not: Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Marka kavramı, eski Norveç lisanında yakmak anlamına gelen “brenna” kelimesinden türetilmiştir. M.Ö. 2000’li yıllarda büyükbaş hayvanların derilerinin üzerini yakarak bırakılan işaretler, çiftçilerin o hayvanların kendilerine ait olduğunu ispatlamalarını sağlayan işaretler olmuştur. İlk zamanlar bir hayvanın kökenini ispatlama aracı olarak kullanılan marka, M.Ö. 1300’lü yıllarda Hint, Yunan ve Roma medeniyetlerinde çanak-çömlek üreticilerinin hem köken hem kalite ispatlama araçları olarak kullanılmıştır (Lindemann, 2010: 3). Yirmi birinci yüzyıla kadar yaşanan ekonomik dönüşümlerin de etkisiyle tanımlama, farklılaştırma, fayda sağlama gibi fonksiyonlar üstlenen marka; sanayi çağından bilgi çağına geçiş ile birlikte değer yaratan bir işletme varlığı olma vasfını da üstlenmiştir. Bununla birlikte, markanın bir mal ya da hizmetten ayrı bir varlık olarak değerinin tespit edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Marka değerinin tespit edilmesine yönelik ilk girişim 1988 yılında Rank Hovis McDougall (RHM) şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu girişimin ana nedeni, Good Fielder Wattie (GFW) şirketinin sektördeki firmaları ele geçirmek üzere sunmuş olduğu tekliflere karşı koymak olmuştur. Söz konusu dönemde GFW çok güçlü markaları olan işletmeleri, değerlerinin çok altında bir fiyata ele geçirmiştir. Örneğin 1986 yılında Imperial Group’a £2.3 milyon ödeyerek aldığı Hanson Trust markasının daha sonra sadece yiyecek portföyünü £2.1 milyona satmıştır. Satın almış olduğu marka kapsamında esas nakit sağlayan tütün işletmelerinin faaliyetlerini bünyesinde sürdürerek net £200 milyar değere ulaşmıştır (McAuley, 2003: 2). Bu durum, güçlü markası olan işletmelerin temel varlıklarının düşük değerlendirildiğinin bir göstergesi olmuştur. Bu değer ihlalinden kaçınmak için RHM kendi marka değerlendirme sürecini faaliyete geçirmiştir. Çünkü sahip olduğu birçok güçlü markanın her ne kadar finansal tablolarında gösterilmese de geçmişte elde ettiği kârların sebebi olduğunu ve gelecekteki büyümesine temel oluşturacağını öne sürmüştür. Bu şekilde belirlemiş olduğu marka değerlerine ilişkin bilgiler doğrultusunda, yatırımcılarını ikna etmeyi başarmıştır. Yatırımcılar işletmeyi yeniden değerlediğinde RHM’nin piyasa değeri yükselmiş, GFW ele geçirmek üzere sunmuş olduğu teklifini geri çekmek durumunda kalmıştır. GFW’nun ele geçirme teklifini reddetmesinin ardından RHM ele geçirme yoluyla ve iç kaynakları ile oluşturduğu markalarını maddi olmayan duran varlıklarının toplam değeri £400 milyardan daha düşük olmasına rağmen £680 milyar olarak 1988 yıllık raporunda belirtmiştir. Marka değerlendirme konusunda çalışan akademisyenlerin büyük çoğunluğu marka değerlemenin ilk çıkışını bu olaya dayandırmaktadır (Salinas, 2011: 35).

Marka değerinin tespit edilmesi, işletmelere ek finansman sağlama, yönetim alanında etkinliği artırma, vergisel avantajlar yaratma gibi hem finansal hem yönetsel alanlarda çeşitli imkânlar sunmaktadır. Marka değerindeki artışa paralel olarak müşterinin gözündeki marka imajındaki artış, aynı marka adı altında yeni iş kollarına yönelmeye olanak tanıyarak işletme faaliyet alanlarının genişlemesini sağlamaktadır

(Kaya, 2012: 5). Değer yaratmak amacıyla odaklanmış bir işletme yönetimi için marka değeri finansal bir performans ölçütü olarak kullanabilmekte (Clifton, 2009: 53), bununla birlikte pazarlama faaliyetlerine ilişkin performans ölçümü, motivasyon ve stratejik hedef belirleme gibi amaçlara da hizmet etmektedir (Kaya, 2012: 6). Vergi oranının düşük olduğu bir ülkede yaratılmış bir markanın lisans anlaşması ile kullanılması sonucunda elde edilecek telif ücreti daha düşük bir oranda vergilendirileceğinden vergiden kaçınma yoluyla şirkete vergi avantajı sağlamaktadır (Clifton, 2009: 53). İşletmelerin projelerinin ve yeni faaliyet alanlarının finanse edilmesinde bir varlık olarak kabul edilen markanın menkul kıymetleştirilmesi suretiyle kaynak temin edilebilmektedir. Bu anlamda marka değerinin tespiti büyük önem arz etmektedir. Benzer şekilde marka değeri doğru tespit edilmiş bir işletme, markasını üçüncü kişilere lisanslamak suretiyle adil bir telif ücreti elde edebilmektedir. Şirket birleşmeleri, devralmalar ve müşterek girişimler söz konusu olduğunda marka değerinin tespit edilmesi yine önem kazanmaktadır. Değeri yüksek olan markaya sahip işletme yüksek kredibiliteye sahip olacaktır. Yönetimsel açıdan bakıldığında ise marka değerinin bilinmesi üst yönetime markaya yapılan yatırımların haklılığının ortaya koyulmasında, ilgili bölümlerin faaliyetlerindeki etkinliğin ölçülmesinde somut bir gösterge olacaktır.

Markanın işletmelerde bir varlık olarak kabul edilmesiyle birlikte marka yönetimi artık müşteri tutumuna göre geliştirilen tepkisel yaklaşım olmaktan çıkmış; işletmelerin stratejik planlarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu durum beraberinde marka değerinin tespit edilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Marka değerinin tespit edilmesine yönelik farklı yaklaşımlara dayanan çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modellerin temelde iki ana yaklaşımdan yola çıkılarak oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bunlar finansal yaklaşım ve müşteri odaklı yani davranışsal yaklaşımdır.

Finansal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme

Marka Değeri

Gerek uluslararası literatürde, gerekse literatürden dilimize çevrilmiş çalışmalarda marka değeri kavramına ilişkin bir kavram kargaşası mevcuttur. Marka değerine ilişkin çalışmalarda kimi zaman birbirini ikame eden iki ayrı kavram söz konusudur. Bunlar “brand value” ve “brand equity” kavramlarıdır. Her ne kadar birçok çalışmada birbirilerine eş kavramlar olarak nitelendirilseler de farklı anlamlar ihtiva etmektedirler.

Finansal yaklaşım açısından belirlenen marka değeri için literatürde “brand value” kavramı kullanılmaktadır. Bu anlamdaki marka değeri; finansal muhasebede kullanılan “kullanım değeri” kavramı ile benzer niteliktedir. Kullanım değeri; varlıklarını işletme konusunda işletmeye has özelliklerden kaynaklanan şahsi varlıkların yarat-

miş olduğu artan işletme değeri olarak tanımlanabilir. Benzer şekilde marka değerinin yaratmış olduğu birikmiş artan getiriler ve nakit akımları da artan işletme değerinin bir göstergesidir (Barth ve Landsman, 1995: 98). Finansal açıdan bakıldığında marka değeri, işletmeye ya da işletme ortaklarına ek değer sağlayan (Aypek ve Ban, 2002: 331), markası olmayan mallara kıyasla markası olan malların gelirinden elde edilen indirgenmiş gelecekteki nakit akışları toplamı (Simon ve Sullivan, 1993: 29) olarak ifade edilebilir. Burada söz konusu olan marka değeri kavramı markanın işletme yönetimi ve hissedarları için ifade ettiği bedeldir (Tiwari, 2010: 422). Marka değeri, fiyatlandırma, marka faaliyet alanı, bölümlendirme, konumlandırma gibi yönetimle ilgili kararlardan da etkilenmektedir. Bir başka ifadeyle, marka değeri, doğrudan müşteriler veya genel anlamda tüketiciler ile ilişkili olmayan kaynaklardan da etkilenmektedir. Patentler, ticari markalar, iletişim kaynakları, üst yönetim ve yaratıcı yetenek de marka değerine katkı sağlayan marka unsurlarıdır (Raggio ve Leone, 2007: 389).

Finansal Marka Değerinin Kullanım Alanları

ABD, Avrupa Birliği ve birçok Asya ülkesinde kullanılmakta olan finansal raporlama standartları, işletmelerin devralmak suretiyle elde ettikleri markanın sermayeleştirilmesine olanak tanıırken, şirketlerin kendi içsel kaynakları ile geliştirdikleri markaların sermayeleştirilmesine izin vermemektedir. Bunun gerekçesi, çoğu standartta harcamaların hemen yapılması ancak faydanın gelecekte elde edilecek olmasından kaynaklanan zamanlama etkisi ya da gelecekte beklenen faydanın dalgalanmasıyla ilgili olan risk faktörü gibi etkenler nedeniyle objektif ve gerçek bir değer hesaplamının güç olduğuna dair görüş birliğidir (Upton, 2001: 75). Ancak, yine de bir ürün markasının ya da bir marka şemsiyesinin değerinin bilinmesini gerektiren ve marka değerinin bilinmesi sayesinde işletmelere avantaj yaratan birtakım durumlar söz konusudur.

Finansal Kaynak Temin Edilmesi

Her ne kadar marka, işletmelerin bilançolarında bir varlık olarak kaydedilemese de finansal piyasalar markanın hissedar değeri üzerindeki etkisini onaylamaktadır. Güçlü markaya sahip bir işletme zayıf markalı bir işletmeye göre daha iyi finansal imkânlar temin edebilmektedir (Tiwari, 2010: 422). Aynı şekilde yüksek değeri olan markalar garanti, kefalet ve güvenlik görevi ifa ederek işletmenin kredi notunu artırmaktadır. Bununla birlikte işletmelerin marka gibi fikri mülkiyet haklarını borçlarının finansmanında teminat olarak kullanabilmeleri de mümkündür. Bununla ilgili dünya çapında gerçekleştirilen uygulamalar mevcuttur. Örneğin; Disney şirketi 1988 yılında bir Japon şirketi tarafından sahip olunan ve yönetilen Tokyo Disneyland'dan gelecek 20 yılda elde edeceği isim hakkı gelirlerini borçlanmak için kullanmıştır. Bu işlem sonucunda çıkarılan tahvillerden toplam 725 milyon ABD doları elde edilmiştir. 1993 yılında Calvin Klein şirketi markalarını, 58 milyon dolar tutarındaki 7 yıllık borçlanma araçları ihracı için kullanmıştır. Söz konusu ihracatçı anapara ve faiz ödemeleri,

Calvin Klein'a ait parfüm markalarından doğacak isim hakkı gelirine bağlanmıştır. Benzer şekilde 1991 yılında Borden's şirketi markalarına dayanarak 480 milyon dolar borçlanmış, 1999 yılında Industrial Bank of Korea tarafından internet alan adlarının teminatı olarak alacağı krediler önerilmiştir (Kaya, 2005: 29).

Birleşme ve Devralma İşlemleri

Özellikle devralma işlemlerinde devralınan işletme için ödenen meblağ büyük ölçüde defter değerinin üzerinde gerçekleşmektedir. Defter değeri ile piyasa değeri arasındaki bu fark şerefiye olarak adlandırılmaktadır. Şerefiye, muhasebe dilinde işletmenin fiziki varlıklarına doğrudan atfedilemeyen tutar olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda fiziki olmayan varlıklar içinde sayılan markanın değerinin bilinmesi piyasa değeri ve defter arasındaki farkın açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. Marka değerinin tespit edilmesi ve kullanılmasına yönelik ilk girişim de aslında bir devralma işlemi söz konusu olduğunda gerçek bir işletme değeri belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2.2.3. Lisanslama Anlaşmaları ve Diğer Hukuki İşlemler

Marka aracılığıyla nakit yaratmanın bir başka yolu da markayı genişletmek ya da lisanslamaktır. Lisans anlaşmalarında hem lisans veren hem de lisans alan taraf fayda sağlamaktadır. Lisans veren taraf sermaye yatırımı içeren bir gelir kaynağı yaratmış olmaktadır. Lisans alan ise dağıtım kanalı yaratma, reklam harcamaları, müşteri ele geçirme maliyetleri açısından daha düşük maliyetlerle karşılaşmaktadır (Tiwari, 2010: 422). Marka değerinin tespiti lisans alan işletme ile lisans veren işletme arasında, risk ve maliyetin dağılımının yanı sıra markadan elde edilecek ekonomik faydanın adil bir şekilde dağıtımını sağlamaktadır. Aynı zamanda yeni kategorilerde ve yeni coğrafi piyasalarda yapılan lisans anlaşmaları ile birden fazla markaya sahip olunması gibi tüm ticari durumlar için belirlenen farklı telif bedelleri kullanılabilir (Clifton, 2009: 53).

Marka değerlendirme, marka ihlalinin sebep olacağı zararın ölçülmesi ve zarara ilişkin hak talebinde bulunulabilmesine yönelik hukuki işlemlerde destekleyici bilgi olarak kullanılabilir. Söz konusu zarar, belirli bir coğrafi bölge ya da belirli bir süreç gibi toplam marka değerinin belirli bir yönü ile ilgili olabilmektedir. Bu nedenle marka varlığı ile ilgili maruz kalınan zararın tespit edilmesi ve bunun parasal olarak ifade edilebilmesi hayati öneme sahiptir. Yasal bir uyumsuzlukta çeşitli parametreler ve mantıksal ilişkilere dayandırılan bu tarz durumlar, uyumsuzluğun lehte sonuçlandırılması açısından oldukça önemlidir (Clifton, 2009: 53).

Finansal Marka Değerleme Modelleri

Literatürde finansal marka değerlendirme modeli olarak geliştirilmiş çok sayıda model mevcuttur. Bu modelleri, varsayımları ve uygulama prosedürleri bakımından üç temel değerlendirme yaklaşımı altında toplamak mümkündür. Bunlar; maliyet yaklaşımı, piyasa yaklaşımı ve gelir yaklaşımı olarak sıralanabilir (Cravens ve Guilding, 1999:

58). Değerleme sürecinde, değer kavramı ve markanın özellikleri bakımından bu yaklaşımlardan hangisinin kullanımının daha uygun olduğu göz önünde bulundurularak seçim yapılmalıdır (Catty, 2011: 2). Genel olarak bakıldığında tarihi maliyete dayalı değerlendirme dışında kullanılan yöntemlerin büyük çoğunluğunun gelecekteki kazançları hesaplayan ve bunları uygun bir sermaye maliyeti kullanarak bugünkü değerine indirgeyen, indirgenmiş nakit akımı analizini kullandığını söylemek mümkündür (Camara, 2007: 14). En sık kullanılan finansal değerlendirme modelleri; telif haklarından tasarruf ve fiyat primi modelleridir.

Fiyat Primi Modeli

Fiyat primi yaklaşımı, marka değerini, markalı bir ürünün markası olmayan veya eşdeğer jenerik bir üründen fazla olarak elde edeceği gelecekteki fiyat primlerinin net bugünkü değeri olarak göstermektedir (Clifton ve Simmons, 2003: 36). Fiyat primi yaklaşımında benzer özelliklere sahip ürünler arasındaki fiyat farkı oransal olarak hesaplanmakta ve gelecek yıllara ilişkin tahmin edilen satış rakamları ile çarpılarak bulunan sonuçlar bugünkü değere indirgenmek suretiyle marka değeri bulunmaktadır (Yüksel ve Mermud, 2005: 126). Esasında bu yaklaşımda, tanınmış bir markaya sahip olan bir ürün ile markası olmayan ya da markası olup tanınmayan aynı özelliklerde başka bir ürünün kıyaslanması neticesinde, markalı ürün lehine bir fiyat farkı olacağı varsayımı söz konusudur (Feldwick, 1996: 87). Fiyat primi modeli, evrensel olarak anlaşılabilir bir yöntem olduğundan teorik olarak cazip olmakla birlikte uygulamada kıyaslama amaçlı deneysel çalışmalara katılmak istemeyen şirketlerin çoğunlukta olması ve şirketlerin bir bölümünün rakiplerinin mal ya da hizmetleri ile kıyaslanabilmesi mümkün olmayan ayrıştırılmamış mal ve hizmet satması nedeniyle kullanılabilirliği problemlidir (Salinas, 2011: 65).

Telif Haklarından Tasarruf Modeli

Bu model, marka sahibinin markayı kullanmak için bir kiralama ücreti ödemek zorunda olmadığı ve bu şekilde de telif ücreti ödemeyerek tasarruf ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Tasarruf edilen telif ücretlerinin toplamı, markadan elde edilebilecek geliri göstermektedir. Gerekli telif ücretleri, genellikle benzer lisansa sahip markalardan elde edilmektedir (Stolowy, vd., 2001: 12). Markaya sahip olmak için ödenmesi gereken telif hakkı, vergi sonrası telif hakkı tutarı olarak alınmaktadır. Telif hakkı, genellikle satışların belli bir oranı olarak hesaplanmakta ve geleceğe dönük olarak tahmin edilen satış rakamlarına uygulanmaktadır. Gelecek yıllarda ödeneceği tahmin edilen telif hakkı bedelleri, iskonto edilerek telif hakkı ödemelerinin toplam güncel değeri bulunmaktadır. Bu tutarın markanın o anki değerini gösterdiği kabul edilmektedir (Çelik, 2006: 199).

Telif oranının belirlenmesi hususunda literatürde iki yaygın görüş vardır. Bunlar %25 kuralı ve %5 kuralı olarak ifade edilmektedir. %25 kuralı telif oranının faaliyet kârının %25'i kadar olması gerektiğini; %5 kuralı ise telif oranının toplam satış tuta-

rının %5'i kadar olması gerektiğini savunmaktadır. Esasında bu iki kural da eczacılık sektöründeki çalışmalardan doğmuştur. Ancak, 1950'li yılların sonlarına doğru ticari anlaşmalar üzerine yapılan çalışmalarda da %25 kuralına yer verildiği görülmüştür. Lisans verenler satışlarının %20'si kadarıyla kâr elde etmeyi ummakta ve satışlarının %5'i oranında telif alınmaktadır. Bu durum neticesinde telif oranı, toplamda lisans verenin faaliyet kârının %25'ine tekabül etmektedir. İlk olarak 1971 yılında ortaya çıkmasına rağmen, bu kurallar hâlâ günümüzde pek çok değerlendirme uzmanı tarafından kullanılmaktadır (Smith ve Parr, 2005: 231). Telif oranının tespit edilmesi aşamasının ardından yapılacak işlem, indirgenmiş nakit akımı yönteminin değiştirilerek uygulanmasıyla, markanın gerçek değerinin tespit edilmesi şeklindedir (Mohsin, 2009: 67).

Bu modelin uygulanması aşamasında karşılaşılan en önemli sorun, birbiri ile tam anlamıyla kıyaslanabilir nitelikte çok az markanın var olmasıdır. İkinci olarak, telif oranının sadece markayı değil ürüne ait daha başka özellikleri de içermekte olmasıdır. Telifin hangi kısmının sadece markadan kaynaklandığı, hangi kısmının lisans anlaşmasında uyulması zorunlu kurallardan kaynaklandığını tespit etmek oldukça güçtür. Bu yaklaşımda marka değeri, yeterince ayırtılamamaktadır. Çünkü telif oranları sadece markadan faydalanmak amacıyla yapılan ödemeleri değil, lisans veren lisans alana aktarılan diğer hakları da içermektedir.

Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme

Marka Değeri

Davranışsal yaklaşıma göre marka değeri, literatürde “brand equity” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda marka değeri, bir markanın bilinirliği ile ilgili müşteri algılarını etkileyen ve söz konusu markanın diğer markalardan ayırt edilmesini sağlayan marka çağrışımları, piyasa esasları ve pazarlama varlıkları gibi unsurları içermektedir. Söz konusu marka unsurları tüketici zihninde olumlu bir imaj yaratmış ise marka değerinin pozitif, aksi durumda ise negatif olduğunu söylemek mümkündür. Geçerli bir marka yönetim anlayışı ile yeterli yatırım yapıldığı varsayımı altında tüketici zihnindeki markaya ilişkin pozitif çağrışımlar her zaman için bir ürünün yaratmış olduğu çağrışımlardan daha güçlü ve daha sürdürülebilirdir. Güçlü bir marka değerinin yaratılması neticesinde pazara giriş engelinin ortadan kaldırılması ile birlikte daha değerli müşterilerin elde edilmesi ve muhafazası ve müşteri ele geçirme maliyetlerinin düşürülmesi söz konusu olmaktadır (Tiwari, 2010: 45).

Davranışsal yaklaşıma göre marka değeri, geçmişte yapılan pazarlama harcamalarının toplam değeri, tüketici bağlılığının değeri (Hauxhausen, 2009: 19) veya pazarlama faaliyetlerinin tüketici faaliyetleri üzerindeki etkisi olarak da tanımlanabilmektedir (Bröls, 2010: 10). Bir başka ifade ile marka değeri, tüketici açısından markalı bir ürüne talep yaratan veya fiyat yükselten algı, inanış, davranışlar dizisidir. Daha basit

bir ifade ile, markanın müşteriler için ifade ettiği bedeldir (Tiwari, 2010: 422). Bir markanın sağlamayı vaat ettiği faydaların karşılanması hususundaki algı ve istekler olarak da tanımlanabilen davranışsal marka değeri, işlevsellik açısından bakıldığında pazarlama faaliyetlerinin (ürün, reklam mesajı vb.) tüketici tepkileri üzerindeki etkisini yönlendiren bir etken olarak düşünülebilir (Raggio ve Leone, 2007: 384). Bu anlamda marka değerinin artırılmasının pazara ilişkin stratejik algılar, yeniliğe dayalı büyüme stratejileri, global marka stratejileri ve marka portföyü stratejilerine bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Yatırımcıların ilgi duydukları finansal marka değerinin aksine davranışsal marka değerine çoğunlukla marka yöneticileri ve pazarlamacılar ilgi duymaktadır.

Davranışsal Marka Değerinin Kullanım Alanları

İşletmenin Genişletilmesi

Marka, çoğu zaman işletmelerin en değerli varlığı olarak kabul edilmekte ve işletmelere, o marka adı altında işletme faaliyetlerini genişletme olanağı sunmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de, cari varlıklar üzerinden değer yaratan etkenlerin anlaşılması büyük fayda sağlamaktadır (Clifton, 2009: 52). Marka değerindeki artışa paralel olarak müşterinin gözünde marka imajındaki artış, aynı marka adı altında yeni iş kollarına yönelmeye olanak tanıyabilecektir. Bu anlamda marka değerinin işletmelere uzun vadeli bir rekabet avantajı yarattığını söylemek mümkündür.

Yönetim Amaçları İçin Performans Ölçütlerinin Belirlenmesi

İşletme yönetiminin dikkatinin değer yaratmak üzerine odaklanması gerekmektedir. Bu anlamda marka değeri finansal performans ölçütleri için merkezi bir platform yaratmaktadır ve çeşitli yönetim amaçları için de bir performans göstergesi olarak hizmet etmektedir. Bu performans göstergesi olarak kullanılan anahtar veriler, işletme içindeki tüm performans ölçüt sistemleri ile de uyum sağlamalıdır. Performans göstergesinin amacı, marka yönetim performansını stratejik amaçlar ve işletmenin finansal başarısı ile ilişkilendirmektir (Clifton, 2009: 53). Marka değerlemesi işletmelerin üst yöneticileri tarafından pazarlama faaliyetlerine ilişkin performans ölçümü, motivasyon ve hedef koymak gibi amaçlarla da kullanılmaktadır (Kaya, 2012: 6).

Marka Yatırımlarının ve İşletme İçeri Görüşlerin Haklılığının Ortaya Koyulması

Günümüzde birçok endüstri kolunda markalaşma, hâlâ önemsiz bir konu olarak görülmekte ve hızlı tüketim malları dünyasında bir pazarlama hilesi olarak algılanmaktadır. İşletme yöneticilerini ve diğer paydaşları, markanın değeri ve işletmeye olan katkısı konusunda ikna etmek daha profesyonel ve sistematik bir marka yönetimi sürecinin ilk basamağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Clifton, 2009: 54). Marka değerinin tespit edilmesi, marka yaratmak ve markanın devamlılığını sağlamak ama-

ciyla yapılan reklam harcamalarının ya da araştırma geliştirme harcamalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bir sonraki aşama olarak, marka değerinin işletmenin tüm paydaşlarına sağladığı katkının da ortaya koyulması, bu yatırımların haklılığını bir kez daha kanıtlamış olacaktır. Örneğin, büyük bir sigara şirketine ait pazarlama finans birimi küresel çapta ve yerel pazarlarda kilit müşterilerin ve rakip markaların performanslarını izlemek üzere oluşturduğu bir marka değerlendirme modeli sayesinde 60 ülkeye ait verileri hem birim planlamalarında hem de yerel karar verme süreçlerinde kullanmaktadır (Temporal, 2011: 262).

Davranışsal Marka Değerleme Modelleri

Finansal marka değerlendirme modelleri ile müşteri davranışları ve eğilimleri dikkate alınmadan yapılan hesaplamalar neticesinde bir değer ortaya koymaktadır. Davranışsal modeller ise tam aksine yalnızca müşterinin gözünde marka değerini oluşturan marka unsurlarını, müşteri tercihlerinin marka değerini ne şekilde etkilediğini belirlemeye yönelik modeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temel karakteristik özellikleri bakımından incelendiğinde davranışsal modellerde marka değeri, scorecard aracılığıyla ortaya konulabilecek niteliksel bir yapı olarak görülmektedir. Deneysel olarak doğrulanabilirliği söz konusu değildir. Marka gücünün tanımlanmasında kullanılan faktörlerin seçiminde subjektifliğin oldukça yüksek olduğu ve tüm çabanın, müşterinin marka değerine ilişkin düşüncelerini açıklamak amacıyla gerçekleştirdiği yönünde hâkim görüş vardır (Zimmermann, vd. 2002: 6). Bu modeller daha çok anket ya da test gibi yöntemlerle marka unsurlarının yarattığı marka gücünü belirlemeye yöneliktir. En yaygın olarak kullanılan davranışsal marka değerlendirme modelleri; Young&Rubicam Modeli ve Aaker Modeli'dir.

Brand Asset Valuator (Young & Rubicam) Modeli

Bir reklam şirketi olan Young & Rubicam tarafından geliştirilmiş olan Brand Asset Valuator (BAV) modeline göre markayı yansıtan dört ana marka unsuru vardır. Bu unsurların markaya olan katkıları ise marka değerini belirlemektedir. BAV modelini oluşturan unsurlar aşağıdaki gibidir (www.valuebasedmanagement.net):

- **Farklılaşma:** Bir markanın rakipleri ile farklılaşma kabiliyetini yansıtmaktadır. Markanın olabildiğince eşsiz olması gerekmektedir. Bu anlamda farklılaşmanın üç boyutu söz konusudur. Bunlar, söz konusu markanın rakiplerinkinden ayrı durabilmesini ifade eden farklı olma, markanın kişiliği ve özünü yansıtan eşsiz olma ve markanın primli bir fiyata imkân tanınmasını ifade eden özel olma boyutlarıdır (Kaya, 2005: 75).
- **İlgililik:** Markanın geniş bir müşteri kitlesi tarafından fiili ve algılanan önemi ifade etmektedir. Bu unsur, bir markanın müşterisine olan kişisel uygunluğunu ölçmektedir ve büyük ölçüde söz konusu markayı satın alacak

hanehalkı oranına ya da başka bir ifade ile hanehalkı nüfusuna bağlıdır. Çünkü markaya olan ilginin devamlılığını sağlayacak olan kesimi, hanehalkı oluşturmaktadır.

- **İtibar:** İtibar unsuru markanın müşteri bakış açısındaki artan ya da azalan saygınlığını ifade etmektedir. Marka farklılık yaratmak üzere müşterisine verdiği sözleri tutuyorsa itibarını korumaktadır. Pazarlamacının marka yaratma faaliyetlerine tüketicinin cevabı iki faktöre yönelik bakış açısı ile şekillenmektedir. Bu faktörler kültür yapısı ve ülkeye göre değişmekte olan kalite ve saygınlıktır.
- **Bilgi:** Bilgi boyutu müşterinin markanın farkında olmasını ve marka kimliğini anlamasını ifade etmektedir. Farkındalık derecesi ise müşterinin markaya olan samimiyetini göstermektedir. Markanın doğru bilinirliği marka yaratma sürecinin başarılı sonucudur.
- Bu modelin dayandığı temel prensip; marka önemi ve marka gücünü artırmak suretiyle marka değerinin artırılabilirliğidir. Marka önemi; müşteriler için marka farklılaşmasına ve kişisel uygunluk derecesine bağlı olarak artacaktır. Benzer şekilde marka gücü de markanın saygınlığı ve müşterinin marka hakkındaki bilgisi arttıkça artacaktır.
- Young & Rubicam şirketi her yıl 10.000 marka için farklı ülkelerdeki 100.000 katılımcıya uyguladıkları anketlerle belirtilen marka unsurlarına ilişkin bir değerlendirme yapmak suretiyle marka değerlerini açıklamaktadır.

Aaker Modeli

David A. Aaker tarafından 1991 yılında geliştirilmiş olan bu model marka değerini “müşterinin malı veya hizmeti alırken adı veya sembolü gibi bileşeni veya parçasını oluşturan bir dizi varlık ve yükümlülükler” olarak tanımlamaktadır (Ercan vd., 2010: 42). Marka değeri; marka sadakati, marka bilinirliği, algılanan kalite, marka çağrışımları ve diğer marka varlıkları olarak sıralanan marka unsurları tarafından belirlenmektedir. Marka sadakati ve marka bilinirliği işletmelere bir güvence yaratma, mevcut müşterileri muhafaza etme ve yeni müşteriler çekme, markaya ilişkin bir aşinalık ve hoşlanma yaratma, sağlamlık ve bağlılık işareti olarak algı yaratma gibi fonksiyonlarla bilginin yorumlanması ve işlenmesini, satınalma kararındaki güveni ve kullanım memnuniyetini geliştirerek değer yaratmaktadır. Benzer şekilde algılanan kalite, marka çağrışımları ile ve diğer marka varlıkları da farklılaşma ve konum yaratma, fiyat geliştirme, marka genişletme, satınalma nedeni oluşturma, olumlu tutum ve duygular yaratma ve rekabet avantajı yaratma fonksiyonları ile değer yaratmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi marka sadakati, fiyat ve marjları, marka genişlemeleri ise ticari ve rekabet avantajı geliştirmek suretiyle değer yaratmaktadır (Aaker, 1991: 40). Aaker, daha sonra marka değerini belirleyen unsurları genişletmek suretiyle Marka Değeri 10 (Brand Equity 10) modelini ortaya koymuştur. Bu modele

göre marka değerini belirleyen marka unsurları; fiyat primi, memnuniyet/sadakat, algılanan kalite, liderlik/popülerlik, algılanan değer, marka kişiliği, organizasyonel çağrışımlar, marka farkındalığı, pazar payı, piyasa fiyatı ve dağıtım kanallarına erişim olarak belirlenmiştir.

Aaker modeli, parasal bir marka değeri ortaya koymaktan ziyade anket yöntemi kullanarak elde ettiği bulgulara göre marka değerini sıralama veya derecelendirme esasına göre ortaya koyan bir modeldir.

Sonuç

1980'li yılların sonlarına kadar pek çok yatırımcı, yatırım kararlarını verirken işletmelerin aktif kârlılığı, hisse başına kazancı, kâr payı getirisi ve bilançosundaki varlıkları gibi geleneksel finansal performans ölçütlerine dayalı olarak hareket etmekteydi. Ancak işletmeler için defter değeri ile piyasa değeri arasındaki farkın hızlı artması, dikkatlerin markalar ve diğer maddi olmayan varlıklar üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. Özellikle marka zengini işletmelere yatırım yapmayı hedefleyen ve bu amaçla da net varlık değerinin çok üzerinde ödeme yapmaya istekli alıcıların varlığı, işletmelerin üst düzey yöneticilerini marka değerlerini tespit etmek yönünde motive etmiştir.

Dünyadaki birçok borsada, şirket değerlerinin yaklaşık %72'si yayınlanmış bilançolara yansıtılmamaktadır. Bu oran sektöre göre değişiklik göstermekle birlikte "açıklanamayan marka değer"ini içeren maddi olmayan varlıkların önemini de vurgulamaktadır. Yaşanan gelişmelerle birlikte yatırımcılar ve yöneticiler markaların kurumsal değerinin arkasındaki temel yönlendirici olduğunu anlamıştır (Temporal, 2011: 260).

Konunun bu derece önemli olması marka değerinin tespit edilmesini de zorunlu kılmıştır. Günümüzde, marka değerinin tespit edilmesine yönelik birçok model geliştirilmiştir. Bu modeller temelde finansal ve davranışsal olarak sıralanabilecek iki yaklaşıma dayanarak bir değer ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde her iki yaklaşım göz önünde bulundurularak karma modeller geliştirilmiştir.

Finansal ve davranışsal yaklaşımın marka değerlemesi hususunda farklılaştığı birçok nokta mevcuttur. Bunlardan ilki ve en önemlisi finansal yaklaşımın parasal bir marka değeri ortaya koymasına rağmen davranışsal yaklaşımın parasal olmayan dereceleme ya da sıralama esasına dayanan bir değer ortaya koymasıdır. Davranışsal yaklaşımın daha çok anket metodunu uyguladığı ve müşteri davranış ve algılarına dayanması nedeniyle finansal yaklaşıma göre görece daha sübjektif olduğu ve deneysel olarak doğrulanabilir olmadığı öne sürülmektedir. Marka değeri kavramı finansal yaklaşımda markalı bir üründen gelecekte elde edilmesi beklenen nakit akışlarının bugüne indirgenmiş değeri olarak hesaplanırken, davranışsal yaklaşımda marka değeri, ürüne talep yaratan, fiyat yükselten, toplam tüketici bağlılık değeri olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle, finansal yaklaşımla belirlenen marka değeri ile daha çok yatırımcılar ilgilenirken davranışsal yaklaşımın ortaya koyduğu değer ile müşteriler ilgilenmektedir. Bu durum, ortaya koyulan marka değerlerinin kullanım alanlarının da farklılaşmasına yol

açmaktadır. Finansal yaklaşımla hesaplanmış marka değeri, birleşme ve devralma gibi kararlarda, lisanslama anlaşmaları neticesinde telif tutarının belirlenmesinde, telifle ilgili vergisel konularda, ek finansman ihtiyacı için sermayeleştirme kararı verildiğinde gerekli olan finansal tablo kalemleri ile birlikte değerlendirilebilecek parasal bir değer olarak karşımıza çıkarken, davranışsal marka değeri ise işletmenin marka genişletme stratejisi benimsemesi, pazarlama departmanının işletme içindeki pozisyonunun yeniden değerlendirilmesi, markaya ilişkin reklam ve araştırma geliştirme harcamalarının devamlılığı gibi amaçlara hizmet eden değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Davranışsal modeller, marka gücünün mevcut durumunu ortaya koyarken, finansal modeller mevcut durumun yanı sıra markanın gelecekteki potansiyeline ilişkin tahminleri de ortaya koymaktadır (Ailawadi, Lehmann ve Neslin, 2003: 5-8). Finansal perspektiften bakıldığında marka varlığı; markası olmayan ürünlere kıyasla markalı ürünlerin gerçekleştirdiği artan nakit akımları olarak tanımlandığından, finansal marka değerlendirme modelleri marka değerini işletmenin diğer varlıklarının değerinden ayırtmaktadır. Marka değerinin tespit edilmesi hususunda henüz genel kabul görmüş bir modelin var olmayışı finansal ve davranışsal yaklaşımın farklılaşan varsayımlarından kaynaklanmaktadır.

Uluslararası Değerleme Standartları Komisyonu, değerlemeye ilişkin yayınlamış olduğu standartları 2010 yılı Şubat ayında özellikle marka, entelektüel sermaye, müşteri ilişkileri gibi maddi olmayan varlıkların nasıl değerlendirileceğine ilişkin uygulamaları da eklemek suretiyle güncellemiştir. “BSI ISO 10668 Marka Değerleme: Parasal Marka Değerlemenin Gereklilikleri” başlıklı standartta marka değerlendirme prosedürüne ilişkin yasal, davranışsal ve finansal olarak sıralanabilecek üç temel analiz konu edilmiştir. Finansal analiz kapsamında finansal açıdan marka değerlendirme konusunda belirtilen maliyet, gelir ve piyasa yaklaşımları açıklanmıştır. Bununla birlikte söz konusu standartta finansal analizin yapılabilmesi için öncelikle yasal ve davranışsal analizin yapılması ön şart olarak belirtilmiştir. Çünkü yasal analizle marka üzerindeki yasal hakların, markanın yasal sahipliğinin ve yasal yetki alanlarının net olarak tanımlanması sağlanmak istenmiştir. Davranışsal analiz sayesinde de markaya dayandırılabilir parasal oranın belirlenmesinde marka gücünün ve indirgenme oranını belirlemede kullanılacak riskin tanımlanması yapılabilecektir. Bu sayede finansal analiz için gerekli olan finansal verilerin bir kısmı hazırlanmış olacağı öne sürülmüştür. Ancak nihai olarak söz konusu standart marka değerlemeye ilişkin genel kabul görmüş bir uygulama ortaya koymamıştır. Aksine marka gibi maddi olmayan bir varlığın gücünün ve değerinin anlaşılmasındaki zorluktan ötürü işletmeleri finansal akışlarına ilişkin daha fazla teknik analiz yapabilme konusunda özgür bırakmıştır.

Nihai olarak ekonomide yaşanan dönüşüm, markanın işletmelerin bir varlığı olarak kabul edilmesi yönünde gelişen görüş birliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum da söz konusu işletme varlığının değerinin tespit edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Mevcut yaklaşımlar çerçevesinde farklılaşan marka değeri kargaşasının aşılması şüphesiz hem davranışsal hem de finansal yaklaşımları da gözönünde bulundurarak yaratılan ortak zeminde genel kabul görmüş bir marka değerlendirme modelinin gerekliliği ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aaker, David. A.,(1991), Marka Değeri Yönetimi, MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Aypek, Nevzat, Ünsal Ban, (2002), Finans Bankacılık Borsa ve Dış Ticaret Terimleri Sözlüğü, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Barth, Mary, Wayne Landsman, (1995), “Fundamental Issues Related to Using Fair Value Accounting For Financial Reporting”, Emerald Management Reviews, Cilt 9, Sayı 4, s. 97-107.
- Bröls, Tom (2010), The Impact of Brands on Shareholder Value: Within-Industry Effect on Stock Market Return and Idiosyncratic Risk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maastricht University, School of Business and Economics, International Business: Marketing- Finance, Holland.
- Camara, Nuno Da, (2007), “Accounting and Valuation of Intangible Assets”, Henley Manager Update, Cilt 18, Sayı 4, Summer, s. 11-18.
- Catty, James, (2011), “ISO 10668 and Brand Valuations: A Summary for Appraisers”, Business Valuation Update, Cilt 17, Sayı 4, s. 1-7.
- Clifton, Rita, (2009), “Brand Valuation: From Marketing Department to Boardroom”, Market Leader, s. 51-55.
- Clifton, Rita, John, Simmons, (2003), Brands and Branding, Profile Books Ltd, London.
- Cravens, Kerin, Chris, Guilding, (1999), “Strategic Brand Valuation: A Cross-Functional Perspective”, Business Horizons, s. 53-62.
- Çelik, Arzum Erken, (2006), “Marka Değerleme”, MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 31, s. 195-208.
- Ercan, Metin Kamil, Mutlu Başaran, Öztürk, Kartal Demirgüneş, Eşref Savaş, Başçı, İlhan Küçükkaplan, (2010), Marka Değerinin Tespiti, İMKB Yayınları, İstanbul.
- Feldwick, Paul, (1996), “What is Brand Equity Anyway and How Do We Measure It?”, International Journal of Market Research, Cilt 38, Sayı 2, s. 85-104.
- Haxthausen, Ove, (2009), “Valuing Brands and Brand Investments: Key Learnings and Future Expectations”, Brand Management, Cilt 17, Sayı 1, s. 18-25.
- Kaya, Yusuf (2005), Marka Değerleme Yöntemleri ve Markaların Mali Tablolara Alınmalarının Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sermaye Piyasası ve Borsa Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kaya, Yusuf, (2012), “İstanbul Patent”, (Erişimhttp://www.istanbulpatent.com/tr/mak_marka_degerlemeleri.pdf, 21 Şubat 2013.
- Lindemann, Jan, (2010), The Economy of Brands, Palgrave Macmillan, New York
- Mcauley, Tony, (2003), “Brand Family Values”, (Erişim). http://www.cfo.com/article.cfm/3011151/1/c_2984368?f=related, 13 Nisan 2013.
- Mohsin, Muhammad (2009), Encyclopaedia of Brand Equity Management Volume-I, Global Media, Mumbai.

- Raggio, Randle, Robert, Leone, (2007), "The Theoretical Separation of Brand Equity and Brand Value: Managerial Implications for Strategic Planning", *Journal of Brand Management*, Sayı 14, s. 380-395.
- Salinas, Gabriela, (2011), *The International Brand Valuation Manual (2nd Edition)*, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex.
- Simon, Carol J., Mary W, Sullivan, (1993), "The Measurement and Determination of Brand Equity: A Financial Approach", *Marketing Science*, Cilt 12, Sayı 1, s. 28-52.
- Smith, Gordon, Russell, PARR, (2005), *Valuation of Intellectual Property and Intangible Assets*. Hoboken, John Wiley & Sons Inc, New Jersey
- TIWARI, Munish Kumar, (2010), "Separation of Brand Equity and Brand Value", *Global Business Review*, Cilt 11, Sayı 3, s. 421-434.
- Stolowy, Herve, Axel, Haller, Volker, Klockhaus, (2001), "Accounting for Brands in France and Germany Compared with IAS 38 (Intangible Assets): An Illustration of the Difficulty of International Harmonization", *International Journal of Accounting*, Sayı 36, s. 147-167.
- Temporal, Paul, (2011), *İleri Düzey Marka Yönetimi, Değişen Dünyada Markaları Yönetmek*, Brandage Yayınları, İstanbul.
- Upton, Wayne (2001), *Business and Financial Reporting Challenges from the New Economy*, Financial Accounting Standards Board of The Financial Accounting Foundation.
- Yüksel, Ülkü, Aslı Yüksel, Mermod, (2005), *Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi*, Beta Basım A.Ş, İstanbul.
- Zimmermann, Reiner, Udo, Klein-Bolting, Björn, Sander, Tharek, Murad-Aga, (2002), *Volume 2: Brand Equity Evaluator*, Bbdo.
- www.valuebasedmanagement.net.
- http://www.valuebasedmanagement.net/methods_brand_asset_valuator.html erişim; 4 Mart 2015.

YAPIM İŞİ KAMU ALIMLARINDA YAKLAŞIK MALİYET BELİRLEME USULÜNÜN SÖZLEŞME BEDELİ VE ETKİN KAYNAK KULLANIMINA ETKİSİ

*Mehmet AKSOY**

Öz

Kamu hizmetlerindeki genişlemeye bağlı olarak kamu alımlarının GSYH'dan aldığı pay artmaktadır. Sosyal politika aracı olarak kullanılma özeliğine sahip olan kamu alımlarının ekonomi içindeki bu önemi ihtiyaç duyulan kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması gereğini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yapım ihaleleri de yıldan yıla artmaktadır. Yapım ihalelerinde kamu kaynağı ihtiyacının belirlenmesinde temel değişken olan ihalenin yaklaşık maliyeti genellikle kamu birim fiyatlarına dayanılarak belirlenmekte ve bütçeden ayrılacak kaynağın üst sınırını göstermektedir. Bu çalışmada yapım ihalelerinde yaklaşık maliyetin belirlenme yöntemi araştırılmış ve mevcut yöntemle tespit edilen yaklaşık maliyetin gerektirdiği kamu kaynaklarının etkin kullanılıp kullanılmadığı incelenmiştir. Ayrıca, mevcut yöntemle maliyeti belirlenen ihalelerin ihale süreci sonunda oluşan sözleşme fiyatı ile yaklaşık maliyeti arasındaki fark ortaya konularak bu ihalelerin bütçe yükü gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada maliyet belirleme yönteminin sözleşme fiyatına, kaynakların etkin kullanımına ve bütçe yüküne etkisi, yapım ihalelerine 2009-2013 yıllarında yapılan itirazın şikayet başvurularından oluşturulan veri setinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi ile araştırılmış ve yapım işi ihalelerde yaklaşık maliyetin kamu birim fiyatları ile belirlendiği, ihaleye ayrılan kaynakların etkin kullanılmadığı ve bütçe yükünün fazla olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kamu Alımı, Yaklaşık Maliyet, Birim Fiyat, Bütçe Yükü, Etkinlik.

The Effect of The Determination Method of The Estimate Cost on The Contract Price and Efficient Sourcing in Works Contracts

Abstract

The share of public procurement which is rising in accordance with the development of public services has been increasing in the Gross Domestic Product (GDP). This importance of the public procurement which has a feature of being used as a social policy means in the economy, also arises the need to use the needed public sources more efficiently and productively. In this context, works contracts increase year by year. The estimate cost, the main variant in the determination of public source needs in works contracts is determined and reserved before the contract by contracting authorities is generally fixed based on public unit prices and shows the upper limit of the source which will be saved from the contracting authority's budget. The determination method of the estimate cost and whether the public sources which are required by the estimate cost are used efficiently and productively are studied in this paper. Furthermore, the burden of these contracts on the public budget is demonstrated by emphasizing the difference between the contract price and the estimate cost occurred at the end of the contract procedure. The effect of the estimate cost determination method on the contract price, efficient sourcing and on the budget burden is studied in this paper via reviewing and analysing the relationship among the variants which take part in the data sets formed from the appeal applications made between 2009 and 2013 towards works contracts and it is understood that the estimate value is determined via public unit prices in works contracts, that resources reserved to the contracts are not used efficiently and that the budget burden is surplus.

Keywords: Public Procurement, Estimate Cost, Unit Price, Budget Burden, Efficiency.

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD Muhasebe-Finansman BD. Doktora Öğrencisi

Giriş

Kamu ihaleleri, sosyal politika aracı olma özelliği ve GSYH'nın önemli bir bölümünü oluşturması nedeniyle gerek ampirik gerekse teorik bir çok çalışmanın inceleme konusu olmuştur. Keith ve Rendon (2008) kamu alımlarının savunma, eğitim, sağlık, enerji ve ulaşım gibi farklı politik alanlarda etkilerinin olduğunu, aynı şekilde kamu yönetimi, bütçe ve finans yönetiminde de sosyal boyutlarının söz konusu olduğunu, böylece akademik çalışmaların dikkatini çektiğini belirtmişlerdir. McCrudden (2004) hükümetin kamu alımları piyasasına hem aktif katılımcı olduğunu hem de piyasayı düzenleyici fonksiyonunun bulunduğunu belirterek bu iki fonksiyonu ile sosyal politika sonuçları elde etmeye çalıştığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede kamu alımlarının ekonomik kalkınma amacıyla şekillendirilmesi gelişmekte olan ülkelerin yenilikçi yerli üretim kapasitelerinin yönlendirilmesi ve geliştirilmesi için önem arz etmektedir (Tiryakioğlu, 2014: 5).

Ülkemizde de sosyal politika aracı olma özelliği taşıyan kamu alımları 2009-2013 yılları arasında GSYH'nın yaklaşık %7'sine tekabül etmektedir. Bu oran kamu alımlarının ülke ekonomisindeki yeri, politika aracı olarak kullanılması ve etkin yapılmasının sağlayacağı faydaları hakkında bir fikir vermektedir.

GSYH içinde ve kamu kaynağı kullanımında önemli paya sahip olan kamu alımlarının etkin yapılmasında ve en az kamu kaynağı ile en uygun sözleşme bedeline ulaşılmada temel değişkenlerden en önemlisi kamu alımının yaklaşık maliyetinin gerçekçi belirlenmesidir. Bu çerçevede kamu alımlarının önemli bir bölümünü oluşturan yapım işi ihalelerde yaklaşık maliyet genellikle yetkili kamu kurumlarının önceden belirlemiş ve yayınlamış olduğu kamu birim fiyatları kullanılmak suretiyle tespit edilmektedir. Abacı ve Duyguluer (2011: 15) gelişmekte olan ülkelerde kamunun hazırladığı birim fiyatlara itibar edildiğini vurgulamışlardır. Ülkemizde de idarenin tercihine bırakılmış olmakla birlikte yapım işi ihalelerine ait yaklaşık maliyet kamu birim fiyatlarına dayanılarak hesaplanmaktadır.

Kamu idareleri harcamalarını her yıl bütçelerine koydukları ödeneklerle karşılamaktadırlar. Yapım işi ihaleleri için de kamu idaresinin ilgili bütçe tertibine ödenek konulmakta ve tahsis edilen bu ödeneğe istinaden ihale yapılmaktadır. Tüm kamusal alımlarda olduğu gibi yapım işi ihalelerde de harcamaların üst sınırını ihale konusu işe ait yaklaşık maliyet göstermektedir. Ülkemizde de yaklaşık maliyet genellikle kamu birim fiyatları esas alınarak tespit edilmekte ve ihaleyi kazanan istekliyi belirlemede temel teşkil etmektedir.

Yapım işi ihalelerde yaklaşık maliyetin tespit yöntemi ve dolayısıyla ihalenin bütçeye yükünü ifade eden sözleşme bedelinin oluşması kamu kaynaklarının etkin kullanımı açısından da önem arz etmektedir. Yapım işi kamu alımlarında kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması bakımından yaklaşık maliyetin gerçekçi ve doğru hesaplanması çok önemlidir. Bu bağlamda etkin bir ihale en uygun bedel ile sözleşme-

nin imzalanması demektir. YaklaŖık maliyetin gerçekçi bir yaklaŖımla belirlenmediği ve en uygun sözleŖme bedeline ulaŖılamadıđı bir durumda kamu kaynaklarının yersiz şekilde ihaleyi kazanan ve sözleŖmenin tarafı olan gerçek ya da tüzel kiŖiye aktarılmıŖ olma ihtimali doğacaktır.

Ayrıca, yaklaŖık maliyetin gerçekçi tespit edilmediği ve yüksek belirlendiği bir durumda yaklaŖık maliyetin belirlenmesinde kullanılan birim fiyatları tahmin ederek düşük teklif veren ve ihaleyi kazanan yükleniciye ödenen bedel ile ihaleye ayrılan kamu kaynağı arasında da büyük bir fark olacaktır. Bu fark, aynı miktardaki kaynağın atıl kaldığını, etkin kullanılmadığını ve diğer kamusal ihtiyaçlara transfer edilemediğini göstermektedir.

Buradan hareketle yapım ihalelerinde sözleŖme bedelinin oluŖumunda temel deđiŖken niteliğinde olan yaklaŖık maliyetin kamu idaresince gerçekçi ve doğru belirlenmesinin iki yönlü faydasının olduğu anlaŖılmaktadır. Birincisi en uygun sözleŖme bedelinin oluŖturulması ile kamu kaynaklarının etkin kullanımının sağlanması, diğer i ise yaklaŖık maliyet ile sözleŖme bedeli arasındaki fark kadar kamu bütçesinde yapım ihalesine tahsis edilen ödeneğin, dolayısıyla kamu kaynağının atıl kalmasının önlenmesi ve kamunun baŖka ihtiyaçlarına transferini sağlayarak ekonomiye kazandırılmasına imkan tanınmasıdır.

Bu çalıŖmada yapım ihalelerinde sözleŖme bedelinin yaklaŖık maliyetten nasıl etkilendiği literatür taraması yanında 2009-2013 yıllarına ait verilerden oluŖturulan bir veri setinin istatistiki analizi ve analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ile ortaya konulmuŖtur. BaŖka bir ifadeyle, yaklaŖık maliyetin belirlenme yönteminin, ihalenin idare bütçesine yükünü gösteren sözleŖme bedeline etkisi incelenmiŖtir.

Bu bağlamda, kamu idarelerince, yetkili ve görevli kamu kurum ve kuruluŖları tarafından belirlenen ve önceden kamuoyuna ilan edilen yapım iŖi birim fiyatları kullanılarak tespit edilen yaklaŖık maliyetin; sözleŖme bedeline, kamu idaresi bütçe yüküne ve kaynakların etkin kullanımına etkisinin araŖtırılması çalıŖmanın temel amacını oluŖurmaktadır.

Bu çerçevede çalıŖmada önce yapım iŖi ihalelerde yaklaŖık maliyet belirleme yöntemi, yaklaŖık maliyete göre yönetilen süreçler ve yaklaŖık maliyet belirlenmesinde birim fiyat yöntemi ve bu yöntemin kaynak kullanımına etkisi incelenmiŖ ve 2009-2013 yıllarına ait verilerden oluŖturulan bir veri setinin istatistiki analizi yapılmıŖtır. Veri setinin istatistiki analizi ile ihale sürecinde yaklaŖık maliyetin rolü, ihaleye ayrılan kamu kaynaklarının bütçe yükü ve yaklaŖık maliyetin sözleŖme bedeline etkisi gösterilmeye çalıŖılmıŖtır. Ayrıca, yaklaŖık maliyet belirlenmesinde farklı yöntemler ve analiz sonuçlarına değinilerek bazı politika önerileri geliŖtirilerek çalıŖma sonlandırılmıŖtır.

Yapım İhalelerinde Yaklaşık Maliyet Belirleme Yöntemi

Yapım işlerinin ifa edildiği sektör olarak bilinen inşaat sektörü kapsadığı farklı alanlarla üretim sürecinin zorluğu ve değişkenliği nedeniyle özel bir yapıya sahiptir. Böyle bir yapının bulunduğu sektörde faaliyet gösteren isteklinin seçimi de önemlidir (Sarıkoç, 2010: 1).

Yapım ihalelerinde kazanan isteklinin ve ihale fiyatının belirlenmesinde en düşük fiyat esası ile nitelik ölçütleri olmak üzere fiyat ve fiyat dışı unsurdan oluşan iki ölçütün varlığı dikkate alınmaktadır. Nitelik ölçütleri, teklif değerlendirme sürecinde en düşük fiyat esasına dayalı değerlendirmeye verilen önem azaldıkça ön plana çıkabilen bir ölçüt niteliğindedir.

Yapım İhalelerinde Fiyat Oluşumunu Belirleyen Faktörler

Yapım ihalelerinde istekli ile idare arasında oluşan ihale fiyatı katma değer vergisi hariç sözleşme bedelini ifade etmektedir. İhale fiyatının oluşumunda ihaleye katılım sayısı, ihaleye katılanlar arasındaki anlaşma olasılığı ve ihalede yaklaşık maliyetin belirlenmesi olmak üzere başlıca üç faktör etkili olmaktadır.

İhaleye Katılım Sayısı

İhaleye teklif veren katılımcı sayısı fiyat oluşumunu etkileyen faktörlerdendir. İhaleye katılımcı sayısı ihaledeki rekabetçi ortamı belirler (Tas, 2011: 41). İhaleye katılım sayısında artış, teklif edilen bedellerin idarece belirlenen yaklaşık maliyete göre daha düşük belirlenmesine imkan vererek daha az kamu kaynağının kullanılmasını sağlayacağından kamu finansmanına aynı oranda katkı sağlayacaktır. Daha az katılımcının olması durumunda ise ihale konusu iş yaklaşık maliyete daha yakın bir bedelden temin edilecektir. Bu bağlamda ihale yönteminin belirlenmesi noktasında idarelere büyük sorumluluk düşmektedir. Katılımcı sayısının fazla olduğu açık ihale usulü ile en az üç adet katılımcının davet edilebildiği pazarlık usulü ihalede tasarruf edilecek kamu kaynağı tutarı farklı olacaktır. Dolayısıyla pazarlık usulü yerine iyi planlanmış ve çalışılmış açık ihale usulünün kamu finansmanına katkısı kuşkusuz yüksek olacaktır. İhaleye katılımın artışı derecesinde rekabet ortamı oluşacağı için kamu kaynaklarının kullanımında etkinlikte aynı seviyede artmış olacaktır.

Tas vd. (2009: 12) yaptıkları çalışmada; sözleşme fiyatının teklif sayısı fazla olan ihalelerde önemli ölçüde düştüğünü, teklif sayısının arttığı oranda sözleşme fiyatının azalmakta olduğunu tespit etmişlerdir. Solak ve Koçberber (2011) teklif sayısındaki artışın teklif fiyatlarının aşağı çekilmesinde önemli bir etken olduğunu, bir ihalede teklif veren firma sayısı arttıkça Sözleşme Bedeli/Yaklaşık Maliyet oranının azaldığı, bunun da teklif fiyatlarının aşağı çekilmesinde etkili olduğunu vurgulamışlardır.

İhaleye Katılanlar Arasındaki Anlaşma Olasılığı

Kamu alımlarına ilişkin ihale piyasalarında anlaşma, ihaleyi alan kişinin sunduğu bedelin iki ya da daha fazla isteklinin katkısı ile veya işbirliği sonucu oluştuğunu ifade etmektedir. Söz konusu işbirliği ihale konusu işin oluşacak fiyatını gösteren sözleşme bedelinin gerekenden fazla olmasına neden olacaktır. Bu ise gereksiz yere daha fazla kamu kaynağının kullanılması anlamına gelmektedir. Kısaca rekabet karşıtı her türlü anlaşma ihale neticesinde oluşacak fiyatın artması sonucunu doğuracaktır. Bu tür anlaşmaların olduğu ihalelerde fiyat, anlaşma olmasaydı oluşacak fiyatın üzerinde oluşacak ve ihale anlaşılan firmada kalacaktır. Netice itibarıyla ihaleye katılımın çok olduğu durumlarda katılımcıların birbirini kontrol etmesi zor olacağı için anlaşma ihtimali azalmaktadır.

İhalede Yaklaşık Maliyetin Belirlenmesi

Kamu kaynaklarının kullanımındaki rahatlık, kolaylık ve sorumsuzluk kamu harcamalarının verimliliğinin sağlanamamasındaki temel etkenlerden birisi olarak gösterilebilir (Turşucu, 2011: 117). İhaleye ayrılan kamu kaynağının kullanımında etkinlik ve verimliliğin sağlanması için yaklaşık maliyetin gerçekçi ve doğru belirlenmesi önemli bir husustur. Yaklaşık maliyetin tespit edilmesinde rekabet unsuru da önemlidir. Estache ve Limi (2008: 20) yaptıkları çalışmada, zayıf isteklilerin ihale sürecinde aktif şekilde yer almalarının kamu alımlarında rekabeti artıracaklarını ve ihalede etkinliği geliştireceğini belirtmişlerdir. Limi (2006), en uygun ihale sistemini kullanan yerel piyasaların gelişmesi ve ihalede rekabetin sağlanması aracılığı ile ihale maliyetinin minimize edilmesi üzerinde çalışmasını yoğunlaştırmış ve rekabet etkisinin piyasayı teşvik edici olduğunu bulmuştur.

İdareler, rekabeti ve kaynak kullanımında etkinlik ve verimliliği sağlamanın önemini göz önünde bulundurarak ihale konusu yapım işinin gerçekleştirilmesi amacıyla ihalede harcanacak kaynağın üst sınırını göstermek üzere ihale konusu işe ilişkin yaklaşık bir maliyet tespit etmektedir. İhaleye katılanların teklif fiyatları bu bedelin altında olmak durumundadır. Yaklaşık maliyet, alıcı konumundaki idareyi satıcı konumundaki istekliler arasında yapılacak bir anlaşma sonucunda alımın yüksek fiyattan temin edilmesine karşı koruyan bir araçtır.

Yaklaşık maliyetin 100 TL belirlendiği bir ihalede üç isteklinin ihaleye sırasıyla 95, 90 ve 85 TL teklif fiyatı sunduğunu varsayalım. İhalede fiyat dışı unsurların eşit veya kanuni düzenlemelere uygun olduğu varsayımı altında idarenin kullanacağı kamu kaynağı 100 TL olup bu tutardan kullanılacak miktar 95 ile 85 TL arasında değişmektedir. İhaleye çıkmadan ihale konusu işi 100 TL ye temin edebilecek olan idare, ihale neticesinde 85 TL ye ihtiyacını karşılayacak ve tasarruf ettiği 15 TL'sini başka kamusal ihtiyaçlara tahsis edebilecektir.

Bu bağlamda, optimal bir ihale idarenin efektif şekilde yaklaşık maliyeti tayin etmesiyle elde edilmektedir. İdarenin ihale konusu işe biçtiği değer in isteklilerin alınan iş için belirledikleri değerden düşük olması durumunda da pareto etkin olmayan bir durum söz konusu olacak ve ihaleye yeterli kaynak ayrılmadığı için ihtiyacın karşılanması ertelenmiş olacaktır.

Yaklaşık Maliyete Göre Yönetilen Süreçler

Yaklaşık maliyet kamu alımlarında ihale usulünün belirlenmesi, ihale ilanları, fiyat avantajı uygulanması, ödenek planlaması ve kontrolü, ihale yetkilisinin alımı gerçekleştirip gerçekleştirilmeme kararı, yeterlilik kriterleri ve aşırı düşük teklif sorulması gibi bazı hususların belirlenmesinde önemli role sahiptir (Büyükbaş ve Ormanoğlu, 2012: 50-56).

İhale Usulünün Belirlenmesi: Kamu alımlarında temel ihale usulleri açık ihale usulü ve belli istekliler arasında ihale usulüdür. İhale usulleri arasında sayılan pazarlık usulü ise 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda sayılan özel hallerde uygulanabilecek bir usuldür.

İhale İlanı: İlan ihale sürecinde istekliler ile idare arasındaki işlemleri resmi olarak başlatan ve ihalenin duyurulmasını sağlayan en temel aşamalardan birisidir. İhale ilanlarında “eşik değer” ve “yaklaşık maliyet” olmak üzere iki kavram önemli yer teşkil etmektedir. İlan süreleri bu iki kavrama ve ihalenin mal veya hizmet alımı ya da yapım işi olmasına göre değişmektedir.

Fiyat Avantajı Uygulaması: Kamu alımlarında yerli istekliler lehine fiyat avantajı uygulamasına ilişkin hükümler Kanununun 63'üncü maddesinde; “...a) Yaklaşık maliyeti eşik değer in altında kalan ihalelerde sadece yerli isteklilerin katılabileceğine ilişkin düzenleme yapılabilir. b)...yapım ihalelerinde yerli istekliler lehine %15 oranına kadar fiyat avantajı sağlanabilir...” şeklinde yer almıştır.

Ödenek Planlaması: Kanun'un 5'nci maddesinde ödeneği bulunmayan hiçbir iş için ihaleye çıkılmayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle idare bütçeleri programlanırken ihale konusu iş için önce yaklaşık maliyet tespit edilmektedir (Kemer, 2004: 5).

İhale Yetkilisinin Alıma Karar Vermesi: İhale süreci ihale onay belgesinin ihale yetkilisi tarafından imzalanması ile başlamaktadır. İhale yetkilisinin ihalenin yapılmasına karar vermesi aşamasında en belirleyici unsur onay belgesi ekinde yer alan yaklaşık maliyet olmaktadır.

Yeterlik Kriterleri: İhale mevzuatına göre ekonomik, mali, mesleki ve teknik yeterliğin tespitine yönelik bir takım belgelerin teklifle birlikte istekliler tarafından idareye sunulması gerekmektedir. Bu kriterler ihalenin alım türüne, usulüne ve yaklaşık maliyete göre değişiklik arz etmektedir.

Yaklaşık Maliyet ve Tekliflerin Değerlendirilmesi: İhale komisyonları ihaleye verilen teklifleri değerlendirirken teklif bedelleri ile yaklaşık maliyet tutarını karşılaştırmak durumundadırlar. Yaklaşık maliyetin teklif bedellerinin altında ya da üstünde olması durumuna göre değerlendirmeler farklılık arz etmektedir;

- Değerlendirme sürecinde tüm tekliflerin yaklaşık maliyetin altında olması durumunda ihalenin yapılabilmesi için bütçede yeterli ödeneğin mevcut olması zorunludur. Aksi halde ihale yapılamayacaktır. İhale komisyonu ihalede ekonomik açıdan en avantajlı teklifi diğer isteklilerin teklifleri ile idarece belirlenen yaklaşık maliyete göre belirleyecektir. Ödenek yetersizliği durumunda ihale iptal edilecektir. Tekliflerin yaklaşık maliyetin altında olması durumunda komisyon aşırı düşük teklif sorgulaması yaparak ekonomik açıdan en avantajlı teklifi belirleyerek ihaleyi sonuçlandıracaktır. Burada temel ilke en düşük fiyatı veren teklifin seçilmesidir. En düşük fiyatta eşitlik söz konusu olursa fiyat dışı unsurlar değerlendirmede devreye girecektir. Aşırı düşük sorgulaması sonucunda teklif kalmaz ise ihale iptal edilecektir.
- Bazı tekliflerin yaklaşık maliyetin üzerinde bazılarının ise altında olması durumunda ise ihale komisyonu yaklaşık maliyetin üstündeki teklifleri dikkate almadan alttaki teklifleri Kamu İhale Kurumu tarafından belirlenen ilke ve esaslara göre aşırı düşük teklif değerlendirmesine tabi tutar ve kararını verir. Değerlendirme sonucunda yaklaşık maliyet altında teklif kalmaması durumunda Kamu İhale Genel Tebliğinin “Yaklaşık maliyetin üzerindeki teklifler” başlıklı maddesinde yer alan düzenlemeye göre tekliflerin kabul edilip edilemeyeceği hususunda takdir yetkisi idareye ait olacaktır.

Yapım İhalelerinde Yaklaşık Maliyet Belirlenmesinde Birim Fiyat Yöntemi

Yapım İşleri İhaleleri Uygulama Yönetmeliği'nin 10'uncu maddesinde yapılan açıklamalara göre; yapım ihalesine çıkacak olan kamu idareleri ihale konusu işin yaklaşık maliyetine ilişkin fiyat ve rayiçlerin tespitinde ihaleyi yapan idarenin daha önce gerçekleştirdiği, ihale konusu işe benzer nitelikteki işlerin sözleşmelerinde ortaya çıkan fiyatları, kamu kurum ve kuruluşlarınca belirlenerek yayımlanmış birim fiyat ve rayiçleri, ilgili meslek odaları, üniversiteler veya benzeri kuruluşlarca belirlenerek yayımlanmış fiyat ve rayiçleri, yüklenici veya alt yüklenici olarak faaliyet gösteren, konusunda deneyimli kişi ve kuruluşlardan alınacak, ihale konusu işe benzer nitelikteki işlere ilişkin maliyetleri veya idarenin yapacağı piyasa araştırmasına dayalı rayiç ve fiyat tespitleri esas alabilir. Böylece idare, ihale konusu işe ait yaklaşık maliyete ilişkin fiyat ve rayiçlerin tespitinde yukarıda sıralanan fiyat ve rayiçlerin birini, birkaçını veya tamamını öncelik sırası olmaksızın kullanabilecektir.

Ancak, yapım işlerinde kanunla birim fiyat belirleme ve yayınlama yetkisi verilen kuruluşlar tarafından tespit edilen birim fiyatlara uyma zorunluluğunun ortadan kaldırılmasına ve söz konusu fiyatların yaklaşık maliyet hesabında herhangi bir unsur haline gelmiş olmasına rağmen idareler yaklaşık maliyetin tespitinde kamu birim fiyatlarını kullanmaya devam edegelmişlerdir (Uslu ve Demirel, 2014: 430; Sayın, 2008: 155). Dolayısıyla yapım işi ihalelerinde fiyat oluşumunda kamu kurumlarınca belirlenen birim fiyatlar hâlâ etkinliğini devam ettirmektedir.

Bu bağlamda, ülkemizde yapım işlerine ait yaklaşık maliyet belirleme yöntemi başta Çevre ve Şehircilik Bakanlığı** olmak üzere yapım işinde birim fiyat belirleme görev ve yetkisi bulunan diğer kamu kurumları tarafından belirlenen birim fiyat sistemine dayanmaktadır. İnşaat sektöründe maliyet analizleri de büyük oranda bu sistemle yapılmaktadır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 644 sayılı KHK'nin 2'nci maddesinin (k) bendinde yer alan "Bayındırlık ve iskân işleri ile ilgili... yıllık rayiç, birim fiyat, birim fiyatlara ait analiz ve tarifleri hazırlamak ve yayımlamak." hükmü uyarınca yıllık rayiç, birim fiyat, birim fiyatlara ait analiz ve tarifleri hazırlamak ve yayımlamak anılan Bakanlığın görev ve yetkileri arasında sayılmıştır. Ancak, 2443 sayılı Nafia Vekaletinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun ile 1934 yılından itibaren Bayındırlık ve İskan Bakanlığı bünyesinde yer alan (Yüksek Fen Kurulu (YFK) Başkanlığı, anılan KHK'nin 16'ncı maddesinin (d) bendinde yer alan; "Bayındırlık ve iskân işleri ile ilgili... yıllık rayiç, birim fiyat, birim fiyatlara ait analiz ve tarifleri hazırlamak ve yayımlamak." hükmü çerçevesinde bu yetkiyi üstlenmiş bulunmaktadır (Arabacı, 2010: 117).

YFK tarafından belirlenen "İnşaat ve Tesisat Birim Fiyatları" ile birim fiyatların dayandığı imalat tarif ve analizleri 4734 sayılı Kanun'a göre ihale edilen ve halen yürütülmekte olan yapım işlerinde idarelerce istenildiğinde kullanılmak ve uygulanmak üzere YFK tarafından her yıl kitap olarak yayınlanmakta ve ayrıca internet ortamında abonelik yoluyla kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır. YFK tarafından yayımlanan birim fiyatlar genel olarak "Bina" niteliğindeki üst yapıların ihtiyaç duyduğu imalat kalemlerini kapsayacak çeşit ve özelliktedir. Alt yapı niteliğindeki diğer inşaatlara ilişkin imalat kalemleri ile ilgili rayiç, fiyat analizi ve birim fiyatlar yetkili diğer kamu idareleri tarafından hazırlanmakta ve yayımlanmaktadır.

** 04.07.2011 tarih ve 27984 mükerrer no'lu Resmi Gazete'de yayımlanan 644 sayılı KHK öncesinde Bayındırlık ve İskan Bakanlığı olarak faaliyet göstermekteydi.

Yapım İşlerinde Birim Fiyat Belirleyen Diğer Kamu Kurumları

Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, İller Bankası, Milli Savunma Bakanlığı ve TEDAŞ gibi kurumlar faaliyet gösterdikleri alanın gerektirdiği yapım işlerinde birim fiyat belirleyen diğer kamu kurumları arasındadır.

Genellikle idareler yapım ihalelerinde anılan Bakanlık tarafından belirlenen ve ilan edilen birim fiyatları yaklaşık maliyet tespitinde esas almaktadır. Diğer kamu kurumları ise kendi görev alanlarında yaptıkları ihalelerde kendi belirledikleri birim fiyatları kullanarak yaklaşık maliyeti tespit etmektedirler. Bu kurumlar da birim fiyat belirlerken anılan Bakanlık'ça yayınlanan rayiçleri büyük oranda dikkate alırlar (Uslu ve Demirel, 2014: 430).

Yapım İhalesinde Yaklaşık Maliyet Belirleme Yönteminin Kaynak Kullanımına Etkisi

İdarelerin ihalede kullandıkları kaynağın etkin kullanımı ve bütçe yükünü görmek amacıyla yapılan bu çalışmada, yapım ihalelerine katılan ve ihale sürecinde hukuka aykırı işlem veya eylemler nedeniyle hak kaybına veya zarara uğradığını veya zarara uğramasının muhtemel olduğunu iddia eden istekli ve istekli olabileceklerin idareye şikâyet sonrasında aynı iddia konularında Kamu İhale Kurumuna 2009-2013 yıllarında yaptıkları toplam 2345 adet itirazın şikâyet başvurusundan oluşan veri seti analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. 2009-2013 yıllarında yapım işi için yapılan itirazın şikâyet sayısının toplam itirazın şikâyet sayısına olan oranı %5,45'dir. (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1
İtirazen Şikâyet İncelemelerinin Toplam İhaleler İçindeki Payı

	2009	2010	2011	2012	2013	Ort.
Yapımda İtirazen Şikâyet İnceleme Sayısı	721	1650	1423	1463	1205	1292,4
Toplam İtirazen Şikâyet İnceleme Sayısı	2954	4281	4670	5282	5093	4456
Yapım İhalesine İtirazen Şikâyetin Toplam İtirazen Şikâyet İçindeki Payı %	3,49	6,86	5,89	6,23	4,78	5,45

İtirazen şikâyet sonrasında ihaleyi kazanan istekli ve dolayısıyla sözleşme bedeli değişebilmektedir. Ancak, çalışmada bu husus dikkate alınmamıştır. Ayrıca, aynı ihaleye ilişkin benzer şikâyetler ve ihale yapıldığı halde iptal edilen ihaleler de veri seti içine alınmamıştır. Veriler itirazın şikâyet incelemesi öncesi durumu göstermektedir.

Veri Setinde Yer Alan Değişkenler

Veri tabanında bulunan değişkenler; ihale usulü, teklif türü, idare, yaklaşık maliyet, kârsız yaklaşık maliyet, doküman alan sayısı, ihaleye katılan sayısı, kazanan teklif, sınır değer, sınır değer altı istekliler ve yaklaşık maliyetin belirlenme metodu şeklinde seçilmiştir.

İhale Usulü: İhalede uygulanacak usuller Kanun'un 18'inci maddesinde açık ihale, belli istekliler arasında ihale ve pazarlık usulü şeklinde sayılmış ve takip eden maddelerinde açıklanmıştır. İhale usulünü belirleme yetkisi idarenin takdirindedir. Tablo 2 idarelerin genellikle açık teklif ihale usulünü tercih ettiğini göstermektedir.

Tablo 2
İhale Usulü

	2009	2010	2011	2012	2013
Açık İhale Usulü	336	484	476	478	486
Belli İstekliler Arasında İhale Usulü	5	11	20	18	5
Pazarlık Usulü	4	5	4	4	9
Toplam	345	500	500	500	500

Teklif Türü: İdarenin tercihine göre istekliler birim fiyat, anahtar teslimi götürü bedel veya karma teklif olmak üzere üç tür teklif türünden birisini ihaleyi yapacak idareye sunarlar.

İdare: Kanun kapsamında ihaleyi yapan kamu kurum ve kuruluşlarıdır. Tablo 3 veri setinde yer alan 2345 ihalenin ihaleyi yapan idarelere dağılımını vermektedir.

Tablo 3
İhaleyi Yapan Kamu Kurum ve Kuruluşları

	2009	2010	2011	2012	2013
Genel Bütçeli Kamu İdareleri	102	87	116	89	97
Özel Bütçeli İdareler (Üniversiteler)	43	45	54	52	34
Özel Bütçeli İdareler (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü)	35	50	42	39	34
Özel Bütçeli İdareler (Karayolları Genel Müdürlüğü)	53	105	71	43	26
Sosyal güvenlik Kurumu				1	
Mahalli İdareler (Belediye)	29	89	97	125	110
Mahalli İdareler (İl Özel İdaresi)	48	78	90	98	130

*Yapım İşi Kamu Alımlarında Yaklaşık Maliyet Belirleme Usulünün
Sözleşme Bedeli ve Etkin Kaynak Kullanımına Etkisi*

Özel Bütçeli İdareler (Diğer)	1			3	
Kamu İktisadi Teşebbüsleri (TCDD)	8	5	7	17	38
Kamu İktisadi Teşebbüsleri (Diğer)	11	20	9	13	5
Hastaneler	7	14	10	7	19
İller Bankası	8	7	4	13	7
Toplam	345	500	500	500	500

Karsız Yaklaşık Maliyet: İdare tarafından hazırlanan yaklaşık maliyetten yine idarece belirlenen kâr oranı düşülerek elde edilen tutardır.

Doküman Alan Sayısı: İhaleye katılmak için ihale dokümanı alanların sayısını ifade eder.

İhaleye Katılan Sayısı: Doküman satın alanların tamamı ihaleye katılmayabilirler. Bu nedenle katılan sayısı doküman satın alan sayısına eşit olabileceği gibi altında da olabilir.

Tablo 4 ihalede doküman alan sayısı ile ihaleye katılan sayısını vermektedir. İhaleye katılan sayısı genellikle doküman alan sayısının altında gerçekleşmektedir. Tablo 4 de doküman alanların %77'sinin ihaleye katıldığı ve teklif verdiği görülmektedir.

*Tablo 4
Doküman Alan ve İhaleye Katılan Sayısı*

<i>Ortalama</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>Ortalama</i>
Katılan Sayısı	13,03	12,47	14,19	13,67	11,19	12,91
Doküman Alan Sayısı	17,54	15,49	17,35	19,21	16,43	17,20
Katılan Sayısı/Doküman Alan Sayısı	0,76	0,82	0,84	0,73	0,7	0,77

Ekonomik Açından En Avantajlı Birinci Teklif: İhaleyi kazanan teklif olup aynı zamanda sözleşme fiyatı ya da sözleşme bedeli şeklinde de ifade edilmektedir. İhale mevzuatında yer alan ilke ve kurallara göre ihale komisyonu istekliler tarafından sunulan teklifleri yaklaşık maliyet ve diğer tekliflere göre değerlendirdikten sonra ekonomik açıdan en avantajlı birinci teklifi belirleyerek ihaleyi o istekli üzerinde bırakır. İhale komisyonu kararının ihale yetkilisi tarafından uygun görülmesi üzerine ihaleyi kazanan teklif kesinlik kazanır. Yapım işi ihalelerinde genellikle kazanan teklif en düşük teklif sahibidir.

Sınır Değer: Yaklaşık maliyet ve ihaleye verilen tekliflerden yararlanmak suretiyle Kamu İhale Genel Tebliği'nde belirtilen formüle göre hesaplanan ve aşırı düşük tekliflerin değerlendirilmesinde kullanılan tutardır.

Yaklaşık Maliyet ve Belirlenme Metodu: İhalede kullanılacak kamu kaynağının üst sınırını gösteren yaklaşık maliyet idarece ihale ilanı öncesinde hesaplanarak ihale komisyonuna verilir. İhale komisyonu isteklilerin tekliflerini genellikle yaklaşık maliyet üzerinden değerlendirerek kazanan teklifi belirler.

Yapım İşleri İhaleleri Uygulama Yönetmeliği'ne göre yapım işi ihalelerinde idareler, ihale konusu için yaklaşık maliyetine ilişkin fiyat ve rayiçlerin tespitinde; ihaleyi yapan idarenin daha önce gerçekleştirdiği, ihale konusu işe benzer nitelikteki işlerin sözleşmelerinde ortaya çıkan fiyatları, kamu kurum ve kuruluşlarınca belirlenerek yayımlanmış birim fiyat ve rayiçleri, ilgili meslek odaları, üniversiteler veya benzeri kuruluşlarca belirlenerek yayımlanmış fiyat ve rayiçleri, yüklenici veya alt yüklenici olarak faaliyet gösteren, konusunda deneyimli kişi ve kuruluşlardan alınacak, ihale konusu işe benzer nitelikteki işlere ilişkin maliyetleri veya idarenin piyasa araştırmasına dayalı rayiç ve fiyat tespitleri esas alır. İdareler, yaklaşık maliyete ilişkin fiyat ve rayiçlerin tespitinde yukarıda belirtilen fiyat ve rayiçlerin birini, birkaçını veya tamamını öncelik sırası olmaksızın kullanabilirler.

İdarelerce, iş kalemi ve/veya iş grubu şeklinde tespit edilen imalat miktarları, yukarıda belirlenen ve yüklenici kârı ve genel gider ihtiva etmeyen fiyatlarla çarpımı sonucu bulunan tutar KDV hariç olarak hesaplanır ve bulunan bu tutara %25 oranında yüklenici kârı ve genel gider karşılığı eklenmek suretiyle yaklaşık maliyet tespit edilir. Birim fiyat analizlerinin son satırında gösterilen kâr ve genel masraf oranı başlangıçta maliyet toplamının %15'i olarak benimsenmiş, fakat 1957 yılında alınan bir kararla müteahhitlerin inşaat işlerine teşviki gerekçesiyle bu oran %25'e çıkarılmıştır (Abacı ve Duygulu, 2011: 5).

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada idarece, yapım işinde kamu birim fiyatları kullanılarak tespit edilen yaklaşık maliyetin sözleşme bedeline, bütçe yüküne ve kaynakların etkin kullanımına etkisi gibi hususların araştırılması ve incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede idarelerin yapım işi ihtiyaçlarını nasıl bir süreçten geçerek, ne kadar kamu kaynağı kullanarak ve hangi metotlarla karşıladıklarını ortaya koymak, ihale sürecinde idare ve istekliler arasındaki davranış biçimlerini, alımın yapıldığı piyasada geçerli olan kuralları ve yapım işi ihalelerinde kullanılacak üst sınır kamu kaynağını gösteren yaklaşık maliyetin belirlenmesinde kullanılan mevcut birim fiyat sisteminin kamuya yükününün ortaya konulması mümkün olacaktır.

Bu bağlamda, kamu alımları konusundaki literatür taranmış, konu hakkında yazılmış ve konunun tekniği ile ilgili çalışmalar incelenmiş ve kamu idarelerinin kendine özgü şartları da dikkate alınarak yapım işlerinde yaklaşık maliyetin belirlenmesinde hangi birim fiyat ve rayiçlerin tercih edildiği araştırılmıştır. Ayrıca, yapım ihalelerinin kamu bütçesine yükü, kaynakların etkin kullanımına ve yaklaşık maliyet belirleme

yönteminin ihalede oluşan sözleşme fiyatına etkisi veri setinin istatistiki analize tabi tutulması ve veri setinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıyla incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Diğer ihalelerde olduğu gibi, yapım işinde de idarenin kullanacağı kaynağın üst limitini yaklaşık maliyet oluşturmaktadır. İdare tarafından yaklaşık maliyetin belirlenmesinde birden fazla seçenek mevcut olmasına rağmen yapım ihalelerinde yaklaşık %92 (2345 ihalenin 2150'si) oranında kamu birim fiyatları kullanılmaktadır. Diğer seçeneklerin kullanım oranı ise oldukça düşük kalmaktadır. Bu sonuç, mevcut durumda yapım ihalelerinde kamu birim fiyatları kullanılmak suretiyle yaklaşık maliyetin belirlendiğini ve yaklaşık maliyet içindeki kârın %25 gibi (Tablo 7) yüksek bir orana tekabül ettiğini göstermektedir.

Bu durum yapım ihalelerinde idarelerce belirlenen yüksek kâr oranlı birim fiyatların yaklaşık maliyet tespitinde kullanıldığını tahmin eden ve buna göre tekliflerini hazırlayarak idareye sunan isteklilerin bilinçli olarak teklif bedellerini düşük tutmalarına neden olmaktadır.

En düşük fiyatı veren ve Kanun'da yazılı diğer şartları karşılayan ve taşıyan isteklinin ihaleyi kazandığı bir ortamda yaklaşık maliyetin yüksek kâr oranı içermesi ve dolayısıyla yüksek belirlenmesi, buna karşılık ihaleyi kazanan teklif tutarının oldukça düşük kalması idarenin aşırı düşük teklif sorunu ile karşı karşıya kalmasına ve ihale sürecinin uzamasına neden olmaktadır. Ayrıca, yaklaşık maliyet ile kazanan teklif arasındaki fark kadar kamu kaynağının atıl kalmasına ve kamunun kaynak kullanımında etkinlik sağlayamamasına sebep olmaktadır.

Buradan hareketle yapım ihalelerinde yaklaşık maliyetin iki yönlü fonksiyonunun olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, yaklaşık maliyet ihalede en uygun sözleşme bedelinin belirlenmesinde ve etkin kaynak kullanımında etkili olmaktadır. Diğeri ise yaklaşık maliyetin gerçekçi belirlenmesi durumunda kendisi ile sözleşme bedeli arasındaki fark kadar bütçeden ihaleye ayrılan ödeneğin, dolayısıyla kamu kaynağının atıl kalması önlenmekte ve kamunun başka ihtiyaçlarına transferine imkan vererek ekonomiye kazandırılması sağlanmaktadır.

Bu doğrultuda veri setinde yer alan değişkenlerin istatistiki analizinin yapılması, birbirleri ile karşılaştırılması, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlardan genelleme yapılması ile aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- İhale sürecinde yaklaşık maliyetin rolü nedir?
- Kamu idareleri yapım ihalelerinde yaklaşık maliyeti nasıl tespit etmektedirler?
- Başarılı bir ihalede yaklaşık maliyetin doğru ve tutarlı hesaplanmasının önemi nedir?

- Yaklaşık maliyet tespitinde idareler farklı yöntemler kullanabilir mi?
- Yaklaşık maliyet tespitinde farklı yöntemlerin kaynak kullanımına etkisi nedir?
- Yaklaşık maliyet ile sözleşme fiyatı arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Yaklaşık maliyetin farklı yöntemle tespitinin sözleşme fiyatına etkisi olabilir mi?

İhale Sürecinde Yaklaşık Maliyetin Rolü

İhalede işin en uygun bedelle yaptırılmasında temel değişken yaklaşık maliyettir. Yaklaşık maliyet idarenin yapabileceği üst harcama sınırını göstermekte ve ihtiyacın yüksek fiyattan temin edilmesine karşı idareyi koruyan bir araç olmaktadır. Ayrıca, ihale usulünün belirlenmesi, ihale ilanı, fiyat avantajı uygulanması, ödenek planlaması, ihale kararı, yeterlilik kriterleri ve aşırı düşük teklif sorgulaması gibi hususlarda önemli fonksiyona sahiptir.

Yaklaşık maliyet tutarı projelerin yatırım programına alınmasında ve hayata geçirilmesi için yılı bütçesine ödenek konulması noktasında da önemlidir. Bir projenin parasal büyüklüğü projenin yatırım programına alınmasında ve kamu kaynaklarının projelere optimal dağıtımı sırasında dikkate alınan önemli unsurlardandır. Dolayısıyla yaklaşık maliyetin gerçekçi hesaplanması optimal ödenek tahsisine ve etkin kaynak kullanımına hizmet etmektedir.

Yapım İhalelerine Tahsis Edilen Kamu Kaynaklarının Bütçe Yüğü

Tablo 5 2009-2013 yıllarında kamu alımlarına harcanan toplam tutarın merkezi yönetim bütçesinin %25'ine tekabül ettiğini, diğer bir ifadeyle kamu alımlarının merkezi yönetim bütçesinden ¼ oranında pay aldığını göstermektedir. Bu oran aynı zamanda toplam kamu alımlarının merkezi bütçeye yükünü de göstermektedir.

Tablo 5

Kamu Alımlarının Merkezi Yönetim Bütçesine Yüğü

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Kamu Alımları (TL)</i>	<i>Merkezi Yönetim Bütçe Genel Toplamı (TL)</i>	<i>TKA/MYBGT (%)</i>
2009	66.224.836.000	276.088.760.474	24
2010	69.510.284.000	301.656.587.292	23
2011	91.771.406.000	335.149.875.830	27
2012	94.398.722.000	385.485.625.921	24
2013	105.504.100.000	444.070.912.450	24

Kaynak: Kamu İhale Kurumu Kamu Alımları İzleme Raporları

Tablo 6 ise aynı yıllarda yapım ihalelerinin toplam kamu alımları içindeki payının %39, merkezi yönetim bütçesi içindeki payının ise ortalama %10 olduğunu göstermektedir. Tablo 6 ya bakıldığında 2011, 2012 ve 2013 yıllarında bu payın önemli oranda artmakta olduğu, hatta 2013 yılında toplam kamu alımları içinde yapım ihalelerinin payının %50'yi geçtiği görülmektedir.

Tablo 6

Yapım İhalelerinin Toplam Kamu Alımları ile Merkezi Yönetim Bütçesi İçindeki Payı

<i>Yıllar</i>	<i>Yapım İhaleleri (TL)</i>	<i>Yİ/TKA (%)</i>	<i>Yİ/MYGBT (%)</i>
2009	20.545.057.000	0,31	0,07
2010	20.400.627.000	0,29	0,07
2011	36.170.810.000	0,39	0,11
2012	44.833.043.000	0,47	0,12
2013	54.273.950.000	0,51	0,12

Kaynak: Kamu İhale Kurumu Kamu Alımları İzleme Raporu

Yukarıda yer alan her iki tablodan, kamu alımlarının merkezi bütçe içindeki payının bir hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Kamu İdarelerinin Yapım İhalelerinde Mevcut Yaklaşık Maliyet Belirleme Usulü

Çalışmanın veri setinde yer alan 2345 ihaleden 2150 tanesinde kamu kurumları tarafından belirlenen birim fiyatların, kalan kısmında ise piyasa araştırması yapılması, önceki sözleşmede ve ihale konusu benzer işlerde ortaya çıkan birim fiyatların veya özel birim fiyatların kullanılması suretiyle yaklaşık maliyetin belirlendiği görülmüştür. Buradan kamu birim fiyatları ile tespit edilen yapım ihalelerinin oranının %92 olduğu anlaşılmaktadır.

Kamu Birim Fiyatları Kullanılarak Tespit Edilen Yaklaşık Maliyetin Tutarlılığı

Kamu birim fiyatları kullanılarak tespit edilen yaklaşık maliyetin doğru ve tutarlı olup olmadığını tespit edebilmek için veri setinde yer alan değişkenler arasında istatistikî analizler yapılmış ve bazı değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti korelasyon analizi ile ortaya konulmuştur. Bu çerçevede veri setinde yer alan değişkenler arasında oranlamalar yapılarak oluşturulan Tablo 7 veri setindeki değişkenlerin istatistikî analiz sonuçlarını özetlemektedir.

Tablo 7
Veri Seti Analiz Sonuçları

	2009	2010	2011	2012	2013	Ort.
Ortalama Ekonomik Açıdan En Avantajlı 1.Teklif / Yaklaşık Maliyet	0,65	0,66	0,65	0,68	0,7	0,67
Ortalama Kâr	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25
Ortalama Ekonomik Açıdan En Avantajlı 1.Teklif / Kârsız Yaklaşık Maliyet	0,86	0,88	0,87	0,91	0,93	0,89
Sınır Değer / Yaklaşık Maliyet	0,67	0,71	0,79	0,7	0,67	0,71
Ortalama Katılan Sayısı	13,03	12,47	14,19	13,67	11,19	12,91
Ortalama Doküman Alan Sayısı	17,54	15,49	17,35	19,21	16,43	17,20
Katılan Sayısı / Doküman Alan Sayısı	0,76	0,82	0,84	0,73	0,7	0,77
Ortalama Sınır Değer Altı Katılan Sayısı	5	4	3	3	2,5	3,50

Tablo dan ihaleyi kazanan teklifin yaklaşık maliyete oranının (Sözleşme Bedeli/ Yaklaşık Maliyet) %67 olduğu görülmektedir. Bu oran idarece belirlenen 100 TL tutarındaki yaklaşık maliyetin 67 TL'sinin harcandığını, kalan 33 TL'nin ise kullanılmadığını göstermektedir.

Tablo 7 yaklaşık maliyetteki kâr ve genel gider oranının %25 ve kazanan teklif tutarının Kârsız Yaklaşık Maliyete oranının da %89 olduğunu, kâr hariç 100 TL tutarındaki yaklaşık maliyetin 89 TL'sinin harcandığına, kalan 11 TL'nin ise atıl kaldığına işaret etmektedir.

Bu sonuç, yapım ihalelerinde mevcut usulde tespit edilen yaklaşık maliyet tutarının ve kâr oranının yüksek hesaplandığını, bu nedenle kaynakların bir kısmının atıl kaldığını ve bütçeden daha fazla ödeneğin bu ihalelere ayrılmasına sebep olduğunu göstermektedir.

İhalede Yaklaşık Maliyetin Doğru Ve Tutarlı Tespit Edilmesinin Önemi

Yukarıda da belirtildiği üzere bir ihalede yaklaşık maliyetin doğru ve gerçekçi belirlenmesi kamu kaynaklarının tahsisi ve kullanımı açısından önemlidir. Gereksiz şekilde fazla belirlenen bir liralık yaklaşık maliyet artışı o miktarda kamu kaynağının israf edildiğini, kullanılmadığını ve başka kamusal ihtiyaçlara aktarılacak bir kaynağın atıl kaldığını, dolayısıyla kamusal ihtiyaçların giderilmesinde gecikmelere neden olduğunu göstermektedir.

İhtiyaçların sınırsız kabul edildiği ekonomik ortamda kıt kaynaklarla en fazla ihtiyacın giderilmesi önem arz etmekte ve tasarruf edilen her bir liranın önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yaklaşık maliyetin doğru tespiti kaynakların

yersiz yere yapım işine bağlanmaması ve diğer ihtiyaçlara transferi noktasında önemlidir. Kaynakların etkin kullanımı optimal miktarda kaynağın ihtiyaca ayrılmasına ve ayrılan kaynağın tamamının ya da büyük kısmının kullanılmasına bağlı olmaktadır. Başka bir ifadeyle ihtiyaca ayrılan kaynağın atıl kalan miktarındaki azalma etkin kaynak kullanımına işaret etmektedir (Bkz. Türkay, 2008).

Yaklaşık Maliyet İle Sözleşme Fiyatı Arasındaki İlişki

Yapım ihalelerinin kamu finansmanından aldığı payın ortaya konulmasında, bütçe yükünün gösterilmesinde ve kaynak etkinliğinin sağlanıp sağlanmadığının tespitinde yaklaşık maliyet ile sözleşme fiyatı arasındaki ilişki önemli role sahiptir. Veri setinde yer alan değişkenlerden yaklaşık maliyet ile sözleşme bedeli (Kazanan Teklif) arasındaki korelasyon ilişkisi aşağıdaki formül kullanımı ile analiz edilmiş ve korelasyon katsayısı (r) 0,96 bulunmuştur.

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\left[\sum (x_i - \bar{x})^2 \right] \cdot \left[\sum (y_i - \bar{y})^2 \right]}}$$

Bu oran sözleşme fiyatı ile yaklaşık maliyet arasında pozitif yönde bir ilişkinin varlığını ortaya koymakta ve yaklaşık maliyetin 100 birim artması durumunda sözleşme bedelinin 96 birim artmakta olduğunu, yaklaşık maliyetin 100 birim azalması durumunda sözleşme bedelinin de 96 birim azalmakta olduğunu göstermektedir.

Yaklaşık maliyet tutarından kâr oranı düşülmek suretiyle bulunan kârsız yaklaşık maliyet ile sözleşme fiyatı arasındaki ilişki yine yukarıdaki formül kullanılarak korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasında da 0,96 oranında pozitif aynı yönde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu oran da kârsız yaklaşık maliyetin arttığı oranda sözleşme bedelinin de arttığı, azaldığı oranda sözleşme fiyatının da azalmakta olduğunu göstermektedir.

Tablo 7 de yer alan analiz sonuçları, özellikle Sözleşme Bedeli/Yaklaşık Maliyet ve Sözleşme Bedeli/Kârsız Yaklaşık Maliyet oranları yaklaşık maliyet ile sözleşme fiyatı arasındaki farkın yüksek olduğunu göstermektedir. Söz konusu farkın (%67) yüksek olması, hatta sözleşme bedeli ile kârsız yaklaşık maliyet arasındaki farkın (%89) da küçümsenmeyecek oranda gerçekleşmesi mevcut usulde hesaplanan yaklaşık maliyetin alternatif yatırım projelerinin programa alınmasına engel olduğunu ve söz konusu yatırım için ayrılan bütçe ödeneklerinin de sözleşme bedeli yaklaşık maliyet farkı kadar kullanılmadığını göstermektedir.

Bu sonuç mevcut usulle tespit edilen yaklaşık maliyetin bütçe yükünün bir hayli fazla olduğuna ve aynı oranda kaynak kullanımında etkinlikten uzak kaldığına işaret etmektedir.

Yaklaşık Maliyet Tespitinde Kullanılan Birim Fiyatların Sözleşme Bedeline Etkisi

Veri setinde yer alan ihalelerin yaklaşık %92'sinin yaklaşık maliyetinin kamu birim fiyatları kullanılarak belirlenmesi sebebinin, yapım işlerinde yaklaşık maliyet bileşenlerinin çok fazla ve detaylı olması nedeniyle hazır fiyatlar kullanılarak yaklaşık maliyet tespitinin idarelere daha kolay gelmesi ve bu nedenle kamu birim fiyatlarının tercih edilmesinin olduğu değerlendirilmektedir. İhaleye katılan isteklilerde bu somut duruma göre hareket etmekte ve tekliflerini hazırlayarak idarelere sunmaktadırlar. SB/YM oranının %67 olması da isteklilerin kârsız yaklaşık maliyetin altında teklif hazırladıklarını ve ihaleyi kazanmak istediklerini göstermektedir. Bu sonuç da yapım işi ihalelerinde mevcut duruma göre hesaplanan yaklaşık maliyetin kârsız halinin bile sözleşme fiyatının üstünde olduğuna işaret etmektedir.

Özetle, kamu birim fiyatlarına göre yaklaşık maliyetin tespiti ve bu durumun istekliler tarafından biliniyor olması, isteklilerin tekliflerinin düşük belirlenmesine ve yaklaşık maliyet ile sözleşme bedeli arasındaki makasın açılmasına neden olmaktadır. Bu makasın büyüklüğü ise bütçe yükünün artması ve kaynakların etkin kullanılabilmesi anlamına gelmektedir.

Yaklaşık Maliyet Tespitinde İdareler Farklı Yöntemler Kullanabilir Mi?

Kamu birim fiyatları ile yaklaşık maliyet tespit yöntemi kamu ihale mevzuatında sayılan yöntemlerden sadece birini oluşturmaktadır. Tablo 7 yaklaşık maliyetin %8 oranında kamu birim fiyatları dışındaki farklı yöntemlerle hesap edildiğini göstermekte ve yaklaşık maliyetin belirlenmesinde kamu birim fiyatlarının vazgeçilemez olmadığına işaret etmektedir.

Anılan Tablo yapım işinde ihale için ayrılan kaynağın %67'sinin harcandığını veya işi yapan yükleniciye ödendiğini göstermektedir. Ayrıca, bu oran ihalede istekliler tarafından en fazla %33 oranında indirim yapıldığını ve sözleşme bedelinin de yaklaşık maliyetin %67'sine tekabül ettiğini göz önüne koymaktadır.

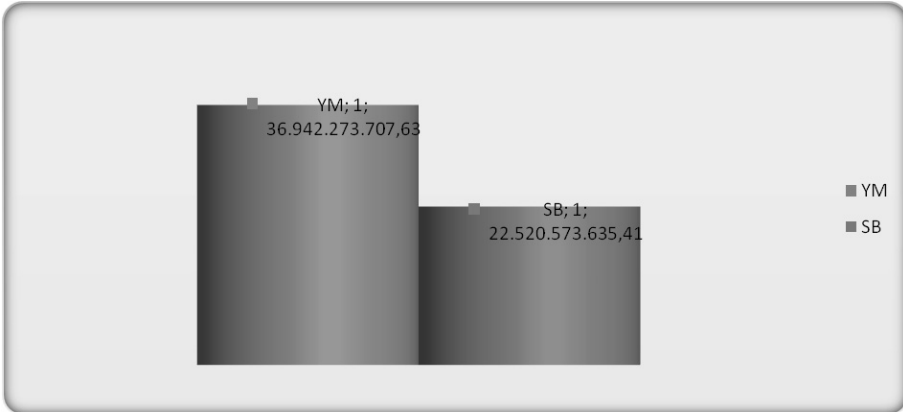
Bu orana ek olarak yaklaşık maliyetin kâr ve genel gider oranından arındırılmış halinin sözleşme bedeli ile karşılaştırılması amacıyla Ekonomik Açından En Avantajlı Birinci Teklif Tutarı/Kârsız Yaklaşık Maliyet Tutarı oranlaması yapılmış ve bu oran da %89 olduğu görülmüştür. Bu sonuç ihalede teklif bedellerinin değerlendirilmesi neticesinde kazanan teklifin ve dolayısıyla sözleşme bedelinin kârsız yaklaşık maliyetin %11 altında gerçekleştiğini göstermektedir. Her iki oran ihalede belirlenen %25 kâr ve genel gider oranının "0" olması durumunda bile sözleşme bedelinin kârsız yaklaşık maliyetin altında oluştuğuna ve yaklaşık maliyete ilişkin fiyatların belirlenme yönteminin gözden geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kâr içeren birinci orana göre, kâr oranı "0" olduğunda bile sözleşme bedeli %8 yaklaşık maliyetin altında gerçekleşmektedir. Kâr içeren yaklaşık maliyetin 100 TL olduğu ve kâr ve genel giderin

“0” olduğu bir durumda sözleşme bedelinin “67 TL” olarak gerçekleştiği dikkate alındığında ihaleyi kazanan teklif bedelinin “8 TL” daha kârsız yaklaşık maliyetin altında gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

Özel sektörde yer alan ekonomik birimlerin temel amacının kâr elde etmek olduğu varsayımından hareketle ihaleye katılan bir isteklinin teklif bedelinin çok düşük de olsa artı kâr içereceği, bu nedenle ihaleyi kazanan isteklinin %8 ila %11 aralığında kârsız yaklaşık maliyet altında ihaleye teklif sunması değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Bu bağlamda yaklaşık maliyette yer alan kâr oranına göre sözleşme bedeli yaklaşık maliyete yakınlaşmakta veya uzaklaşmaktadır. Yüksek kâr oranı sözleşme bedelini yaklaşık maliyetten uzaklaştırmakta, kâr oranında meydana gelen düşmeler ise aynı oranda sözleşme bedelini yaklaşık maliyete yaklaştırmaktadır. Sözleşme bedelinin yaklaşık maliyete yakınlaşması kaynakların etkin kullanıldığını, uzaklaşması ise etkin kullanılmadığını göstermektedir.

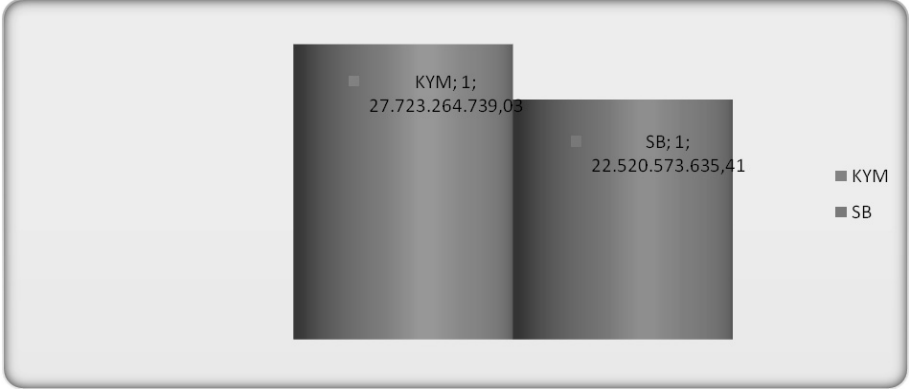
Yaklaşık Maliyetin Farklı Yöntemle Tespitinin Bütçe Yüküne Etkisi

Tablo 7’de yer alan oranlara bakıldığında yaklaşık maliyetin farklı metotlar kullanılarak belirlenmesi durumunda kamu kaynaklarında tasarruf imkanı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin yeni bir metot olarak yaklaşık maliyetin kârsız kamu birim fiyatları baz alınarak belirlenmesi durumunda, anılan tabloda yer alan sözleşme bedeli/ yaklaşık maliyet oranı kamunun gerçekleştirilen ihalelerinden en az %25 oranında bir kaynağın atıl bırakılmayıp başka alanlarda kullanılabileceğini göstermektedir. Şekil 1 toplam yaklaşık maliyet tutarını ve toplam sözleşme bedelini, Şekil 2 ise toplam kârsız yaklaşık maliyet tutarını ve sözleşme bedelini vermektedir.



Şekil 1. Yaklaşık Maliyet ve Sözleşme Bedeli Toplam Tutarı

Kaynak: Veri seti



Şekil 2. Kârsız Yaklaşık Maliyet ve Sözleşme Bedeli Toplam Tutarı

Kaynak: Veri seti

Şekil 1, Şekil 2 ve Tablo 8’de yer alan rakamlara göre 2009-2013 yıllarında yaklaşık maliyet kârsız yaklaşık maliyet farkı yaklaşık 9 milyar TL, yapım ihalelerine harcanan toplam tutar yaklaşık 176 milyar TL, aynı dönemde itirazın şikayet başvurusunda bulunulan ve veri setinde analiz edilen 2345 adet yapım ihalesinin gerçekleşen sözleşme bedeli toplam tutarı ise yaklaşık 22 milyar TL’dir.

Tablo 8

2009-2013 Yıllarında Bütçe Yüğü ve Atıl Kaynak Tutarı (TL)

Yaklaşık Maliyet Kârsız Yaklaşık Maliyet Farkı:	9.219.008.968,61
Yapım İhaleleri Toplam Tutarı***:	176.223.487.000,00
Sözleşme Bedeli Toplam Tutarı:	22.520.573.635,41
Toplam Yaklaşık Maliyet Kârsız Yaklaşık Maliyet Farkı:	70.915.453.604,60
[YM-KYM : (9.219.008.968,61/13) * 100:]	
Yaklaşık Maliyet Sözleşme Bedeli farkı:	14.421.700.072,22
[YM –SB : 36.942.273.707,63 TL - 22.520.573.635,41:]	
Toplam Yaklaşık Maliyet Sözleşme Bedeli farkı:	110.936.154.401,69
[YM-SB: (14.421.700.072,22/13) * 100:]	

2009-2013 yıllarında şikayet incelemesi yapılan yapım ihalelerinin sözleşme bedelinin toplam tutarının aynı dönemde gerçekleşen yapım ihaleleri toplam sözleşme bedeline oranı yaklaşık %13 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu oran 100 adet yapım ihalesinin 13 tanesinin şikayet incelemesi için Kamu İhale Kurumu’na geldiğini göster-

*** 2009-2013 Kamu Alımları İzleme Raporları

mektedir. Buradan hareketle %25 kâr dahil toplam yaklaşık maliyet tutarı ile %25 kâr hariç toplam yaklaşık maliyet tutarı arasındaki fark olan yaklaşık 9 milyar TL, anılan dönemde gerçekleştirilen yapım ihalelerinin %13'üne ait YM-KYM farkını vermektedir. Aynı yıllarda toplam YM-KYM farkının ise yaklaşık 70 milyar TL olduğu Tablo 8'den anlaşılmaktadır.

Bu sonuç; yaklaşık maliyetin mevcut sisteme göre tespiti durumunda yaklaşık 70 milyar TL tutarında bir kaynağın bütçeye fazladan yük olduğunu ve aynı miktarda kaynağın atıl kaldığını ve etkin kullanılmadığını göstermektedir. Yaklaşık maliyetin bir önceki yıl sözleşme bedeline göre tespit edilmesi durumunda ise yapım ihaleleri için bütçeye konulan ödeneklerden kullanılmayan ve dolayısıyla atıl kalan kaynak miktarının yaklaşık olarak 110 milyar TL olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 8). Yapılan bu hesaplamalar yapım ihalelerinde yaklaşık maliyetin mevcut yöntem yerine kârsız yaklaşık maliyet yöntemi ya da bir önceki yıl sözleşme fiyatlarına göre tespit edilmesi durumunda bütçe yükünün önemli miktarda azalacağını ve kaynak kullanımında aynı miktarda etkinlik sağlanacağını ortaya koymaktadır.

Bu durum yaklaşık maliyetin tespitinde, kamu birim fiyatların kârsız hazırlanıp yayınlanması, önceki yıl sözleşme fiyatlarının veya piyasa fiyatlarının esas alınması ya da bölgesel düzeyde birim fiyat tespit edilmesi ve kullanılması gibi alternatif yaklaşık maliyet tespit yöntemlerine başvurmanın ekonomik faydalarının ve sonuçlarının varlığına işaret etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yaklaşık maliyetin hesaplanma yönteminin ihale sözleşme fiyatlarına, kamu bütçesi yüküne, kaynakların etkin kullanımına ve sonuçta kamu finansmanına etkisi ampirik olarak araştırılmış ve ulaşılan önemli sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

- Yapım ihalelerinin yaklaşık maliyeti %92 oranında kamu birim fiyat ve raifçileri kullanılarak tespit edilmektedir. Diğer yöntemlerin kullanılma oranı %8'dir.
- Yapım ihalelerinin yaklaşık maliyetinin kamu birim fiyatları kullanılarak tespit edildiği durumda kâr oranı %25 olarak belirlenmiştir.
- Mevcut sistemle hesaplanan yaklaşık maliyet tutarının %33'ü kamu kaynağı kullanılmadan atıl kalmakta ve yaklaşık maliyetten %25 kâr oranı düşüldüğünde bile ihaleyi kazanan istekli %11 oranında kâr elde etmektedir.
- Bu sonuç mevcut sistemde hesaplanan yaklaşık maliyetin doğru ve gerçekçi tespit edilmediğini ve bu nedenle kamu bütçesine yükünün ağır olduğunu göstermektedir.

- Yaklaşık maliyetin farklı yöntemle, örneğin önceki yıl sözleşme fiyatlarına göre tespit edilmesi durumunda yapım ihalelerine ayrılan kaynaklarda önemli miktarda düşüş olmakta ve kamu finansmanında aynı oranda rahatlama meydana gelmektedir.

Bu sonuçlar yapım ihalelerinin maliyetinin azaltılması için politika önerileri geliştirilmesi için uygun gözükmektedir.

İlk olarak yapım ihalelerinde yaklaşık maliyetin mevcut tespit yöntemi yerine çalışmada önerilen farklı yöntemlerin kullanılması, bu ihalelere harcanan kaynakları önemli miktarda azaltarak kamu finansmanına katkı sağlayacaktır.

İkinci olarak yaklaşık maliyetin tespit yönteminin değiştirilmesi durumunda yapım ihalelerinin kamu bütçesine yükü azalacaktır. Ayrıca, yapım ihaleleri için tahsis edilen ödeneklerin (kaynakların) atıl kalması da önlenecektir.

Üçüncü olarak yaklaşık maliyetin mevcut sistemle tespit edilmesinden kaynaklanan ve atıl kalan kamu kaynaklarının başka yatırım alanlarına transferi ve kullanımına imkan sağlanması ile ekonomiye katkı sağlanmış olacaktır.

Sonuç olarak yaklaşık maliyetin doğru ve düzgün tespit edilmesi ve yapım ihalelerine ayrılan kaynakların ekonomik, etkin ve verimli kullanımı için ihtiyaç, süreç ve kaynak kullanımında iyi bir planlama yapılmalıdır.

Kaynakça

- Abacı, F. ve Duyguluer, F. (2011). Tarif, Analiz ve Birim Fiyatlar. <http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/yfk/birimfiyat.pdf> (Erişim tarihi: 23.Şubat 2015, 14:05).
- Arabacı, F. (2010). “Yüksek Fen Kurulunun Kamu İhale Sistemindeki Fonksiyonu”. *Dış Denetim*, 117-118.
- Büyükbaş, E. ve Burhan Ormanoğlu, (2012). “İhale Sürecinde Yaklaşık Maliyet-II”. *Belediye Dünyası*, 13.3, 50-56.
- Christopher M. (2004). “Using Public Procurement To Achive Social Outcomes”. *National Resources Forum*, 28.257-267.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun Hükümünde Kararname. KHK No:644, 4/7/2011 tarih ve 27984 mükerrer nolu Resmi Gazete.
- Estache, A ve A. Limi. (2008). Bidder Asymmetry in Infrastructure Procurement: Are There Any Fringe Bidders?. *Working Paper*, WP4660. The World Bank Finance, Economics and Urban Development Department Economics Unit.
- Kamu İhale Genel Tebliği.
- Kamu İhale Kanunu. Kanun No:4734, 22 Ocak 2002 tarih ve 24648 sayılı Resmi Gazete
- Kamu İhale Kurumu Kamu Alımları İzleme Raporları (2009-2013 yılları).
- Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, Kanun No:4735, 22 Ocak 2002 tarih ve 24648 sayılı Resmi Gazete.
- Keith, F. S. ve Rendon, R.G. (2008). “Public Procurement Policy: Implications for Theory and Practice”. *Journal Of Public Procurement*, Volume 8, Issue 3, 310-333.
- Kemer, M. (2004) 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu Kapsamında Yapım İşleri, Örneklerle Yaklaşık Maliyet Hakediş Uygulamaları Fiyat Farkları. *Ankara: Sözkese Matbaası*.
- Limi, A. (2006). “Auctions Reforms for Effective Official Development Assistance”. *Review of Industrial Organization*, Volume:28. S:109-128.
- Sarıkoç, A. (2010). Yapım İhalelerinde İsteklilerin Yeterliklerinin Yetkilendirilmiş Kuruluşlarca Belirlenmesi ve Bir Ülke Örneğinde Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Kamu İhale Kurumu.
- Sayın, İ. H. (2008). Açıklamalı Kamu İhale Kanunu ve Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu. Ankara: İlksan Matbaası.
- Solak, F. ve G. Koçberber (2011). “Bir e-Devlet Projesi Olarak EKAP”. *Dış Denetim*, Temmuz-Eylül, 2011: 53-62.
- Tas, B.K.O. (2011). “Türkiye Kamu Alımı İhalelerinde Rekabetçi Ortamı Etkileyen Faktörler”. *Ankara Sanayi Odası*, Temmuz-Ağustos, 41-51.
- Tas, B.K.O, R. Özcan ve İ. Onur (2009). Public Procurement Auctios and Competition in Turkey. *Working Paper*. No:08-14.TOBB University of Economics and Technology Department of Economics.

- Tiryakioğlu, M. (2014). Kalkınma Temelli Kamu Alımları ve Yerli Üretim. Sanayi Gazetesi, 22.12.2014.
- Turşucu, M. (2011) Kamu Harcama Hukuku Çerçevesinde Kamu Alımları ve Türkiye'deki Uygulamalar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkay, O (2008) İktisat Teorisine Giriş Mikro İktisat. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Uslu, Y. ve Demirel, S. (2014). Kamu İhale Hukuku ve Yapım İşleri İhaleleri. Ankara: Cem Veb Ofset Yapım İş İhaleleri Uygulama Yönetmeliği.

İSTANBUL'DA YAŞANAN MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA SOYLULAŞTIRMANIN YENİDEN KONUMLANDIRILMASI

Arş. Gör. Ali KOÇ*

Öz

Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla kentsel politikaların belirlenmesinde küresel ağların ve ulus-aşırı sermaye hareketlerinin artan ağırlığı soylulaştırmanın coğrafyasal yayılımına neden olurken, neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte kendisine biçilen rolün değişmesi de devleti, soylulaştırmanın başat aktörü haline getirmiştir. Klasik soylulaştırma olarak adlandırılan ilk dönem soylulaştırmanın basit görünümünün aksine, farklı mekânsal ve zamansal bağlamlarda farklı biçimler altında ortaya çıkan soylulaştırmanın bu yeni görünümünün kent içerisinde hangi mekânsal dönüşüm süreçlerini tanımlayacağı konusunda bir kavramsallaştırma sorunu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada literatürdeki soylulaştırma tartışmaları ve İstanbul'da meydana gelen süreç ekseninde soylulaştırmanın, kentsel politika uygulamaları sonucu ortaya çıkan diğer dönüşüm süreçlerinden aktörlerinin ve gerçekleştiği mekânların içsel özellikleri bağlamında farklılaştığı ileri sürülecektir. Bu farklılaşmanın uygulanan politikaların biçimlenmesinde temel belirleyicilerden biri olduğu düşünülmektedir. Çünkü soylulaştırma sürecine dâhil olan aktörler diğer dönüşüm süreçlerindeki aktörlerden sahip oldukları ekonomik sermaye hacminin yanı sıra sosyal ve kültürel sermaye hacimleri bakımından da farklılaşırlar. Soylulaştırma ise aktörlerinin sahip olduğu sermaye hacmiyle ilintili olarak herhangi bir kentsel mekânda değil bariz bir şekilde sosyal ve kültürel auraya sahip olan mekânlarda ortaya çıkar. Bu doğrultuda çalışmanın amacı literatür taraması ve soylulaştırma ile diğer dönüşüm süreçlerinin karşılaştırmalı analizinin yapılması aracılığıyla soylulaştırmanın bir kentsel politika değil hangi kentsel politikanın nerede ve nasıl uygulanacağını genel hatlarını çizen bir çerçeve olduğunun gösterilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Soylulaştırma, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Politikalar, Yerinden Edilme, Kentsel Yenileme, Yeniden Geliştirme.

Repositioning of Gentrification in The Context of The Spatial Transformation That Have Taken Place in İstanbul

Abstract

While the increasing weight of the global networks and supranational capital in determining the urban policies along with the acceleration of the process of globalization has led to the geographical dissemination of gentrification at the national and international level, the state has become the leading actor of the gentrification process as a result of the change in the role which has been attributed to it along with the introduction of the neoliberal economic policies. Contrary to the simple appearance of the gentrification of the first period which has been called the classical gentrification, the gentrification of the later period which has displayed itself under different forms in different spatial and temporal contexts has brought about a problem of conceptualization regarding which spatial transformation processes would be defined by that manifestation of gentrification. In this study the assertion shall be put forward that the gentrification has differentiated from other transformation processes that have emerged as a result of the implementation of urban policies in terms of the intrinsic features of the actors and the spaces in which the process has been realized, in the axis of the discussions on gentrification in the literature and the gentrification process that has taken place in İstanbul. We think that this differentiation is one of the main determining factors in shaping the policies which are implemented. Because the actors in gentrification become different from the actors in the other transformation process in terms of social and cultural capital volume which they have as well as economic capital. For this reason gentrification doesn't occur anywhere but take place where has materially social and cultural aura. In this respect, the aim of the study is to make comparative analysis of gentrification and the other transformation process by doing literature review. Correspondingly, the object of the study is to indicate that gentrification isn't an urban policy; conversely, it is a framework that outlines how and where to use which urban policy.

Keywords: Gentrification, Urban Transformation, Urban Policies, Displacement, Urban Renewal, Redevelopment.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. akoc_1@hotmail.com

Giriş

Neo-liberalizmle birlikte devlet desteğini arkasına alan sermaye kesimi, mekânı kendisi için kârlı kılmak ve kolonyalize etmek için mekânın içsel özelliklerine, yerel sakinlerin sınıfsal ve statüsel konumlarına göre farklı stratejiler benimsemektedir. Devlet öncülüğünde gerçekleşen ve sadece mekânı rehabilite etmeyi değil yeniden inşa etmeyi de içeren soylulaştırma ise kentsel mekânın alt sınıfların aleyhine olacak şekilde dönüştürülmesinde kullanılan ve kentsel yenileme, kentsel yeniden canlandırma, kentsel rönesans gibi kavramlarla tanımlanan diğer stratejilerin yerine de sıkça kullanılmaktadır. Bu durumun temel nedeni ilk ortaya atıldığı andan itibaren soylulaştırmanın da yukarıda zikredilen mekânsal dönüşüm stratejilerinden biri olarak değerlendirilmesidir. Bu çalışmada ise soylulaştırmanın kentsel mekânı dönüştürme de kullanılan bir stratejiden ziyade belirli stratejiler sonucunda ulaşılacak istenen bir hedef olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla öncelikle hem dünyadaki hem Türkiye’deki literatür bağlamında soylulaştırmaya dair tartışmalar ele alınacak, soylulaştırmanın ve kentsel dönüşüm stratejilerinin nasıl kavramsallaştırıldıklarına değinilecektir. Böylece belirtilen kavramsal muğlaklığın hangi sebeplerden kaynaklandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan Türkiye’de ortaya çıkan süreçte uygulanan farklı stratejilerin ve bu stratejiler sonucunda ortaya çıkan mekânsal dönüşümlerin soylulaştırmayla ilişkisi soylulaştırmanın en yoğun gözlendiği kent olan İstanbul üzerinden karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Bu bağlamda soylulaştırma ve mekânsal dönüşüm stratejileri bütün boyutları ve örnekleriyle ortaya konmaya çalışılmayacaktır. İstanbul özelinde soylulaştırma ile dönüşüm stratejilerinin iç içe geçtiği ve aralarındaki farklılıkların en çok göz ardı edildiği mekânsal bağlamlar üzerinde durularak farklılığın hangi noktada belirginleştiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Soylulaştırmaya Dair Kavramsallaştırma Sorunu

Günümüzde devletin soylulaştırma sürecine başat aktörlerden birisi olarak müdahil olmasıyla soylulaştırmanın hangi mekânsal dönüşümleri tanımlayacağına dair bir kavramsallaştırma sorununun ortaya çıktığı son dönemlerde sıklıkla dile getirilen bir düşüncedir. Ancak bu durum yeni bir sorun olmamakla birlikte ilk ortaya çıkış aşamasından itibaren “belirli bir kavramsal kalkış noktası edinme adına sürecin kaotik yapısının göz ardı edilmesinin” (Beauregard, 2007: 36-40) sonucunda ortaya çıkan kavramsallaştırma krizinin daha da kökleşmiş halidir.

Sorunun oluşmasındaki bir diğer etken ise ortaya çıkan süreci açıklamaya çalışan yaklaşımların durdukları epistemolojik yerlerin karşıtlığında yatmaktadır. Bu karşıtlığın en belirgin noktası ise bu süreçte ortaya çıkan sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal değişimlerin kent için getirilerinin ve götürülerinin nasıl değerlendirildiğidir.

Kavramsallaştırma Sorununun Başlangıcı

İleri kapitalist ülkelerde 60'lı yılların ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan ve 70'li yıllarla birlikte daha da görünür hale gelen ekonomik değişmelerin kentlere ve istihdam yapısına önemli etkileri olmuştur. İlk olarak imalat sektöründen hizmet sektörüne geçiş kent merkezinin sanayisizleşmesini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte ulus aşırı firmalar, esnekliklerini ve hareket kabiliyetlerini arttırmak için merkezi işlevlerinin bir kısmını bu işlevler üzerine uzmanlaşmış firmalara yaptırmaya başladılar (Sassen, 2005: 28). Bu değişimler orta sınıf içerisinde bir alt grup olarak profesyonellerin sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Soylulaştırmanın başlangıcı bu yeni orta sınıfın yerleşim tercihlerinin, orta ve üst sınıfların yerleşim alanıyken İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu sınıfların kent merkezinin dışına göç etmeleriyle işçi sınıfının yerleşim alanı haline gelen köhneleşmiş tarihi kent merkezlerine yönelmesiyle ilişkilendirilmektedir (Glass, 2010: 22). Genellikle yüksek gelirli, yüksek eğitilmiş, 35 yaş altı ve çocuksuz olan tek veya çift kişilik hane halklarının öncü soylulaştırıcılar olarak adlandırılan bu sınıfın prototipini oluşturduğu ileri sürülmektedir (Gale, 1979: 294-295, Beauregard, 2007: 37, Ley, 1996: 35). Bununla birlikte David Ley'e göre (1996: 15) yeni orta sınıfın kültürel sermayesi yüksek bir alt grubu soylulaştırma sürecinin ortaya çıkmasında kilit rol oynar. Bu grup sanatçılar, akademisyenler, medya sektöründe çalışanlar, kamu çalışanları gibi görece daha düşük gelir elde eden yarı-profesyonel ve profesyonellerden oluşur.

Bu sınıfın köhneleşmiş tarihi kent merkezlerine yerleşimi konut dokusunun korunması için olumlu bir adım olarak görülür; çünkü taşındıkları konutların tarihi, mimari ve kültürel değerini kavrayabilecek kültürel donanıma sahip oldukları ve bu nedenle de tarihsel dokusuna uygun bir şekilde konutların rehabilitasyonunu gerçekleştirebilecekleri varsayılır. Bu süreçte diğer önemli bir vurgu dönüşümün yeni orta sınıfın kendi birikimleri aracılığıyla gerçekleşmesi üzerinedir. Bu vurgular, öncü soylulaştırıcıların hem vergi gelirlerini artırmak isteyen yerel yönetimlerin hem de bazı akademik çevrelerin desteklerini arkalarına almalarında hayati rol oynar.

Özellikle Gregory Lipton, Stephen F. Le Roy, William C. Wheaton gibi neoklasik iktisatçılar süreci, orta sınıfın banliyölerden kent merkezine dönüşü olarak okudular ve köhneleşmiş kent merkezinin orta sınıf eliyle yeniden ihya edilmesi olarak gördüler. Bu nedenle de ortaya çıkan durumu yenileme, yeniden canlandırma, yeniden geliştirme, rehabilitasyon gibi kavramlarla adlandırarak bir kentsel politika olarak tanımlamaya çalıştılar (Le Roy ve Sonstelie, 1983: 80, Lipton, 1977: 138). Ancak soylulaştırma, bir kentsel politikadan ziyade bu politikalardan birinin ya da birkaçının birlikte hâkim olduğu ve ortaya çıkışı belirli özel koşulların konjonktürel olarak etkileşimine bağlı olan bir olgudur. Öncelikle sürece dâhil olan tüm aktörler arasındaki güç ilişkileri ve insan aktörlerin sahip oldukları sermayenin biçimi ve hacmi sürece karakterini veren temel koşuldur. Bu koşul soylulaştırmayı, uygulanan kentsel politikalar sonucu ortaya çıkan diğer kentsel süreçlerden ayırmada önemli bir

işlev üstlenir. Sürecin, bu koşulların göz ardı edilerek tanımlanması birbirinden farklı süreçlerin iç içe geçmesine ve soylulaştırmanın hangi dönüşümleri tanımlayacağını muğlaklaşmasına neden olmuştur. Soylulaştırılan muhitlerde yaşayan yerel sakinlerin kentsel haklarının özellikle de konut hakkının dolaylı ve/veya dolaysız ihlalinin bilinçli bir şekilde görmezden gelinmesi sonucu ortaya çıkan bu kavramsallaştırma çabaları soylulaştırmaya dair krizin önemli bir kısmını oluşturur.

Bunun yanı sıra eleştirel yaklaşımların soylulaştırmanın kentsel yenileme, yeniden geliştirme, yeniden canlandırma gibi kentsel politikaların yerine kullanılmasının mekânsal ve sosyal referanslarını yeterince sorgulamadan getirdiği karşıt bakış açısı da bu krizin daha da derinleşmesine katkı sağlamıştır. Neo-klasik iktisatçıların soylulaştırma olgusunu kentsel politikalarla tanımlamasına karşılık bu yaklaşımlar da yukarıda bahsedilen kentsel politikaları genellikle soylulaştırma olarak değerlendirmişlerdir. Olumlu adlandırmaya karşı olumsuz anlam içeren soylulaştırmanın bir refleks olarak kullanılması neo-klasik iktisatçıların yaptığı “bilinçli” kavramsallaştırma hatasının başka bir hata ile yer değiştirmesi anlamına gelir. Bu hatanın yapılmasındaki en önemli neden neo-klasik iktisatçıların süreç içerisinde ortaya çıkan yerinden edilmeyi görmezden gelmesi, bu tercihe karşılık eleştirel yaklaşımların ise soylulaştırma sürecinin belirlenmesinde yerinden edilmeyi ana referans olarak almasıdır. Ancak yerinden edilme sadece soylulaştırmayla birlikte ortaya çıkan bir olgu değildir. Kentsel politika uygulamaları sonucu gerçekleşen birçok dönüşüm süreci de yerinden edilmeyle sonuçlanabilmektedir. Eleştirel yaklaşımların, soylulaştırmanın özelliklerinin gün yüzüne çıkartılmasında önemli bir yeri olmasına karşılık bu hatanın günümüze kadar sürdürülmesi bahsedilen sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Soylulaştırma Tartışmaları

Amerika merkezli neo-klasik iktisadi yaklaşım kent merkezindeki mekânsal ve sosyal değişimi açıklarken Muth'un ve Alonso'nun teorilerini birleştiren bir karma teoriye yaslanır. Bu teori esas olarak orta sınıfın yerleşim tercihindeki değişimin nedenlerini ortaya koymaya çalışır. Muth ve Alonso'nun ortaklaştığı nokta işe gidiş-gelişin marjinal maliyetinin gelire göre esnekliğinin yer seçiminde temel belirleyici olduğudur. Eğer işe gidiş-gelişin maliyetindeki artış gelirdeki artıştan fazla olursa kent merkezine dolayısıyla işe yakın yerleşim öncelikli tercih haline gelecektir (Wheaton, 1977: 620-621). Bu tercih sonucunda gerçekleşen statüsel yükselme ise kent merkezinin “yeniden doğuşu” olarak değerlendirilir. Özellikle Lipton, (1977: 137) orta sınıfın kent merkezine yerleşimini artan suç oranları, kamu hizmetlerinin bozulması, konutların yetersizliği, vergi düzeyinin düşmesi ve sayıları giderek artan yoksul kesimlere yardım yükü gibi sorunların çözümünde bir araç olarak görür.

Marksist perspektiften yaklaşan Neil Smith ise sermayenin yeniden değerlendirilmesi olarak gördüğü bu değişim sürecini rant uçurumu teziyle açıklamaya çalışır. Rant uçurumu, potansiyel toprak rantı ile şimdiki toprak kullanımıyla sermaye-

leştirilen güncel toprak rantı arasındaki farktan kaynaklanır (Smith, 2010: 81). Bu uçurumun büyümesi yatırımların kent merkezine yönelmesini gerçekleştirir. Smith'e göre (2010: 81) soylulaştırma, rant uçurumu yapsatçıların binaları daha ucuza elde edebilmesine, inşa maliyetlerini karşılayabilmesine, rehabilitasyon için kar elde edebilmesine, mortgage ve yapım anlaşmalarından kaynaklanan faizleri ödeyebilmesine ve sonunda tamamlanmış ürünün yapsatçıları tatmin edebilecek bir fiyattan satılabilmesine yetecek kadar geniş olduğunda ortaya çıkacaktır.

Bunun yanı sıra orta sınıfın kent merkezlerine yönelimi yalnızca ikamet amaçlı değildir. Rant uçurumunun sağlayacağı yüksek kar oranlarından faydalanma dolaısıyla karlı bir yatırım yapma olanağı hem orta sınıfları hem de yarı profesyonel ve profesyonel yapsatçıları kent merkezine çeker (Smith, 2010: 82). Bu nedenle Smith için sürece dâhil olan aktörler daha geniş bir yelpaze de yer alır.

Bu iki ekonomi temelli yaklaşım farklı noktalardan eleştiriye tabi tutulur. Neo-klasik iktisadi yaklaşım, hem süreci bir kent merkezine dönüş hareketi olarak görmesi hem de egemen bir tüketici profili çizmesi (Smith, 2010: 81, Lees, Slater ve Wyly, 2008: 46), Smith'in rant uçurumu tezi ise tüketimin rolünü göz ardı ederek sadece arz yönlü değişimlere odaklanması bakımından eleştirilir (Ley, 1996: 42, Beauregard, 2007: 39). Bunun yanı sıra Beauregard (2007: 39), Smith'in rant uçurumu tezinin soylulaştırmanın çeşitli doğasını vurgulamak için hiçbir girişim içermediğini ileri sürer.

Kanada şehirleri üzerinde yaptığı araştırmada David Ley ise (1996: 33-34) kent içi değişimin, İngiliz sınıf çağrışımlarını içeren gentrification (soylulaştırma) kavramı yerine sınıf ve statü çağrışımlarını daha doğru bir şekilde belirttiğini ileri sürdüğü Fransız embourgeoisement (burjuvalaşma) kavramıyla tanımlanması gerektiğini ifade eder. Bu eleştirinin diğer bir ayağı da soylulaştırmanın, önceden düşük gelirli kesimlerin ikamet ettiği konutların orta sınıf kullanımı için yenilenmesi olarak kullanılması nedeniyle konut stokunun yeniden biçimlendirilmesinden ziyade sosyal sınıflar içindeki değişimlerin vurgulanması için sınırlı bir tanımlama olmasıdır (Ley, 1996: 34). Bunun yanı sıra Ley dikkatleri soylulaştırmanın ortaya çıkışında en önemli faktör olarak gördüğü soylulaştırıcıların mesleksi ve kültürel özelliklerine çevirir. 1960'larda devletin ve özel sektörün girdikleri krizden çıkışlarının anahtarı olarak görülen post-endüstriyelleşmeyle birlikte profesyonel, yönetsel ve teknik işlerde çalışan beyaz yakalıların sayılarının artması ve bu beyaz yakalıların sahip oldukları kültürel ve estetik yargılar sürecin biçimlenmesinde önemli bir rol oynar. Ley'in araştırmasına göre 1961-1991 yılları arasında Kanada kent merkezlerinde yaşayan beyaz yakalıların sayısındaki artış % 16,5'tur. Aynı süreçte kent merkezinde imalat sektöründe ve ilişkili sektörlerde çalışanların sayısı ise % 18'lik bir azalış sergiler (Ley, 1996: 145-147). Bu nedenle Ley (1996: 368) "soylulaştırmayı post-endüstriyelleşme tezinin bulgusal değerini destekleyen özelliklerin ve bağlamın kümelenmesiyle ilişkili" olarak görür.

Yukarıdaki açıklamalar soylulaştırmanın başlangıç aşamasında nasıl değerlendirildiğinin bir resmini verir. Ancak neo-liberalizm ve küreselleşme ile birlikte soylulaştırma birçok farklı aktörün katıldığı ve oldukça farklı mekânsal konumlara yayılmış kentsel politikalar sonucu ortaya çıkan bir süreç haline gelir. Soylulaştırmanın bu dinamik tarihsel gelişimini açıklama konusunda önemli girişimlerden biri Jason Hackworth ve Neil Smith'ten gelir.

Hackworth ve Smith'e göre (2001: 466-468) soylulaştırma üç dalga da meydana gelir: Seyrek soylulaştırma, soylulaştırmanın demir atması ve soylulaştırmanın geri dönüşü. İlk dalga soylulaştırma, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Avustralya gibi ileri kapitalist bölgelerde kent içi konut stokunun yeniden yatırıma maruz kalmasıyla ortaya çıkar. Bu dönemde köhneleşmiş konut bölgelerine yatırım yapmanın riskli olmasından dolayı yerel ve ulusal hükümetler konut piyasasındaki düşüşü önlemek adına yatırımları cesaretlendirici politikalar izlemiştir. Soylulaştırma süreci seyrek bir biçimde olsa da 1973'teki petrol krizine kadar devam eder. Bir geçiş sürecinden sonra 70'li yılların sonuna doğru soylulaştırma hızını daha da artırır. İkinci dalga soylulaştırma, ilk dalganın dar coğrafi sınırlarının aksine yatırımları çekmek isteyen kent yönetimlerinin verdiği destekle küresel ölçekte yayılır. Uygulanmaya başlayan neo-politikalarla birlikte yerel hükümetler soylulaştırma sürecini doğrudan yönetmektense sermayenin gayrimenkul piyasasına yönelmesini ve serbest piyasanın işleyişini teşvik etmekle yetinirler. Amerikan arsa piyasasının 80'lerin sonuna doğru çökmesiyle ikinci bir resesyon dönemine girilir ve süreç tekrar kesintiye uğrar. İkinci geçiş döneminde ise soylulaştırma bazı bölgelerde neredeyse durma noktasına gelmiştir. Üçüncü dalga soylulaştırma ile birlikte soylulaştırma kent merkezinden çevreye doğru genişler ve yatırımın ölçeğinin genişlemesiyle küçük müteahhitler süreçten dışlanır. Büyük müteahhitlerin bile tek başlarına karşılayamayacakları ölçekte yatırım gerektirmesi nedeniyle bu dönemde soylulaştırma kamu-özel sektör ortaklığıyla gerçekleştirilir.

Soylulaştırmanın bu şekilde tarihsellendirilmesi oldukça Batı merkezli bir açıklama olarak görünmektedir. Hackworth ve Smith ise bu eleştiriye oluşturulmasında kullanılan verilerin New York'taki soylulaştırma deneyiminden elde edilmesine rağmen zaman çizelgesinin geniş bir uygulanabilirliği olduğunu ileri sürerek karşılık verirler. Buradaki temel sav, dönemlerin başlangıç tarihlerinin coğrafyasal olarak farklılık göstermesine rağmen daha geniş ölçekteki politik-ekonomik olayların yerel deneyimler üzerindeki etkilerini önemli bir şekilde azaltmadığıdır (Smith ve Hackworth, 2001: 466). Bu düşünce ileri kapitalist ülkeler için kısmen geçerli olsa da neo-liberalizm ve küreselleşme olgularını daha geç ve dolaylı deneyimleyen ülkelerde süreç tarihsel bir çizgi üzerinden ilerlemez. Bu üç dalgayı soylulaştırmanın ayrı ayrı görünümüleri olarak değerlendirirsek gelişmekte olan ülkelerin çoğunda soylulaştırmanın başlangıcı eş zamanlı olarak hem birinci dalga soylulaştırma hem de üçüncü dalga soylulaştırma özelliği gösterebilmektedir. İkinci dalga soylulaştırma ise hemen hemen hiç ortaya çıkmayabilir. Bu durum, ekonomik yapı ve gelişimlerinin farklı olmasından dolayı uygulanan neo-liberal politikaların merkez ülkelerde olgunlaştıktan

sonra çevre ülkelere yayılmasından ve çevre ülkelerde devletin süreçte yer alan diğer aktörler üzerindeki olağanüstü denetimsiz yetkisinden kaynaklanır. Çünkü kaynak yaratma konusunda zaten sıkıntılı olan devlet, soylulaştırmayla birlikte ortaya çıkan rantın dağıtım araçlarının tekeline eline almak istemektedir.

Devletin sürece bu denli müdahil olması hali hazırda var olan soylulaştırmanın mahiyetinin ne olduğuna dair tartışmaları daha da körüklemiştir. Bunun yanı sıra rehabilitasyon, yenileme gibi stratejilerin yerini yıkıp görece yeniden inşa etmenin almasıyla birlikte literatürde soylulaştırma ile bu stratejiler sonucu ortaya çıkan diğer dönüşüm süreçlerini birbirinden ayıran çizginin nereye çizileceği konusu ana sorun haline gelmiştir.

Bu tartışmaların fitilini ateşleyenler ise ikinci resesyon sonrası dönemde özellikle İngiltere'de yeniden inşa etme politikaları sonucu ortaya çıkan sosyal ve mekânsal dönüşümü üçüncü dalga soylulaştırma yerine *re-urbanisation* (yeniden kentleşme) kavramıyla açıklamaya çalışan Christine Lambert ve Martin Boddy olmuştur. Lambert ve Boddy'ye göre (2002: 18-21, Aktaran Lees ve Davidson, 2005) bu süreç barındırdığı belli özelliklerden dolayı soylulaştırma olarak değerlendirilemez. İlk olarak soylulaştırmanın önceki aşamalarından farklı olarak 90'lı yıllarla birlikte başlayan süreç farklı mekânsal biçimlerde ortaya çıkar. Bu süreçte tarihi konut stokunun rehabilite edilmesi yerine kent içerisindeki eski, kullanılmayan liman ve fabrika alanlarının yıkılarak yerleşimsel birimlere dönüştürülmesi söz konusudur. İkinci olarak, ilkiyle ilişkili bir biçimde yeniden inşa faaliyetleri daha önce ikamet amaçlı kullanılmayan lokasyonlarda ortaya çıktığı için soylulaştırma gibi eski sakinlerin yerinden edilmesi sonucunu doğurmaz. *Üçüncü ve son olarak ise bu sürece katılan aktörler, soylulaştırmanın önceki aşamalarındaki aktörlerden oldukça farklı karakterlere sahiptirler. Bu nedenle soylulaştırma, ortaya çıkan bu yeni süreci yakalamak için oldukça modası geçmiş ve dar ölçekli bir kavramdır (Boddy, 2007: 104).*

Bu görüşe karşılık Loretta Lees ve Mark Davidson (2005: 1170) ise kent merkezine orta sınıfın yeniden yerleşimini, soylulaştırılmış alanların üretimini ve kent merkezine yakın yerleşimlerdeki düşük gelirli sakinlerin yerlerinden edilmesini içerdiğinden sürecin new-build gentrification (yeni inşa soylulaştırması) kavramı ile tanımlanması gerektiğini ileri sürerler. Lees ve Davidson'a göre (2005: 1170) yeni inşa faaliyetlerinin yerinden etmeyle sonuçlanmadığı söylenemez; çünkü muhitlerin yenilenmesinde doğrudan yerinden etmeden ziyade düşük gelirli sakinlerin yapılan konutlara erişmemesinden kaynaklanan dolaylı yerinden etme söz konusudur. Soylulaştırıcıların muhitin toplumsal kontrolünü ellerine alarak yerel sakinleri sosyal ve kültürel açıdan dışlamaları ve yerel sakinlerin yükselen konut değerlerini karşılayacak ekonomik sermayeye sahip olmamaları erişimin önündeki en önemli engellerdir. Yerinden etmenin ortaya çıkmadığı sonucuna varılmasının nedeni ise sadece doğrudan yerinden etmenin olup olmamasına bakılmasıdır. Bununla birlikte soylulaştırmanın dinamik karakterinden dolayı sürece dâhil olan aktörlerin ve sürecin meydana geldiği lokas-

yonların başlangıç aşamasındaki biçimlerinden farklılaşmaları doğal bir gelişmedir. Lees ve Davidson için (2005: 1170) çağdaş soylulaştırmanın dört temel karakteri vardır: Sermayenin yeniden yatırımı, daha yüksek gelirli kesimlerin göçü aracılığıyla muhitlerin toplumsal statüsünün yükselmesi, kentin görünümünün değişimi ve düşük gelirli grupların doğrudan veya dolaylı biçimde yerinden edilmesi. Ancak bu karakterlerden en belirleyici olanı düşük gelirli kesimlerin daha yüksek gelirli kesimlerce yerlerinden edilmesidir.

Soylulaştırmanın genel hatlarını çizen yukarıda özetlenmeye çalışılan tartışmalarda taraf olan bütün açıklamaların göz ardı ettiği ve bahsedilen soruna neden olan şey soylulaştırmanın mekânın dönüştürülmesi için uygulanan bir stratejiden ziyade restorasyon, rehabilitasyon, yenileme, yeniden inşa etme gibi dönüşüm stratejileri aracılığıyla ulaşılmak istenen sonuç olduğudur. Bir mekânda soylulaştırmanın varlığını ve yokluğunu belirlerken daha alt sınıfların üst sınıflar tarafından yerlerinden edilmesinin yegâne ölçüt olarak alı konulması kavramın kayganlaşmasına ve belirsizleşmesine yol açmaktadır. Bu durum soylulaştırma için bir gereklilik olmasına rağmen tek başına yeterli bir açıklama sunamaz. Çünkü daha alt sınıfların konut alanlarını sermaye açısından kârlı kılmaya çalışan her stratejinin amacı bu sınıfların yerlerinden edilmesi ve bu alanların daha üstte yer alan sınıfların yerleşimine ve tüketimine yönelik olarak dönüştürülmesidir. Bu çerçeveden bakıldığında Smith'in soylulaştırma için geliştirdiği rant uçurumu tezi başka dönüşüm süreçlerine de uygulanabilir hale gelir.

Harvey'in belirttiği gibi kapitalizm meta üretimine ve tüketimine yönelik sermayenin birinci çevriminde aşırı birikim krizine girdiğinde bu krizi yatırımları ikinci çevrimde yapılı çevreye yöneltmek çözer (Şengül, 2001: 20). Ancak yatırımların yapılı çevreye yöneltilmesinin araçları olan kentsel politikalar olası bir talep beklentisi doğrultusunda mekânı biçimlendirirler. Bu nedenle üretilen mekânsal formun fiziksel, kültürel ve sosyal içeriği talebi gerçekleştireceği düşünülen aktörlerin belirli özellikleri göz önünde bulundurulurken belirlenir.

Soylulaştırmanın gerçekleştiği mekânın en önemli içsel özelliği ise tarihsel geçmiş ve/veya kentsel olanaklara -özellikle de kültürel ve sosyal aktivitelerle- yakınlığı nedeniyle toplumsal sınıf ve statü konumlarının belirlenmesinde önemli bir etken konumundaki kültürel sermaye birikimine katkı sağlamasıdır. Bu nedenle soylulaştırma herhangi bir üst sınıfın değil sahip oldukları sermaye hacmi içerisindeki kültürel ve sosyal sermayenin ağırlığını arttırmaya çalışan orta ve üst sınıfların yerleşimini ve tüketimini içerir. Birbiriyle ilişkili bu iki husus soylulaştırmanın varlığının temel göstergeleridir. Süreçten olumsuz olarak etkilenen aktörler olan yerel sakinler ise genellikle tam tersi bir şekilde toplum içerisinde hem kültürel hem ekonomik sermaye açısından en dezavantajlı gruplardır. Bu noktada soylulaştırmayı Bourdieu'nün kullandığı anlamda orta ve üst sınıfların habitusunun mekânda vücut bulmuş hali olarak okuyabiliriz. Süreci bu şekilde okumak genellikle yerleşimsel süreçleri belirtmek için kullanılan soylulaştırma kavramının ticari soylulaştırma, turizm soylulaştırması gibi

farklı görünümünün anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Son bölümde ise yukarıda tartışılan soylulaştırma açıklamalarının ve kavramsallaştırma sorununun Türkiye'de dönüşüm süreçlerini en yoğun şekilde yaşayan İstanbul üzerine yapılan çalışmalara nasıl aksettiği belirlenmeye çalışılacaktır.

İstanbul'daki Dönüşüm Süreçlerinin Soylulaştırma Bağlamında Değerlendirilmesi

Türkiye gibi kentleşme sürecini daha geç yaşayan ve neo-liberalizm, küreselleşme gibi olguları daha dolaylı olarak deneyimleyen ülkelerde çoğu zaman doğrudan ithal edilen bir kavram olarak soylulaştırma kavramı ileri kapitalist ülkelerde ortaya çıkan sürece göre daha muğlak bir kullanıma sahiptir. İleri kapitalist ülkelerin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan sürecin ortaya çıkış nedenlerinin Türkiye kentlerinde ortaya çıkan soylulaştırma sürecinin belgelenmesinde yol haritası olarak kullanılması bir uyumsuzluğa ve öznel genellemelerin yapılmasına neden olmuştur. Özellikle devlet eliyle gerçekleştirilen soylulaştırma olgusunun ortaya çıkışı bu muğlaklığı daha da artırmıştır. Bunun en önemli nedeni ise ileri kapitalist ülkelerde belirli evrelerde gerçekleşen soylulaştırma olgusunun bu evrelerinin Türkiye'deki farklı kentsel mekânlarda eşzamanlı olarak görülmesidir. Örneğin İstanbul özelinde sürecin hâlâ tam anlamıyla bitmediği Galata'da klasik soylulaştırma söz konusuyken Tarlabası devlet öncülüğünde gerçekleşen soylulaştırma özelliği göstermektedir. Bu yüzden "oldukça düzensiz, bölük pörçük ve spekülatif karakterde olan Türkiye'deki dönüşüm sürecinin" (Can, 2013: 103) öncü soylulaştırıcılarla başlayıp devlet eliyle gerçekleştirilen soylulaştırmaya doğru evrilen bir tarihsel çizgi üzerinden ilerlediği varsayılmaz.

Soylulaştırmanın başlangıcının belirlenmesi ise ileri kapitalist ülkelerde ortaya çıkan klasik soylulaştırmanın özelliklerinin Türkiye kentlerindeki özellikle de İstanbul'daki dönüşüm süreçlerine uyarlanması aracılığıyla sağlanır. Orta ve üst sınıf gayrimüslimlerin 1940'lı yıllardan itibaren azınlıklara yönelik olumsuz devlet politikaları ve nefret eylemleri nedeniyle kademeli olarak boşaltmak zorunda kaldığı İstanbul'daki bazı semtler, ekonomik yapıdaki dönüşümlerle 1960'larda hızlanan kırdan kente göçle birlikte alt sınıfların yerleşimleri sonucu giderek çöküntü alanları haline gelmiştir. Literatürde genel kabul gören görüş ise 1980'lerle birlikte bu semtlere yeni orta sınıfın taşınmaya başlamasıyla soylulaştırmanın başladığıdır (Ergün, 2006: 22, İslam, 2006: 46, Yavuz, 2006: 66, Şen, 2006: 75-77).

Ancak bu kent merkezlerinden bazıları etnisite bağlamında gerçekleşen nüfus dönüşümünün sınıfsal boyutunu yoğun bir şekilde yaşamamış ve çöküntü alanı haline gelmemişlerdir. Bu merkezlerden biri olan Kuzguncuk'ta gayrimüslim nüfusun yoğunluğu kısmen azalmıştır (Uzun, 2006: 39). Bunun yanı sıra Kuzguncuk soylulaştırmanın ilk ortaya çıktığı yerleşim birimleri arasında görülmektedir. Nil Uzun (2006: 39) Kuzguncuk'taki soylulaştırma deneyimini şu şekilde anlatmaktadır: "Kuzguncuk

örneğin en önemli özelliği sosyal ve mekânsal yenilemenin olumsuz etkilerinin yaşanmaması ve alanda bilinçli bir yenileme ile toplumsal ve mekânsal bütünlüğünün korunmuş olmasıdır". Bu değerlendirme bahsedilen soylulaştırmanın kavramsallaştırma sorununun bir örneğini sergiler. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi soylulaştırma, alt sınıf yerel sakinlerin aleyhine olacak şekilde sonradan gelen orta ve üst sınıfların sermaye hacmini genişletecek toplumsal ve mekânsal dönüşümleri gerektirir. Bu açıdan bakıldığında Kuzguncuk'un yaşadığı süreç sadece bir rehabilitasyon örneği olarak değerlendirilebilir.

Bazı dönüşüm süreçleri ise tam tersi biçimde soylulaştırma hedefi gütmesine rağmen sadece yenileme, yeniden canlandırma, kentsel dönüşüm gibi kavramlarla anılmaktadır. Özellikle son dönemlerde kültür turizmine yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı Haliç'in kıyı şeridi boyunca gerçekleşen süreçler ile kent merkezinde kalan Tarlabası ve Sulukule gibi çöküntü alanlarında gerçekleşen süreçleri açıklama girişimlerinde aralarındaki ilişki irdelenmeden kentsel politikalarla soylulaştırma birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Dinçer, 2011, Kocabaş, 2006, Bezmez, 2008, Günay ve Dökmeci, 2012, Türkün, 2014).

Soylulaştırmanın yukarıda ifade edilen anlamına ilaveten kuramsal olarak kentsel politikaların nasıl tanımlandığını ve soylulaştırmayla nasıl ilişkilendirildiğini göstermeye ihtiyaç vardır. Pınar Özden (2008: 44) kentsel politikaların üst başlığı olarak gördüğü kentsel yenilemeyi şöyle tanımlamaktadır:

... kentsel yenilemeyi en geniş anlamıyla, "zaman süreci içerisinde eskijen, köhneyen, yıpranan, sağlıklı/yasadışı gelişen ya da potansiyel arsa değeri üst yapı değerinin üzerinde seyrederek değerlendirilmeyi bekleyen ve yaygın bir yoksunluğun hüküm sürdüğü kent dokusunun, alt yapısının sosyal ve ekonomik programlar oluşturulup beslendiği bir stratejik yaklaşım içinde, günün sosyoekonomik ve fiziksel şartlarına uygun olarak değiştirilmesi, geliştirilmesi, yeniden canlandırılması ve bazen de yeniden üretilmesi eylemi olarak tanımlamak mümkündür.

Kentsel yenilemenin yöntemleri ise alansal temizleme, yeniden canlanma-canlandırma, yenileme-yenilenme, yeniden geliştirme, yeniden üretme ve rehabilitasyondur. Soylulaştırma ise bu sınıflandırma içinde yeniden canlanma-canlandırmanın bir alt başlığı olarak yer alır. Bunun yanı sıra Özden soylulaştırmayı sadece dıştan gelen bir müdahale olarak görürken içten bir müdahaleyle gerçekleşen durumu ise kalitenin yükseltilmesi olarak değerlendirir (2008: 175). Ruşen Keleş'e göre (2010: 372-373) ise alt türleri canlandırma, koruma ve yeniden geliştirme olan kentsel yenilemenin üç temel amacı vardır: yoksulluk yuvalarının temizlenmesi, kent merkezleriyle kentin diğer parçaları arasındaki ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi için bu kesimlerin yenilenmesi ve kent merkezlerinde yerel yönetimlerin vergi gelirlerinin artırılması. Soylulaştırmanın bu tanımlamanın neresinde yer aldığı ise belirsizdir. Kentsel yenilemenin alt türlerinin tanımlanmasına bakıldığında her üçü de soylulaştırmaya temel oluşturabilecek özellikler göstermektedir. Keleş'e göre (2010: 373) canlandır-

ma (rehabilitation), yapı olarak sağlam bulunmasına karşın özgün işlevlerini yitiren ve değerleri çeşitli nedenlerle azalan yapılar söz konusu olduğunda geçerlidir. Koruma (Conservation) işlevlerini yerine getirebilen yapıların içinde buldukları tarihsel, mimari ve kültürel bölgelerle birlikte korumak için plansızlığın denetlenmesi ve aşırı nüfus birikiminin önlenmesidir. Son olarak yeniden geliştirme (redevelopment) ise mevcut yapıların yıkılması ve kazanılan toprağın yeni kullanışlara ayrılmasıdır.

Bu kavram karmaşası içerisinde kentsel politikalarla soylulaştırma arasındaki ayırım en iyi kentsel dönüşüm çatısı altında çıkarılan iki kanunun uygulama alanlarına ve hedeflerine bakıldığında görülür. Bu kanunlar 2005 yılında kabul edilen 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması” hakkındaki kanun ile 2012 tarihli 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi” hakkındaki kanundur. Bu iki kanunun da temel amacı üretilecek konut ve hizmet birimleri aracılığıyla kentsel rantın üretimini ve bu rantı el konulmasını sağlamaktır. Ancak ilk kanun devlet eliyle soylulaştırmanın gerçekleştirilmesine, ikinci kanun ise zamanla kent içerisinde kalarak değerlendirilen Derbent, Armutlu, Tozkoparan gibi gecekondu bölgelerinin sermayeleştirilmesine yöneliktir. 5366 sayılı kanunun amacı “yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması” olarak belirtilir (Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 5366: Madde 1). Ancak kanunun Sulukule, Tarla başı ve Süleymaniye’deki uygulamalarına bakıldığında adında içerdiği yenilemenin kamu-özel sektör ortaklığıyla gerçekleştirilerek üst sınıflar içerisinde kültürel sermayesi ile öne çıkan bir alt grubun kullanımına sunulmasının amaçlandığı görülür. Bu çerçeveden bakıldığında içerisinde soylulaştırma ibaresi yer almasa da bu kanunun uyguladığı strateji kentsel yenileme, bu strateji sonucunda ulaşmak istediği sonuç ise soylulaştırmadır.

Bu duruma ek olarak İstanbul’daki dönüşüm örneklerine bakıldığında Ayazma, Başibüyük, Derbent, Tozkoparan gibi yoksul mahalleler soylulaştırma örnekleri olarak değerlendirilebilecek Sulukule ve Tarla başı ile aynı dönüşüm stratejisi uygulanarak dönüştürülmektedir. Bu mahalleler kamu-özel sektör ortaklığıyla gerçekleştirilen yenileme projeleriyle yıkılıp yeniden inşa edilirken konut stokunun tarihsel ve mimari özelliklerinin yanı sıra yeni inşa edilecek konutların orta ve üst sınıflar içerisindeki hangi alt grubunun tüketimine sunulacağı da dikkate alınır. Sulukule ve Tarla başı gibi örneklerde konutların ve sosyal çevrenin nasıl inşa edileceği bu sınıfların kültürel ve sosyal sermaye hacimleri görece daha büyük olan alt gruplarının beğeni ve estetik yargılarına göre biçimlendiği söylenebilir. Örneğin Tarla başı’nda gerçekleştirilen Tarla başı 360 isimli yenileme projesinin tanıtım filminde tarihin korunması ve yaşa-

tılması, lokasyonun merkeziliği, şık restoranların, kafelerin, konsept sokakların ve sanat galerinin bulunması vurgulanan temel özelliklerdir. Filmde proje “tarihin yeniden hayat bulduğu proje” olarak adlandırılır (Tarlabaşı... 13 Ocak 2015). Bunun yanı sıra lokasyonu tanıtan reklam filminde ise Tarlabaşı'nın merkezi konumunun yanı sıra turistik, sosyal ve kültürel alanlara, moda ve yaşam merkezlerine ve uluslararası konferanslara ev sahipliği yapan otellere yakınlık gibi özellikler ön plana çıkartılmaktadır (Tarlabaşı... 12 Ocak 2015). Mekânsal dönüşüm stratejilerinden rehabilitasyon ve restorasyonun ağırlıklı olarak kullanıldığı Cihangir, Galata, Ortaköy, Kuzguncuk ve henüz soylulaştırmanın bu örneklerle nazaran tam anlamıyla yoğunlaşmadığı Top-hane gibi semtlerde de dönüşüm bu minvalde gerçekleşir. Bu anlamda bu semtlerde gerçekleştirilen bütün dönüşüm biçimlerinin ortak amacı belirli bir sınıfın belirli bir alt grubunun tüketimine sunulabilecek mekânlar üretilmesidir. Farklı dönüşüm stratejileri kullanılmasına rağmen Sulukule ve Tarlabaşı'nda gerçekleşen dönüşümü bu örneklerle ortaklaştıran dolayısıyla soylulaştırmanın örnekleri olarak okunmasını sağlayan ve aynı dönüşüm stratejisi kullanılmasına rağmen Ayazma, Tozkoparan ve Derbent gibi örneklerle farklılaştıran şey ise oluşturmak istenen yapı çevrenin ve muhite yerleşen/yerleşecek sınıfların sosyal ve kültürel karakteridir. Bu nedenle soylulaştırma bir dönüşüm stratejisinden ziyade farklı dönüşüm stratejileri kullanılarak hangi mekânların, nasıl ve kimin için dönüştürüleceğini belirleyen ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler seti olarak görülebilir.

Soylulaştırmayı bu şekilde okumak soylulaştırmanın sadece alt sınıfları orta ve üst sınıfların lehine yerlerinden eden bir dönüşüm stratejisi olarak değerlendiren bakış açısının ortaya çıkardığı kavram muğlaklığını gidermede bir araç sağlayabilir. Yukarıdaki örneklerin hepsi kendi içerisinde değerlendirildiğinde alt sınıfların yerlerinden edilmesini ve daha üst sınıfların yerleşimini içerir. Ancak soylulaştırma yalnız aktörlerin sahip oldukları ekonomik çıkar güdüsüne değil sosyal ve kültürel sermaye hacimlerini koruma veya artırma dolayısıyla da sınıfsal konumlarının yanı sıra toplumsal statü konumları içerisindeki yerlerini belirginleştirme ve farklılaştırma güdülerine de gönderme yapar.

Sonuç

Toplumsal katmanlaşma sistemi (ürünün ekonomik ve simgesel bölüşümüne dayanan) ile toplumsal sınıf sistemi (üretim sistemi ve dolayısıyla sınıflar arası iktidar ilişkilerine dayanan) arasındaki içsel ilişkiyi reddedip, ilkinin ikincisine bağımlı kıldığımız noktadan itibaren, bu toplumsal eşitsizliğin özel durumunu üretim tarzının dönemlerine ve toplumsal sistemin tarihsel biçimlenişine göre ifade etmek zorunda kalırız (Castells, 1977: 27).

Castells'den yapılan bu alıntı açıklamaya çalışılan soylulaştırmanın kavramsallaştırılmasındaki sorunu çok iyi bir şekilde özetlemektedir. Çünkü kentsel politikalar/stratejiler gibi bir üretim biçimi olarak alınması, soylulaştırmanın toplumsal eşitsizliği ürettiği temel nokta olan kültürel ve sosyal sermaye birikimlerine yaptığı alt sınıflar için olumsuz üst sınıflar için olumlu katkının üstünü örter. Bu çalışmada önemli görülen noktalara değinilerek bu örtü kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çabanın önemi, hali hazırda kültürel, sosyal ve ekonomik açılardan korunmasız olan alt sınıflar için olumsuz sonuçlar doğuran soylulaştırmanın, olumlu bir konuma yerleştirilmesine neden olabilecek kentsel politikalarla mevcut olan bağımlı kopararak daha gerçekçi bir bağlama yerleştirilmesidir.

Bu çalışmada literatür taraması ve farklı mekânsal dönüşümlerin karşılaştırılmasıyla ulaşılan sonuç, soylulaştırma olgusunun bir mekânsal dönüşüm stratejisi değil bir mekânın kültürel sermaye hacimlerini arttırmaya veya korumaya çalışan orta ve üst sınıfların tüketimine konu olabilmesi için taşınması gereken sosyal ve kültürel özelliklerin o mekânda bir araya getirilmesi süreci olduğudur. Soylulaştırma bu şekilde mekâna yönelen sermaye yatırımlarının kârlılığını sağlamada önemli bir işlev görmektedir. Soylulaştırmaya dair geleneksel bakış açısının bu yönde bir değişim gösterirse Tolga İslam'ın belirttiği (2006: 45) Ege ve Akdeniz'in bazı köylerinde ortaya çıkan kırsal soylulaştırma ve Süleymaniye'de ortaya çıkan turizm soylulaştırması gibi kentsel mekâna yerleşim odaklı soylulaştırma biçimlerinden farklı soylulaştırma türlerinin de kavranmasını kolaylaştıracaktır.

Bununla birlikte Nil Uzun'un haklı bir şekilde belirttiği gibi gentrification kavramının orijinal kullanımında İngiliz soylu sınıfına gönderme yapması ve Türkçeye çevrilmesinde soylulaştırma kavramının kullanılması Türkiye'de gecekondular alanlarının "soylu" kılınması gibi bir yanlış anlamayı doğurabilmektedir (Uzun, 2006: 32-33). Bu nedenle sorunun farklı, daha uygun bir adlandırma ile çözülebilecek potansiyeli olduğu ileri sürülebilir. Soylulaştırmanın Türkçe literatür için uygun bir adlandırma olup olmadığı tartışması önemli bir soruna işaret etmesine rağmen yanlış kavramsallaştırmadan kaynaklanan sorunu geri plana itme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Böyle bir çözüm arayışı yüzeysel kalacak ve bahsedilen temel sorunu olduğu gibi bırakacaktır.

Kaynakça

- Beauregard, R. A. (2007). "The Chaos and complexity of gentrification", Neil Smith ve Peter Williams (Ed.), *Gentrification of the City*. Oxon: Routledge, 35-55.
- Bezmez, D. (2008). "The Politics of Urban Waterfront Regeneration: The Case of Haliç (the Golden Horn), Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research*, Cilt 32 (4), 815-840. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2427.2008.00825.x/abstract> (erişim tarihi: 18 Ocak 2015).
- Boddy, M. (2007). "Designer Neighbourhoods: New-build Residential Development in Nonmetropolitan UK Cities-the Case of Bristol", *Environment and Planning A*, Cilt 39 (1), 86-105. DOI:10.1068/a39144 (Erişim. Tarihi: 8 Mart 2015).
- Butler, T. (2007). "Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, Suburbanization or New Urbanism?", *International Journal of Urban and Regional Research*, Cilt 31 (4), 759-781. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2427.2007.00758.x/pdf> (erişim tarihi: 16 Ocak 2015).
- Can, A. (2013). "Neo-Liberal Urban Politics in the Historical Environment of Istanbul-The Issue of Gentrification", *Planlama*, Cilt 23 (2), 95-104. http://www.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN-79188 RESEARCH_ARTICLE-CAN.pdf (erişim tarihi: 12 Aralık 2014).
- Castells, M. (1997). *Kent Sınıf İktidar. Asuman Erendil (Çev.)*, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Davidson, M. ve L. Lees. (2005). "New-build Gentrification and London's Riverside Renaissance", *Environment and Planning A*, Cilt 37, 1165-1190. <http://wordpress.clarku.edu/mdavidson/files/2011/04/Davidson-and-Lees-2005-New-Build-Gentrification.pdf> (erişim tarihi: 21 Ocak 2015).
- Dinçer, İ. (2011). "The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul", *International Planning Studies*, Cilt 16 (1), 43-60. <http://dx.doi.org/10.1080/13563475.2011.552474> (erişim tarihi: 21 Ocak 2015).
- Ergün, N. (2006). "Gentrification Kuramlarının İstanbul'da Uygulanabilirliği", David Behar ve Tolga İslam (Der.), *İstanbul'da Soylulaştırma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 15-31.
- Gale, D. (1979). "Middle Class Resettlement in Older Urban Neighborhoods: The Evidence and the Implications", *Journal of the American Planning Association*, Cilt 45 (3), 293-304. <http://dx.doi.org/10.1080/01944367908976968> (erişim tarihi: 10 Kasım 2014).
- Glass, R. [1964], (2010). "Aspects of Change", Japonica Brown-Saracino (Ed.), *The Gentrification Debates*. New York: Routledge, 19-29.
- Günay, Z. ve Vedia Dökmeci. (2012). "Culture-led Regeneration of Istanbul Waterfront: Golden Horn Cultural Valley Project", *Cities*, Cilt 29 (4), 213-222. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275111001090#> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015).
- Hackworth, J. ve N. Smith. (2001). "Changing State of Gentrification", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Cilt 92 (4), 464-477. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9663.00172/epdf> (erişim tarihi: 28 Kasım 2014).
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. Mehmet Morali (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- İslam, T. (2006). "Merkezin Dışında: İstanbul'da Soylulaştırma", David Behar ve Tolga İslam (Der.),

- İstanbul'da Soylulaştırma. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 43-58.
- Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kocabaş, A. (2006). "Urban Conservation in Istanbul: Evaluation and Re-conceptualisation", Habitat International, Cilt 30, 107-126. ftp://ftparch.emu.edu.tr/Courses/arch/Arch556/arch556_material/urban%20conservation%20_Istanbul.pdf (erişim tarihi: 18 Ocak 2015).
- Lambert, C. ve M. Boddy. (2010). "City Center Housing in the UK: Prospects and Policy Challenges in a Changing Housing Market", disP - The Planning Review, Cilt 46 (180), 47-59. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/02513625.2010.10557063> (erişim tarihi: 19 Aralık 2014).
- Lees, L. Tom Slater ve Elvin Wyly (2008). Gentrification. Oxon: Routledge.
- Ley, D. (1986). "Alternative Explanations for Inner-City Gentrification: A Canadian Assessment", Annals of the Association of American Geographers, Cilt 76 (4), 521-535. <http://www.jstor.org/stable/2562708> (erişim tarihi: 19 Kasım 2015).
- Ley, D. (1996). The New Middle Class and the Remaking of the Central City. New York: Oxford University Press.
- Le Roy, S. ve Jon Sonstelie. (1983). "Paradise Lost and Regained: Transportation Innovation, Income, and Residential Location", Journal of Economics, Cilt 13, 67-89. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0094119083900463> (erişim tarihi: 17 Ekim 2014).
- Lipton, S. G. (1977). "Evidence of Central City Revival", Journal of the American Institute of Planners, Cilt 43 (2), 136-147. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01944367708977771> (erişim tarihi: 6 Kasım 2014).
- Özden, P. P. (2008). Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetmelik Boyut, Planlama ve Uygulama. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sassen, S. (2005). "The Global City: Introducing a Concept", Brown Journal of World Affairs, Cilt 11 (2), 27-43. <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/brownjwa11&div=33&id=&page=> (erişim tarihi: 19 Ekim 2014).
- Smith, N. (2007). "Gentrification, the Frontier, and the Restructuring of Urban Space", Neil Smith ve Peter Williams (Ed.), Gentrification of the City. Oxon: Routledge. 15-34.
- Smith, N. [1979], (2010). "Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital, not People". Japonica Brown-Saracino (Ed.), The Gentrification Debates. New York: Routledge, 71-85.
- Şen, B. (2006). Kentsel Gerilemeyi Aşmada Çelişkili Bir Süreç Olarak Soylulaştırma: Galata Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Şengül, T. (2001) "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı", Praksis, Cilt 2, 9-31. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/002-Sengul.pdf> (erişim tarihi: 15 Mart 2015).
- "Tarlabası 360 Tanıtım Filmleri", <http://www.tarlabasi360.com/tr/yansimalar/tanitim-filmleri> (erişim tarihi: 08.05.2015)
- Türkün, A. (2014). "Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm", Asuman Türkün (Der.), Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 3-15.

- Türkün, A. ve Aslı Sarroğlu. (2014). “Tarlabaşı: Tarihi Kent Merkezinde Yoksulluk ve Dışlanan Kesimler Üzerinden Yeni Bir Tarih Yazılıyor”, Asuman Türkün (Der.), Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul’da Kentsel Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 267-309.
- Türkün, A. v. d. (2014). “İstanbul’da 1980’ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar”, Asuman Türkün (Der.), Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul’da Kentsel Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 79-139.
- Uzun, N. (2006). “İstanbul’da Seçkinleştirme (Gentrification): Örnekler ve Seçkinleştirme Kuramları Çerçevesinde Bir değerlendirme”, David Behar ve Tolga İslam (Der.), İstanbul’da Soylulaştırma. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 31-42.
- Wheaton, W. C. (1977). “Income and Urban Residence: An Analysis of Consumer Demand for Location”, The American Economic Review, Cilt 67 (4), 620-631. <http://www.jstor.org/stable/1813394> (erişim tarihi: 17 Ekim 2014).
- Yalçınan, M. C. “İstanbul Dönüşüm Coğrafyası”, Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay (Haz.), Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar. İstanbul: Metis Yayınları, 47-70.
- Yavuz, N. (2006). “Gentrification Kavramını Türkçeleştirmekte Neden Zorlanıyoruz?”, David Behar ve Tolga İslam (Der.), İstanbul’da Soylulaştırma. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 59-69.

FELSEFE VE EDEBİYAT

*Prof. Dr. Emel KOÇ**

Öz

Felsefe ve edebiyat insanın kendi varoluşunu açığa vurduğu iki farklı etkinlik alanıdır. Felsefe, varlık, bilgi ve değerler hakkında toplu bir görüş, bütünlüklü bir bilgi elde etme amacı güder. Dil ile bütünlüğe ulaşmış bulunan kavramsal örgü, felsefenin bizzat kendisini oluşturur. Felsefi etkinlik bir kültür bütünlüğünde ve o kültürün diliyle hayat bulur. Diğer taraftan edebiyat ise, genellikle sanatsal güzelliğe sahip olduğu iddia edilebilen yazılı eserlerin bir bölümü olarak tanımlanabilir. Edebiyat, yazılı eserlere ilişkin bir sanat türüdür. O, yaşamlarımızın aynasıdır. Yaşamlarımız ve yaşamlarımızla ilgili konuların tümü edebiyatın konu ya da öğeleri olabilir. Felsefe ve edebiyat birbirlerinden farklı alanlar olmalarına rağmen kesiştikleri noktalar da vardır. Bu çalışma felsefe ve edebiyat ilişkisini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Edebiyat, Dil, Kültür, Gelenek.

Philosophy and Literature

Abstract

Philosophy and literature are two distinct means of activities in which human beings reveal their own existences. Philosophy aims at obtaining a collective view, complete knowledge as to being, knowledge and values. The conceptual pattern which is integrated with language constitutes the philosophy itself. Philosophical activity gains value within a cultural integrity and through the language of that particular culture. On the other hand, literature actually may be defined as any piece of writing that can claim that it has artistic beauty. Literature is the art of written works. It is the mirror of our lives. Our lives and all the subjects that are related to our lives can be the subject matters or elements of literature. Although philosophy and literature distinct means from each other, there are cases in which they intersect with each other. This study handles the relationship between philosophy and literature.

Keywords: Philosophy, Literature, Language, Culture, Tradition.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D. e mail: emelkoc20@yahoo.com

Felsefe ve Edebiyat

Insan, varoluşçu filozofların da vurguladığı üzere “bir durum” ya da “bir bağlam” içindeki varlıktır; yani insan kendisini doğal ve tarihsel bir konum içerisinde bulan ve özgür atılımlarıyla bulunduğu durumu şekillendirebilen, ona katkı yapabilen bir varlıktır. İşte insanın eli, emeği ve düşüncesiyle yaptığı her katkı, yarattığı her şey “kültür” adını alır.

Kültür terimi Latince “bakmak”, “işlemek” anlamına gelen “colere” kökünden gelir. Bu anlamda bireysel olduğu kadar bireyüstü bir yapı olarak da kültür, hem bir bakım hem de bu bakımın sonucunda ulaşılan bir durumdur (Gökberk, 2008: 65-66). Bireyüstü bir yapı olarak kültürün oluşumu pek çok bireyin çabasına, uğraşısına, oluşumlarını birbirlerine aktarmasına, kendilerine aktarılan kültürel öğeleri benimsemesine, işlemesine ve onu kendinin kılma yolundaki çabalarına dayanır. Dolayısıyla kültür, kalıtım yoluyla değil, gelenek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır, geçirilir.

“...Kültür, donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp özgür yaratmaların dünyasıdır” (Gökberk, 2008: 67). Kültürün derinlemesine bir kavrayışla incelenmeye gerek duyan anlamlı dokusu özgür bir davranışlar dünyası olmasından kaynaklanır. Kültürün dil, felsefe, ahlak, sanat, bilim, tarih, din, eğitim, gelenek, görenek, alışkanlık, hukuk, ekonomi, siyaset gibi pek çok ögesi mevcuttur. Kültürel bütünlüğün adı geçen bu öğeleri insani niyet, ihtiyaç, eğilim ve amaçlar doğrultusunda hayat bulur.

İnsani/tarihsel/kültürel olan her şeyde amaçlılık ve amaçlılığı da içerecek şekilde yönelimsellik/kasıtlılık (intentionalite) vardır. Anlam, insan eylemlerindeki yönelimsellikte beliren ve eylemi istek, ihtiyaç ve amaç olarak yönlendiren şeydir (Özlem, 2009: 28). Böylece insan, amaçları doğrultusunda hareket ederken hem kültürel değerlerin oluşumuna katkıda bulunan hem de o kültürel ortamda o kültürün değerleriyle bütünleşen ve o değerlerle kişiliğini inşa eden bir varlıktır. İnsan başarıları olarak anlamlı bir doku bütünlüğü oluşturan kültürün her bir ögesi birbirine sık sıkıya bağlı olup, kültürel bütünlüğün gidişinin belirlenmesinde rol üstlenerek bütünlüğün işleyişine bir biçimde ayak uydurmak durumundadır.

Dil; kültürü kendisinden bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz, kültürün her bir ögesine damgasını vuran, kültürel ortamın her yerinde etkisini hissettiren bir ögesidir. Dilin en önemli özelliği özneler arası olup, kültürel bir ortamda hayat bulmasıdır. Tarihsel ve kültürel bir donanımına sahip olan dil, tarihinden ve kültüründen soyutlanarak ele alınamaz. Dil, hem tarih ve kültürün ürünü hem de tarih, kültür, gelenek ve anlamların taşıyıcısıdır.

Dil, sadece ortaklaşa bilgilerin, hepimiz için geçerli bilgilerin bir toplamı olan logos değildir, dilde bir de “psyche” saklıdır. Logos, dünyamızdaki varlıkları nesnel bir düzen içine yerleştirmeye çalışır, psyche ise nesne ile kaynaşıp ona kendi benliğinin formunu kazandırmak ister. Bundan dolayı her dil tektir. Bu yüzden de her dilin

kendine göre bir dünya görüşü vardır (Gökberk, 2008: 72-73). Bir dilde, o dili konuşanların özel ruh ve yaşam biçimi tinsel bir form kazanır.

Dolayısıyla her insan kendi dilinin dünya görüşünün etkisi altındadır. Her dil o dili kullananlara belli bir bakış açısı, görmede bir tutum, belli bir algılama biçimi sunar. Diğer dillere göre “kullanılan bu dil” insana başka bir düşünme biçimi verir: “Bu dille insan dünyayı başka türlü kavrar, bu dilde insanın dünya karşısındaki duygu ve istekleri başkadır”. (Akarsu, 1984: 63) O hâlde kendi dilinin dünya görüşü bireyi sarıp kuşatır, ona belli bir yön verir.

İnsan varoluşunun asli bir unsuru ve kültürün bir aynası pozisyonundaki dilin, kültürün her ögesi için olduğu gibi felsefe ve bir sanat dalı olan edebiyat için de önemi reddedilemez. Gerek felsefe gerekse edebiyat, anlatım aracı olarak sözcükleri kullanır. Ancak bu iki alanın dile yönelik yaklaşımlarının, dili kullanımlarının benzer olduğu anlamına gelmez. Çünkü dilden anlaşılan ve dil diye kabul edilen şey disiplinlere göre her zaman farklılık gösterir. İnsan varoluşunun kendini ifade etmesinin iki farklı tarzı olan felsefe ve edebiyatın dili kullanımları da farklıdır.

Felsefe en genel anlamıyla, insan, evren ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en kapsamlı bir araştırma, birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama girişimi olarak tanımlanabilir. Varlık, bilgi ve değerler konusunda birleştirici ve bütünleştirici bir bilgi elde etme arzusu felsefeyi diğer bilgi türlerinden ayırır. Felsefenin “ne olduğu” geçmişten günümüze tartışıla gelmiştir, ancak onun ne olduğu çerçevesindeki tanım denemeleri filozoftan filozofa, dönemden döneme değiştiği için felsefenin ne olduğunu kavrayabilmek, onun amaç ve muhtevasını saptayabilmek için yapılması gereken şey, felsefeye ilişkin bir tanım denemesinde bulunmaktansa felsefeyi felsefe yapan tavrı, tutum ya da düşünme tarzına dikkat çekmektir. “Felsefi düşünce... araştırmaya, sorgulamaya ve eleştirel bir tavra dayanan bir düşüncedir” (Cevzici, 2007: 15).

Nakilci ve ezberci yaklaşımların aksine merak etme, sorgulama, araştırma, anlama, problemleri çok boyutlu olarak görebilme esasına dayanan felsefi tavır, sorular soran ve kritik eden bir zihnin tavrıdır.

Dolayısıyla bir düşünme tarzının felsefi olabilmesi için felsefi sayılabilecek bir soru etrafında vücut bulması, sistematik olması, mantıksal ve tutarlı önermelerden meydana gelmesi, varlık kavramı etrafında merkezileşmesi, felsefe tarihi çerçevesinde belli bir problematik devamlılık içerisine oturtulabilmesi, evrensel yönelmiş olması gibi fikri inşa gereklerine ihtiyaç duyulur (Gürsoy, 2006: 45-46).

Felsefi etkinliğin felsefi sayılabilen bir soru etrafında şekillenmesi sebebiyle felsefi araştırmanın odağını felsefi sorular oluşturur. Felsefe, sorularını sık sık yenileyen, yeni sorulara açık olan bir disiplindir. Sorular sormanın, sorgulamanın bu denli önemli olduğu bir disiplinin mahiyetini anlamak onun soru dinamizmine bağlı kalınarak oluşturulan yapısını anlamaktan geçer. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, felsefe sorularının gelişigüzel, rastlantısal ya da öncelikle pratik amaçlarla sorulmuş sorular olmayışıdır.

Bu ifadelerden hareketle, felsefenin pratik yaşamdan kopuk olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Salt bilmeye duyulan sevgi, “bilmek için bilmek” arzusu felsefi etkinliğin başlangıcından beri ilk hareket noktasını oluştursa da felsefe, varlığın ve hayatın doğası üzerine yönelmesi sebebiyle teori ve pratik kopukluğuna sıcak bakmamıştır. İnsan felsefesi, ahlak felsefesi, eğitim felsefesi, siyaset felsefesi, sanat felsefesi gibi felsefe alanları teori ile pratik arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Zira “teori ile beslenmemiş bir pratik anlamdan, pratik ile desteklenmemiş bir teori de içerikten yoksun olacaktır” (Taşdelen, 2011: 111). Bu suretle nihai noktada teori ve pratik ilişkisini göz ardı etmemeye özen gösteren felsefe, varlığın ve hayatın özüne yönelerek, bu doğrultuda “şaşkınlık” ve “hayret” ile karışık bir araştırma ve anlama arzusunu içeren “neden ve niçin”li sorular sorarak yola çıkar.

Merak ve hayret itici güçleriyle açığa çıkan felsefe soruları dile gelişleri itibarıyla adeta tek düzenli bir biçime bürünmüştür: “Varlık nedir?”, “Bilinç nedir?”, “İyi nedir?” gibi felsefe sorularındaki “nedir?” bir felsefe sorusunu var eden temeldir. Felsefe sorularındaki “nedir”de şaşkınlık ile birlikte bir araştırma arzusu da gizlidir. Diğer bir deyişle felsefedeki “nedir”, “anlamı nedir” ile aynı şeydir ve “anlamı nedir”deki anlam kavramların anlamıdır. Anlamın ortamı ise dildir, dildeki sözlere, söz düzenleridir (Uygur, 1971: 16-21).

Felsefe, dil ile yapılan bir etkinliktir. Düşünce/felsefi düşünce ile dil arasında doğrudan bir ilişki vardır. “Dilin gelişmiş olması ve özgür bir düşünce ortamı” (Akarsu, 2001: 104) bir ülkede verimli bir felsefe etkinliğinin oluşabilmesinin öncelikli koşullarıdır. Felsefe, kültürel bir dil ortamı içinde gelişebilen, o dilin kavrayış kapasitesi ve ifade imkânları ile anlam zenginliği bağlamında yapılabilen bir düşünsel etkinliktir. Bu sebeple felsefi etkinlikte dili yalnızca bir araç olarak düşünmek yanıltıcıdır.

Zira dil ile düşünce/felsefi düşünce arasında doğrudan bir bağ vardır. Politika adlı yapıtında Aristoteles insanı konuşan varlık, dili olan varlık ve akıllı varlık olarak tanımlar. Aristoteles’e göre insan logos’u olan canlı varlıktır. Logos kavramı bir yandan söz, dil diğer yandan düşünme, akıl anlamına gelir. Logos kavramında düşünme ile konuşma, düşünce ile dil birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır (Akarsu, 2001: 104). Dolayısıyla Aristoteles mantığına göre dil, düşünmenin giysisi gibi olması sebebiyle, dilin formundan düşüncenin formunu çıkarabilmek mümkündür.

Aristoteles’in altını çizdiği üzere dile dayanmayan bir düşünce olanaksız görünmektedir. Zira “...Düşünme denince genellikle gerekçe öne sürme, öncülde sonuca yürüme, tek tek tasarımları belli bir düzen içinde birbirleriyle birleştirme, çıkarım, kanıtlama, karşılaştırma, belgeleme, tanıtlama vb. şeyler anlaşılır” (Uygur, 1984: 15). Tüm bunlar ise dil olmadan gerçekleştirilemez. Dil, zihindeki düşünceyi yansıttığı için, dil ne denli açık ve net ise zihin de o denli açık ve nettir.

Willhelm von Humboldt, dilin sadece yalın bir araç olmayıp, düşünceyi yaratan ve ileri taşıyan bir etkinlik olduğunu ileri sürer (Akarsu, 2001: 104). Diğer yandan dilin düşünceleri yaratması gibi düşünceler de dili yaratırlar. Köklerini derin bir ya-

şam temelinden alan tarihsel ve kültürel bir anlam zenginliğiyle donanımlı bir dil ortamının sağlayacağı imkânlar, verimli bir felsefe etkinliğini gerçekleştirebilmenin vazgeçilmez unsurudur.

Hâl böyle olunca felsefi etkinlikte hareket edilmesi ya da dayanak alınması gerekli olan kültürel ana dil olmalıdır. Zira felsefenin, içinde yer aldığı kültürle organik bir bütünlüğü söz konusudur. Felsefe bu kültürün sanatıyla, ahlakıyla, dili ve dünya görüşüyle alakalıdır. Böylece bir kültür bütünlüğü içinde yer almak durumu, felsefenin, bir gelenek demek olan, bu kültürün dinamik sürekliliği içerisinde bulunması demektir. Çünkü temelde insan vardır (Gürsoy, 2006: 25-29). İnsan, hem kültürel oluşuma katkıda bulunan hem de kendini kuşatan kültür ortamı içerisinde kişiliğini oluşturma imkânı bulan bir varlıktır.

Filozof ise içinde kendi kişiliğinin de şekillendiği kültürel ortamdan kendini soyutlamaksızın, kültürel ana dili işleyip geliştirmek suretiyle kültürel ana dilde ürettiği eserlerle, evrensel bir entelektüel tecrübeyi gerçekleştirmek mecburiyetinde olan kişidir.

Bir kültürel ortam çerçevesinde dil ile düşüncenin karşılıklı ilişkisini “düşünce” ile “varlık” ilişkisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira her düşünce “bir şey” ya da “var olan” hakkındadır. Fakat şey ya da varolan düşünme esnasında zihinde bulunamaz. Bu sebeple zihin düşünürken şeylerin, varolanların yerine geçen kavramları kullanır. Kavramlar arası ilişkiler kurarak gerçekleşen düşünce, sözcükler yoluyla ifade edilir (Gündoğan, 1997: 10); yani zihin dünyayı ve varlığı kavramlarla görür, kavramlarla anlamlı hâle getirir.

Kavram, bir nesnenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir (idée) de denilebilir (Öner, 1991: 16). Kavram, bir şeyin tekil izlenimini, o şeyin imgesini değil de, o şeyin tasarımını gösteren şeye karşılık gelir. Kavram, düşünülebilen ve zihne bir şeyi başka bir şeyden ayırmaya olanak veren şeye ya da tasarıma, nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan ve ortak bir ad altında toplayan genel tasarıma, kendisini gösteren terimle anlatılmak istenen genel fikre, kimi sözcüklerle dile getirilen ve deney kökenli olduğu öne sürülen çeşitli soyutluk düzeylerindeki zihinsel içeriklere karşılık gelir (Cevizci, 1996: 304).

Felsefede kavramların diğer bilgi alanlarının kullanımlarından farklı bir biçimde kullanılması sebebiyle zaman zaman “Felsefe, kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanattır”, “Felsefe, kavram yaratma ve düşünme düzleminin çatılmasıdır” biçiminde felsefe tanımları da yapılagelmiştir (Deleuze, 1993: 12, 44). Gerçekten de felsefi sorgulama bir bakıma kavramlar dünyasına yönelik bir çağrıdır. Hâl böyle olunca felsefi etkinlikte filozofun hareket noktasını kavramlar oluşturur. Filozof, rasyonel, tutarlı, eleştirel ve sorgulayıcı bir düşünce sistemi inşa ederken kavramlardan hareket eder. O, kavramlar üreten, kavramlar oluşturan, kavramların doğru kullanımlarına ve anlamlarına dikkat çeken kişidir.

Bu durumda felsefenin temel görevi bir yandan aydınlatmak, bilgi vermek, hakikatin bilgisine ulaşabilmek adına bir takım prensipler ortaya koyma iken, diğer yandan dilde karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelmek, kavramların yerine geçerek onların temsilcisi olan sözcüklerin yanlış kullanımını önlemektir.

Felsefe, aydınlatmayı ve açıklayarak bilgilendirmeyi amaçladığı için felsefi bir eser bu amaca hizmet etmek durumundadır. Bu sebeple felsefe yazılarında açık, kesin, anlaşılır bir ifade tarzı olmalı “tumturaklı sözlerden ve boş süslemelerden” ve sanat alanında örneği görülen “duygusal çekiciliği” olan ifadelerden kaçınılmalıdır (Murdoch, 1979: 410-418).

Ancak bununla beraber düşünce tarihinde, bir felsefe eserinin aynı zamanda bir sanat/edebiyat eseri olduğu çok sayıda örnek bulabilmek mümkündür: Bu açıdan bakıldığında ilkçağ filozoflarının bazılarının felsefi eserlerini şiir formunda yazdıkları görülür. Ayrıca sanatın kötü bir öykünme olduğunu düşünerek ona ciddi eleştiriler yönelten Platon’un eserlerinin “kendisi kuramsal olarak bunu kabul etmese de büyük... sanat (eserleri)” (Murdoch, 1979: 423) olduğu söylenebilir. Bu yargıya varmak için yalnızca Platon’un eserlerinin diyalog formuna, Devlet adlı eserindeki Mağara Metaforuna, Şölen (Symposion) diyaloguna bakmak yeterlidir. Daha sonraki dönemde sanatçı yönü olan filozoflar arasında Kierkegaard ve Nietzsche ilk akla gelen isimlerdir. Onlar Akademinin dışında oldukları için akademik ve teknik bir dil kullanmamışlardır. “Kierkegaard ve Nietzsche öncelikle bir şairdir” (Barrett, 2003: 210, 252). Bu sebeple onların eserleri hem profesyonelleri hem de diğer insanları sarıp kuşatan tutkulu ve renkli çalışmalardır. Bu isimlere Russell, Pascal, Schopenhauer, Camus ve Sartre vb. isimleri ekleyebilmek mümkündür.

Burada adı geçen düşünürlerin eserlerinde de açık örnekleri görüleceği üzere metaforların imgesel, tipleştirici, betimleyici ve öyküleyici anlatımların kullanımı bir felsefi eseri edebî esere yaklaştıran temel öğelerdir (Taşdelen, 2011: 107). Bu türden felsefi eserlerin pek çok örneğini düşünce tarihinde bulabilmek mümkündür.

Ancak felsefe dildeki güzellik yerine, öncelikle dildeki hakikati arayan, bu sebeple kavramlarla mantıklı, tutarlı ve sistematik bir yapı oluşturmayı arzulayan bir disiplin olması sebebiyle filozof için düşüncesini anlatmanın temel yolu kavramsal analizlere başvurmak ve “felsefi temellendirme” yapmaktır (Gündoğan, 1996: 2-3). Dolayısıyla kullanılan dil, soyut ve kuru bir dildir.

Felsefenin genel özelliklerinin belirlenmesinin ardından edebiyat alanına bakıldığında, edebiyatın güzel sanatların pek çok dalından biri olduğu gibi, kültürel dokunun felsefeyle yakından ilgili öğelerinden biri olduğu da görülür. Felsefenin ne olduğunun bilinmesinin ya da felsefeye dair herkesi tatmin edebilecek bir tanımın bulunmasının zor olması gibi, genel olarak sanat ve edebiyatı da belli standartlara, belli kalıplara indirgemek güçtür. Edebiyatın insan varoluşunun duygu ve düşünce dünyasını yansıtan, insan yaşamında duyguların yerini farklı boyutlarıyla gösteren, insani duyuş gücü ve duygusal açılımı ile anlatmaya çalışan bir etkinlik olduğu söylenebilir (İnam, <http://fikiryolu.net.10.06.2013>).

Edebiyat, duyguları açığa çıkaran, ortaya koyan, onları irdeleyen, insan duygularını derinden betimleyen bir etkinlik olarak insan varoluşunu aydınlatabilecek önemli ipuçları vererek bir bakıma insanları birbirine daha yakından tanıtmaya görevi üstlenir. Bu sebeple edebî ürünler bireylerin birbirlerinin varoluşuna tanıklık etme ve varoluşsal deneyimlerini paylaşabilme imkânı buldukları ürünlerdir. Sevgi, nefret, umut, umutsuzluk, aşk, ızdırap gibi insan varoluşunun farklı yönleri edebiyat yoluyla daha anlaşılır ve tanıdık hâle gelir. İnsan edebî eser yoluyla duygulanırken ya da düşünürken kendi kendisiyle ve insanla yüzleşerek varoluşa katılabilir ve diğerlerinin tecrübelerini paylaşabilme imkânı bulur.

Edebiyat daha önce farkedemediğimiz duyguların, düşüncelerin, yaşam biçimlerinin, karakterlerin duyulur, algılanır, düşünülür kılınması (İnam, <http://fikiryolu.net>10.06.2013) suretiyle kültür ve geleneğimize dair farkındalığı artırmada da etkilidir. Bu suretle edebî eserler aracılığıyla insan toplumsal, tarihsel ve kültürel atmosfere nüfuz edebilir, kendi kültür, gelenek ve tarihi ile bütünleşebilir imkânı bulur.

Edebiyat, sözcükleri kullanan bir sanat biçimidir (Murdoch, 1979: 413). Dolayısıyla felsefe için olduğu gibi edebiyat için de “dilin kullanımı”, “dil bilinci” son derece önemlidir. Ancak bu felsefe ile edebiyatın dili aynı biçimde kullandıkları anlamına gelmez.

Güzel sanatların bir dalı olarak edebiyat, estetik bir kaygı ile hareket eder. Sanatın her alanında olduğu gibi edebiyat alanında da estetik beğeni ön plandadır. İnsan başlangıcından beri hep güzeli aradığı, güzelin peşine düştüğü için, insanın en eski uğraşlarından biri güzele öykünmek, güzeli gerçekleştirmek ve güzeli yaratmak olmuştur.

Edebiyat ise insanın dildeki, sözcüklerdeki güzelliği aradığı bir alandır. Şüphesiz dili güzelleştirebilme eğilimi insanın güzele yöneliminin görünümlerinden biridir. Estetik bir beğeni ve zevk esasına dayanan sanat ve edebiyat gündelik dünyaya estetik bir boyut kazandırıp ona özel bir estetik yorum katar. Edebî sanatlara başvurularak gösterişli bir biçimde kullanılan dil, edebî eserin bir parçasını oluşturur. Dolayısıyla edebiyatın öncelikli amaçları arasında estetik beğeni duygusu oluşturarak güzellik duygusunun gelişimine katkıda bulunmak gelir. Estetik beğenin tüm insanları tatmin edebilen tek bir yolu olmadığı için tek bir edebî tarzdan ya da ideal bir tarzdan söz edebilmek de mümkün değildir (Murdoch, 1979: 411).

“Kendini anlatma, açıklama ve kendini kabul ettirme isteği sanatta güçlü bir güdü...” (Murdoch, 1979: 417) olması sebebiyle edebî eserde yazar eserine kendi damgasını vurur. Dolayısıyla okuyucu edebî üründe bir yandan yazarın dünyası ile tanışma imkânı bulurken diğer yandan yazarın, sanatın tüm “ustalık... ve kasıtlı şaşırtmacalarını” (Murdoch, 1979: 410) kullanarak okuyucunun esere katılabilmesi için kasıtlı olarak açtığı yerden sezgi ve empati yeteneğini kullanarak edebî esere katılabilir, onu içselleştirebilir, onu kendince anlamlandırabilir ve yorumlayabilir imkânı bulur. Bu ise edebî eserin anlam zenginliğinin bir göstergesidir.

Bu sebeple bir edebî eserin anlamından değil, anlamlarından sözedebilmek daha makuldür. Edebi bir yapıtın tek bir anlamı ya da doğru yorumu değil “anlamları vardır” (Uygur, 1999: 54) ve tek tek yorumların başarısı bu anlamları görünür kılmaktan kaynaklanır.

Felsefi bir eserde, filozofun felsefi bir problematiğe sebatla sınımsız bağlanıp sistematik ve tutarlı düşünce yapısı içinde okuyucusunu aydınlatabilmek adına düşünceler arasında herhangi bir boşluk bırakmamaya ya da atlama yapmamaya özen gösterdiği yerde, edebiyat yazarı okuyucunun eseri bir biçimde içselleştirebilmesi, ona yabancı kalmaması adına kasıtlı bir biçimde okuyucusuna yer açmak durumundadır. Diğer bir deyişle felsefi eserde filozof problematiği “doğrudan doğruya kavratılabilir” amacıyla hareket ederken edebî eserde sanatçının yaratıcılığı, bir ölçüde okuyucunun kavrayış kapasitesi ve hayal gücünü kullanarak, yeni çağrışımlar yapmasına imkân verir.

Felsefe ile edebiyat arasındaki temel farklardan bir diğeri ise felsefi eserin Platon’un Şölen adlı yapıtında görüleceği üzere aynı zamanda bir sanat eseri olduğu örnekler dışında-bilgilendirmek amacına yöneldiği için öncelikle muhtevaya önem verip, ilk planda biçimsel bir yetkinliği amaçlamamasıdır. Filozof, zaman zaman karmaşık imgelemler gerektiren biçimler ya da mükemmel taslaklar oluştursa da, o felsefi problematiği kavramayı sürdürürebilmek adına gerçeği arama yolunda kendi kurduğu biçimleri ya da taslakları sürekli bozabilirken, edebî eserin estetik biçime özel bir önem verdiği görülür.

Ancak bu durum edebiyatın felsefeye yaklaştığı örneklerin olmadığı anlamına gelmez. Bu açıdan ilk akla gelen Tolstoy, Dostoyevski, Proust’un eserleridir ki, bu eserler felsefi düşüncelerle yüklüdür. Şüphesiz her edebî eserde güçlü ya da zayıf bir kavramsal ve düşünsel yapı vardır. Dolayısıyla edebî bir eser kavramsal bir nitelik kazanmaya başladıkça, rasyonel bir temellendirmeye imkân verdikçe, sadece psikolojik tahliller ve duygulandırma düzeyinde kalmayarak, kişiler ve olaylar bazında da olsa gizli bir varlık felsefesi, eserin anlam bütünlüğünü sağlayan bir metafizik ortaya koymaya çalıştıkça (Gürsoy, 2006: 54) onun felsefi öğelerle beslenmeye ve felsefeye yönelmeye başladığı söylenebilir.

Görüleceği üzere felsefe ve edebiyat kültürel dokunun iki farklı ögesi olmasına rağmen onların yakınlaştıkları ve hatta iç içe geçip kaynaştıkları örnekler bulabilmek mümkündür.

Ancak tam da bu noktada edebiyat eleştirmenlerini sıklıkla meşgul eden “Bir eseri, sanat eseri yapan biçim midir, içerik midir?”, “Sanat ve edebiyat estetik duygu ve beğeniden uzaklaşır yalnızca bilgilendirmek ya da gerçekliği yansıtmak amacına yönelirse angaje bir sanat hâline gelir mi?”, “Sanat, sanat için midir, yoksa sanat, toplum için midir?”, “Sanatı/edebiyatı, sanat/edebiyat yapan nedir?” gibi sorular bir kez daha gündeme gelir.

Bu sorular şüphesiz tartışmalı sorulardır. Hem felsefe hem de edebiyat alanında eserler veren Murdoch edebiyatın edebiyat olabilmesi için kişiyi duygusal olarak harekete geçirmesi gerektiğini düşünür. Ona göre “edebiyat, belli duyguları uyardırmak için başvurulan disiplinli bir teknik olarak nitelendirilebilir... Edebiyat ya da herhangi bir türden sanat yapmak güdüsünün dünyanın biçimsizliğini yenme ve aksi hâlde anlamsız bir moloz yığını gibi görünecek malzemeden biçimler çıkararak insanın kendisini neşelenendirme isteği” (Murdoch, 1979: 419, 414) olduğunu ifade eder.

Böyle bir perspektiften bakıldığında edebiyatın temel amaçlarından biri onun dünyanın biçimsizliğinin üstesinden gelebilecek biçimler çıkarabilme ve bu doğrultuda da insanın kendini neşelenendirme isteğidir.

Ancak bunun yanı sıra Murdoch’a göre sanat biçimsel olduğu kadar gerçekçi, özerk olduğu kadar temsil edici olmak durumundadır. Sanat, dar kalıplar içinde kalmayıp kendinin ötesindeki gerçekliğe değindiği ölçüde etkisini artırabilecektir. Elbette iletişim dolaylı olabilir, ancak büyük yazarların gerçekten anlamlı olabilme özelliği biçimsel dil oyunlarına ya da kişisel imgelemin dar çatlaklarına değil, gerçek dünyaya açıldığı için bizim keşfedebileceğimiz ve zevk alabileceğimiz geniş alanlar sağlamasındandır (Murdoch, 1979: 440). Büyük yazarları hiç bıkmadan defalarca okuyabilmemizin sebebi budur.

Öte yandan varoluşçu felsefenin popüler ismi J.P.Sartre ise biçim ve içerik tartışması söz konusu olduğunda üslubun önemini azımsamasa da, yazarın öncelikle hangi konuda yazmak istediğini neye karşı, ne için tavır alması gerektiğini açık seçik belirledikten sonra uygun üslubu bulmaya çalışması gerektiğini düşünür. Ona göre üslup dikkati tümüyle çekmemeli, fazla göze batmamalıdır. Daha da önemlisi üslubun zorla değil gizlice, belli etmeden insanı kendine çekmesidir.

Sartre’a göre “biçim üzerine önceden hiçbir şey söylenemez... herkes biçimini kendi bulur... gerçi, konular bir üsluba götürür: ama onu buyrukları altına alamazlar. Kısacası bütün sorun insanın neyi yazacağını bilmesindedir... bunu bildikten sonra iş nasıl yazılacağına kalır. Çok kere iki iş bir araya gelir, ama iyi yazarlarda hiçbir zaman üslup konudan önce gelmez... sanat hiçbir zaman biçimcilerden yana olmamıştır” (Sartre, 1998: 105-107). Bu suretle kendini angaje/bağlanmış bir yazar olarak nitelendiren Sartre, edebiyatın bir eylem şekli olduğunu düşünerek yazarların kendilerini angaje etmelerini, adamalarını ister.

Ona göre, edebiyat yazarı için dil bir alettir. Edebiyat ile şiir arasında kesin bir ayrım yapan Sartre’a göre her ikisi de dili anlatım aracı olarak kullanmakla birlikte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılırlar. Zira dil kavramından anladığımız şey her zaman farklıdır. Şiir dilinden edebiyat diline geçildiğinde dil başkalaşır. Ozanın dili bir alet olarak kullanmaktan kaçınıp kendini dilin hizmetine verdiği yerde, edebiyat yazarı için dil bir alettir (Biemel, 1984: 21). Yazar bir olayı, durumu aydınlığa kavuşturmak için, kavramak için dili kullandığı için Sartre’a göre, yazar öncelikle dilin büyülü etkisine kapılmaktan vazgeçmelidir.

Zira Sartre'a göre düz yazı/nesir özü itibarıyla "amaçla" koşullanmış olup, amaçla yöneliktir. Nesir yazarı sözcükleri kullanan, bir şeyler anlatan insandır. Dolayısıyla yazar, bir konuşmacıdır. Konuşmak, yazmak, dünyaya ilişkin bir görüşü ortaya çıkarmak, bir şeyin üstünü açmak, onu açığa çıkarmak ise Sartre'a göre bir eylemdir. Eylem mevcut varolanın dönüşümünü gerçekleştirmeye yöneliktir (Biemel, 1984: 23-27).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Sartre'a göre angaje yazar konuşmanın ve yazmanın sıradan ve yansız bir şey olmadığını farkedene ve sözcüğün eylem olduğunu bilen kişidir. Angaje yazarın "asıl işi... göstermek, kanıtlamak, açıklamak, aldatmacaları ortaya çıkarmak, masalları, putları, küçük bir eleştiri" ortamında çözüdürmektir (Sartre, 1998: 120). Günün sorunları üstünde düşüncelerini açıkça ortaya koymayarak yazarlığın büyüklü bir dünyası olduğu izlenimini veren yazarlar, ona göre, bir biçimde göz boyamaktadırlar. Bu sebeple Sartre'a göre edebiyat her zaman angaje ve sorumludur. "Edebiyatı sadece sorumsuzluğa, türkülere indirirseniz durduğu yerde durur. Yazılı her söz insanın ve toplumun bütün ortamlarında yankılar uyandırmazsa, hiçbir anlamı yoktur. Bir çağın edebiyatı, edebiyatın içine sindirdiği çağın kendisidir... Edebiyatın güzelliği herşey olmak isteğinden gelir... Güzellik aramaktan değil" (Sartre, 1998: 113).

Bu suretle Sartre'a göre yazarın angajmanı toplumsal dünyayı değiştirmek arzusundan, insanın özgürlüğüne yaptığı çağrıdan ve kendi sorumluluğuna ortak edebilmek amacıyla okuyucuyla kurduğu güven anlaşmasından ibarettir. Bu da Sartre'ın "sanat, sanat içindir" anlayışından uzak bir tavır sergilediği anlamına gelir.

Burada altı çizilmesi gereken husus, varoluşçu bir filozof olarak Sartre'ın angaje bir edebiyatı tercihinin temel sebebinin onun edebiyatı sadece bir propaganda aracı ya da felsefi teorisi açısından sadece bir anlatım imkânı olarak görmesi değil, bunların ötesinde edebiyatın/romanın bir anlatım biçimi olarak varoluş felsefesiyle köklü bir bağının olduğunu farketmiş olmasıdır (Gürsoy, 2006: 50).

Gerçekten de varoluşçu felsefe temel mesajlarından pek çoğunu roman, drama, günce vb. yoluyla verebilen felsefeyle edebiyat ilişkisinin yoğun ve görkemli örneklerini gördüğümüz bir alandır.

Varoluşçu filozoflar somut (konkre) olana dönme eğiliminde olup, insanı bireysel orijinalitesi ve kendine özgü yaşam biçimiyle biricik bir varlık olarak değerlendiren soyut ve rasyonel açıklama girişimlerini bir yana bırakıp, insanı somut bir birey olarak kavramaya, onun somut ve öznel tecrübelerini betimlemeye çalışırken felsefi düşüncelerini daha anlaşılır hâle getiren, onları soyut, kuru, mantıksal bir düşünce olmaktan kurtaran romanın ve dramının anlatım biçimine başvurmuşlardır.

Roman yoluyla insan varoluşunu tüm derinliğiyle gözler önüne sermeye ve betimlemeye çalışmışlardır. Bu sebeple edebi eserler bireysel varoluşların birbirlerinin yaşantılarına tanıklık ettikleri, onların varoluşlarına nüfuz edebildikleri, onların ya-

şantılarını sezerek, hissederek anlayabildikleri eserler olmuştur. Başka bir deyişle, Sartre örneğinde de altı çizildiği üzere varoluşçu filozofların felsefi düşünceleri ve edebi eserleri yalnızca bir anlam bütünlüğü oluşturmakla kalmamış, varoluşçu felsefenin metafizik boyutu ancak romanda kendisini gösterebilmiştir.

Ancak varoluşçu filozofların, özellikle Fransızların, ister denemeler, günceler isterse romanlar ve dramalar olsun edebi formlara başvurmaları, felsefenin edebiyatlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı tarzında zaman zaman ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Her ne kadar geleneksel filozoflar varoluşçu düşünürlerin felsefi düşüncelerini dile getirirken deneme, günce, roman, drama gibi ifade tarzlarına başvurmasına isteksiz baksalar da, roman ve diğer ifade tarzları varoluşçu felsefede insan varoluşunun yaşayan tecrübelerini aktarabilmenin en temel yollarından biri olmuştur.

Zira varoluşçu felsefede insan artık soyut ve evrensel bir kavram olmayıp, somut ve bireysel varlık olarak ele alındığı için doğrudan doğruya yaşadığı tecrübeleri çerçevesinde anlaşılabilir durumdadır. Bu sebeple varoluşçu filozoflar insan varoluşunun aşk, acı, umut, umutsuzluk, ihanet, sadakat, özgürlük gibi temel deneyimlerini roman kahramanlarıyla temsil edebilme yolunu tercih etmişlerdir. Romanlarında orijinal, canlı, yaşayan karakterler yaratarak, onlar aracılığıyla insan varoluşunun ahlaki ve metafizik derinliğine dikkat çekmişlerdir.

Hâl böyle olunca varoluşçu felsefede, felsefenin metafizik boyutunun ancak romanda kendisini gösterebildiği söylenebilir. Çünkü metafizik boyut insan yaşamında ve insan yaşamının kendine özgü tecrübeleri çerçevesinde ortaya çıkmakta ve “insan durumu” üzerine yapılan fenomenolojik betimlemelerde mevcut olmaktadır. Bu tarz bir roman insanlar ve insani olayları, insanların dünya ile olan ilişkilerini bir bütün olarak serimlemeye çalışan metafizik bir romandır. “Metafizik roman”, romanın en yüksek, en mutlak türü olup salt edebiyat ve salt felsefenin yapamadığı şeyi yalnızca o yapmak durumundadır (Gürsoy, 2006: 51).

Bu tarz bir eserde, edebiyat ile felsefenin iç içe geçip bütünleştiği görülür. Sartre’in entelektüel yeteneği ile sanatta yaratıcılığının birbiriyle kesişmesi sebebiyle en iyi eserlerinden biri kabul edilen ve varlığın köklü kontenjanlığını ve saçmalığını aksettiren metafizik bir tecrübeyi yansıtan *Bulantı* adlı romanı bu türden eserlerin özgün örneklerindedir.

Edebiyat felsefe ilişkisinin nitelikli örneklerini kendi kültür tarihimizde de bulabilmek mümkündür. Felsefe; nihai noktada yalnızca bir ögesi olmakla kalmayıp aynı zamanda “bilinci/farkındalığı” da olduğu kültürel bütünlüğün bilim, ahlak, sanat, edebiyat gibi diğer öğelerinden kopuk olmayıp, hayatla bütünleşip teori-pratik birlikteliğini yakalamayı arzuladığı için, ister nesir isterse manzum olarak yazılmış olsun destanlar, masallar, kıssalar, öyküler, romanlar, insanî varoluşun düşünsel-duygusal yönlerini yansıtan ve içinde az ya da çok felsefi öğeler ihtiva eden edebi ürünlerdir. Bu sebeple felsefenin hayatla bağlarını koparıp, onu salt teoriye indirgemek, felsefi bir sistematığe bürünmüş ve akademik-teknik bir dille yazılmış ürünlerin dışında

kalan ürünleri yalnızca duygusal ya da estetik kaygılarla kaleme alınmış edebi ürün olarak nitelendirerek felsefeden kopuk düşünmek, olsa olsa kültürün anlamlı doku bütünlüğünü görmezden gelmek ve Türk felsefesini kısırlaştırmaya katkıda bulunmak olabilir.

Bu açıdan Türk edebiyatının temel eserlerinin felsefi bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi, bu eserlerin muhtevasını biçimlendirirken başvurulan semboller, metaforlar, söz sanatları, imgelerin (Taşdelen, 2011: 118-120) kavramsal açıklamalarının yapılarak felsefi öğelerin açığa çıkarılması, “edebi dil” ile “felsefi dil” arasındaki geçişlerin yakalanması gerekmektedir.

Bu durumda Mevlana, Yunus Emre, Yusuf Has Hacı, Ali Şir Nevai gibi kültürümüze katkıda bulunan şahsiyetlerin eserlerinin yanı sıra destan, öykü, kıssaların vb. edebiyat alanındaki ürünlerin yüzeysel bir bakış açısıyla değil, yeniden ve derinlikli bir okumaya, anlamaya, yorumlanmaya ve evrensel bir platformda tanıtılmaya ihtiyacı vardır. Böyle bir tavrın Türk kültürünün gelişimine olduğu kadar felsefe ve edebiyat alanlarının gelişimine de katkısı olup, felsefi düşünce ve felsefi problemlerin yalnızca akademik-teknik eserlerde değil, sanatsal ürünlerde de mevcut olabileceğini gösterecektir.

Özetle kültürün iki ögesi olan sanat/edebiyatın felsefeye, felsefenin edebiyata yönelik eğilimi ya da bu iki alanın yakınlığı insan varoluşunun duygusal ve düşünsel dünyasının bütünlük hâlinde derinden kavranabilmesi ve anlaşılabilmesi açısından önümüze yeni imkânlar sunmaktadır. Edebiyat ve felsefe bütünlüşmesinin en mükemmel örneği olarak nitelendirilen “metafizik roman”, salt edebiyatın ve salt felsefenin tek başına başaramadığı bir anlatım imkânı sağlamaktadır. Bu suretle bir yandan roman; ahlaki, felsefi ve metafizik bir derinlik kazanırken, felsefe ise betimlemeye, öykülemeye vb. dayalı yeni bir kavrayış, anlatım tarzı ve yorum imkânı bulmaktadır. Böylece insan varoluşunun kendine özgü tecrübelerine ve bu tecrübelerdeki metafizik derinliğe dikkat çekmek mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1984) Wilhelm von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akarsu, B. (2001) "Felsefe Dili Olarak Türkçe", İçinde: Çotusöken B., Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Barrett, W. (2003) İrrasyonel İnsan, (Çev.Salih Özer), Ankara: Hece Yayınları.
- Biemel, W. (1984) J. P. Sartre, (Çev.Veyssel Atayman), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1996) Felsefe Sözlüğü, Ankara: Ekin Yayınları.
- Cevizci, A. (2007) Felsefeye Giriş, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Deleuze, G.; Guattari, F. (1993) Felsefe Nedir?, (Çev.Turhan Ilgaz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, M. (2008) Değişen Dünya Değişen Dil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gündoğan, A. O. (1996) "Edebiyat ve Felsefe İlişkisi Üzerine", Akademik Araştırmalar, Yıl 1, S. 2, s. 1-6.
- Gündoğan, A. O. (1997) "Bilim Dili Olarak Türkçe", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, <http://edergi.atauni.edu.tr/ataunited/article/viewFile/1020001936/1020001942>. (10.06.2013.)
- Gürsoy, K. (2006) Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- İnam, A. (2012) "Edebiyat ve Felsefe", <http://fikiryolu.net/index.php?option>. (10.06.2013.)
- Murdoch, I. (1979) "Felsefe ve Edebiyat", İçinde: Maggee, B., Yeni Düşün Adamları, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Öner, N. (1991) Klasik Mantık, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özlem, D. (2009) Anlamdan Geleneğe Kimlikten Özgürlüğe (Kavramlar ve Tarihleri III), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Sartre, J. P. (1998) Denemeler, (Çev. S. Eyüboğlu, V. Günyol), İstanbul: Say Yayıncılık.
- Taşdelen, V. (2011) "Edebiyattaki Felsefe Felsefedeki Edebiyat", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 21, s.107-127.
- Uygur, N. (1971) Felsefenin Çağrısı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uygur, N. (1984) Kültür Kuramı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uygur, N. (1999) İnsan Açısından Edebiyat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BAYBURT/HART'TA ŞEYH EŞREF İSYANI'NA DAİR OSMANLI ARŞİV BELGELERİ¹

*Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK**

Öz

Anadolu'da Millî Mücadele'nin başladığı sıralarda Bayburt'un Hart nahiyesinde Ekim-Aralık 1919 tarihleri arasında küçük bir çekişme ile başlayıp gittikçe büyüyen, sonunda ölümlere yol açan bir Şeyh Eşref isyanı meydana gelmiştir. Vatanın işgaliyle birçok yerde isyanın çıktığı çok zor günlerde çıkmış bu isyan kısa sürede bastırılıp şeyh de öldürülmüştür. Hart'ta yaşayan Eşref adlı bir şeyhin tarikatı çevrede yayılıp bazı söylentiler zuhur edince dikkatler buraya yönelmiştir. Nahiye yapılan bir düğünde jandarmalarla şeyh ve müritleri arasında birtakım sataşma ve kıskırtıcı davranışların olması üzerine ortam gerilmiş, şeyh hakkında soruşturma açılmak istenmiş, ama kendisi buna karşı çıkarak nahiye kaçmış ve bunun üzerine de olaylar tırmanmıştır. Şeyh hakkında kendisini mehdi ilan edip Millî Mücadele'ye karşı halkı kıskırttığına dair söylentiler yayılmıştır. Şeyh Eşref hakkında ilk girişim Erzurum Valiliği'nce başlatılmış ve bu şeyhin kökeni, mesleği, mezhebi, müritlerinin kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi sorulup oluşturulan bir kurula şeyh de davet edilmiş, ama o bu daveti reddetmiştir. Bu olayda Erzurum Vilayeti'nin bu olaya sert müdahale eden görevlileri eleştirmesi dikkat çekici olup, buna göre olayın büyümesinde büyük ölçüde jandarmanın sert tutumu rol oynamış gözükmektedir. Hart'a gönderilen askerlerin hıyileyle esir alınması da bir başka durumdur. Ayrıca görevlilerin basiretsizliği ve olayın gereksiz yere büyüldüğü de belgelerde dile getirilmektedir. Bir isyan olup olmadığı da tartışılan bu olayda 24 Aralık 1919'da Hart'ı kuşatan kuvvetler duruma hâkim olup şeyh vurularak veya evine isabet eden top mermisiyle havaya uçarak ölmüş, bu durum karşısında müritler de teslim olmuşlardır. Bu makalede bu olayla ilgili olarak Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeler dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Hart, Şeyh Eşrefi Ayaklanma.

Ottoman Archive Documents on Uprising of Sheikh Ashraf in Bayburt/Hart

Abstract

In Anatolia at the time of the start of National Struggle between October-December 1919 Bayburt township Hart crash was occurred mortal an uprising Sheikh Ashraf. When the homeland was occupied and out of the rebellion in various places, where there were a lot of hard times, this uprising rebellion was suppressed and the sheikh was killed. As one of the sects named Ashraf living in Hart spread in the vicinity causing rumors, then the attentions were drawn to there. At a wedding held in the township in stretched environment, between gendarmes and the sheikh and his disciples on mutual lack of provocative words and behavior, sheiks opened an investigation, but he fled from Hart has come out against it; whereupon events climbed. About sheikh himself Mahdi declared and against the national struggle the provoked people rumors spread. The first attempt on Sheikh Ashraf started by Erzurum Governor and the sheikhs of the origin, profession, sect, followers were asked information about their identity and activities. Sheikh was not going the commission which was established to interrogating of himself. In this case, Erzurum Governorship officials have criticized the harsh intervention in this event. To a large extent in the growth of the event tough stance of the gendarmerie and other officers played a role. The soldiers that sent to Hart taken captive by fraud is another case. In addition, the short sightedness of officials and unnecessarily were raised at the event are expressed in the documents. In addition, the short sightedness of officials unduly magnified of the event and that was expressed in the documents. The end, forces of surrounding the Ankara been dominated by situation; sheikh shot dead or blown up by artillery shells that hit home is. In this case the relevant documents in this article are presented to the attention of the Ottoman Archives.

Keywords: Bayburt, Hart, Sheikh Ashraf, Uprising.

1 Bu makale, 28-30 Mayıs 2014 tarihlerinde Bayburt'ta düzenlenen "Tarih ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi meliacik63@kku.edu.tr

Giriş

Anadolu'da Millî Mücadele'nin ilk safhalarında Bayburt'ta başlangıcı birkaç ay önceye giden, ancak bilfiil 26 Ekim 19-29 Aralık 1919 tarihleri arasında cereyan eden ve daha ziyade Hart Olayı olarak bilinen bir Şeyh Eşref ayaklanması meydana gelmiştir. Vatanın işgaliyle art arda ayaklanmaların çıktığı çok zor bir ortamda oluşup devleti de bir süre meşgul eden bu ayaklanma genel olarak şeyh-mürit organizasyonu içinde gelişip kısa sürede başka etkenlerin de eklenmesiyle büyümüşse de kolayca bastırılmıştır. Bu olay, Bayburt'a 20 kilometre uzaklıkta yeni adı Aydıntepe olan Hart'ta gerçekleşmiştir. Hart'ta yaşayan ve kendisinden meczûbâne hareketler çıktığı rivayet edilen Eşref adlı birisinin lideri olduğu tarikat zamanla çevrede yayılıp bu şeyh hakkında birtakım iddia ve rivayetler dolaşmaya başlayınca kendisi hakkında soruşturma açılmak istenmiş, şeyh ise kendisi için açılan bu soruşturmayı ve oluşturulan heyeti tanımayarak ifade vermeye gitmemiş, bunun üzerine istenmeyen olaylar çıkmıştır. Kendisini mehdi ilan edip Millî Mücadele'ye karşı halkı kızdırdığı yolunda rivayetler dolaşan Şeyh Eşref hakkında ilk girişim Erzurum valiliğince başlatılarak Bayburt kaymakamlığına bu şeyhin kökeni, mesleği, mezhebi, müritlerinin kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi sorulmuş, kaymakamlık da ilçe müftüsünün başkanlığında bir kurul oluşturup şeyhi kurula davet etmiş, ancak şeyh bu daveti reddetmiştir. Bir süre sonra şeyh ve müritlerinin ayaklanma içinde olduğuna dair duyular alınmış ve 6 Aralık 1919'da 50-60 kişilik bir müfreze Hart'a gönderilmiş, ancak askerler bir hileyle esir alınmıştır. Arka arkaya gelişen olaylardan sonra nihayet Hart'ı kuşatan kuvvetler duruma hâkim olmuş ve 29 Aralık 1919'da şeyh, evine isabet eden bir top mermisiyle havaya uçarak, bir rivayete göre de vurularak ölmüş, bu durumu gören müritler de teslim olmuşlardır. Bu olayla ilgili olarak Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler 11-29 Aralık 1919 tarihleri arasında düzenlenmiş ve olayın bizzat içinde yer almış görevlilerce yazılmıştır. Bu belgelere dayanarak Hart olayının iç yüzünü araştıran popüler düzeyde bir çalışma yapılmıştır.** Bizim bu çalışmamızda olaya ait arşiv belgeleri analitik ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenip değerlendirilmektedir. Olaya ait söz konusu arşiv belgelerinde:

“Erzurum'da asayişin örfi idare ilanını gerektirecek derecede bozulmadığı ve Şeyh Eşref meselesinin divan-ı harb-i örfide görülmesinin uygun olacağı, Bayburd'da örfi idare tesis edilmesi.”

“Şeyh Eşrefle görüşmek üzere Kafkas Ordusu Kumandanı Miralay Rüşdü Bey'in, kumandasındaki dütenli Kuva-i Milliye ile Bayburd'a ulaştığı.”

“Bayburd'un Hart nahiyesinde ortaya çıkan Şeyh Eşref hadisesi ile ilgili kurulan komisyonun tahkikat ve değerlendirmesi.”

“Bayburd'un Hart nahiyesinde mehdilik iddiasıyla karışıklık çıkaran ve devlet aleyhinde kıyam hareketine girişen Şeyh Eşref'in adamlarından Sürmeneli İsmail Çebioğlu Aziz'in sorgulanıp, gerek görülürse Trabzon vilayet merkezinde alıkonacağı.”

** Süleyman Atmaca, Hart Vakası ve Şeyh Eşref Olayının İç yüzü I,II, Bayburt Postası, 10 Nisan, 12 Haziran 2012.

“Şeyh Eşref’in aklı yerinde olmayıp bazı hareketlerinin görmezlikten gelinmesi gerekirken mahallî hükümet tarafından cezalandırılma cihetine gidildiğinden, meselenin af yoluyla halledilmesi gerektiği.”

“Maktul Şeyh Eşref meselesine adı karışanlar hakkında hükümetçe tahkikat ve takibat yapılabilmesi için meselenin Adliye’ye devr edilmesi.”

şeklinde bilgiler vardır. Konuyla ilgili arşiv belgeleri Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî’nde yer almakta olup kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

1. 12 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:1 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Hart nahiyesinde bir mezheb-i cedid icad eden Şeyh Eşref ile avenesi hakkında Erzurum vilayeti telgrafı. (Erzurum)

2. 13 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:16 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Emniyet ve asayişin şâyân-ı şükran bir sûrette olduğu, ancak söz konusu Şeyh Eşref meselesinin baş ağrıttığı, bunun da oradan geçildiğinde halledilerek neticesinin bildirileceği hakkında Ferik Fevzi’nin telgrafı. (Erzurum)

3. 13 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:22 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref ile görüşmek üzere Kafkas Ordusu Kumandanı Miralay Rüşdü Bey kumandasında mürettep Kuvâ-yı Milliye ile Bayburd’a ulaştığına dair Erzurum vilayeti telgrafı. (Erzurum)

4. 17 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:67 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Bayburd’un Hart nahiyesinde ortaya çıkan Şeyh Eşref hadisesi ile ilgili oluşturulan komisyonun tahkikat ve değerlendirmesi. (Erzurum)

5. 20 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:86 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Mehdinin zuhur ettiğine dair Şeyh Eşref imzasıyla dolaştırılan bildirimler ve şeyhin Sürmene’de nüfuzlu müridi Aziz Ağa’nın yanına geleceğinden bahisle bu şahsın vilayet merkezine çağırılması hakkında. (Trabzon)

6. 30/Ra/1338/23 Aralık 1919. Dosya No:105 Gömlek No:158 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref’in aklı yerinde olmayıp bazı hareketlerinin görmezlikten gelinmesi gerekirken mahallî hükümet tarafından cezalandırılma cihetine gidildiğinden, meselenin af yoluyla halledilmesi gerektiğine dair Kalem-i Mahsus’dan Trabzon Valiliği’ne çekilen telgraf.

7. 24 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:23 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Bayburd’un Hart nahiyesinde mehdilik iddiasıyla karışıklık ve devlet aleyhinde kıyam hareketine girişen Şeyh Eşref’in adamlarından olan Sürmeneli İsmail Çebi-oğlu Aziz’in sorgulanıp, gerek görülürse Trabzon vilayet merkezinde alıkonacağı. (Trabzon)

8. 27 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:47 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref'e nasihat kâr etmeyip artık askeri tedbirlerin uygulanmasına tevessül olunacağına dair Erzurum vilayeti telgrafı. (Erzurum)

9. 29 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:73 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref ile rüfekâsından bazılarının ölü ve diğer kısmının da diri olarak derdest edildiğine ve müsademe hakkında tafsilata dair Erzurum vilayeti telgrafı. (Erzurum)

10. 27/R /1338 (Hicrî) Dosya No:106 Gömlek No:89 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Maktul Şeyh Eşref meselesine adı karışanlar hakkında hükümetçe tahkikat ve takibat yapılabilmesi için meselenin Adliye'ye devredilmesine dair Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Erzurum Valiliği'ne çekilen telgraf.

Yukarıdaki belgelerden 1, 4, 5. sıradakiler ayrıntı, izahat ve kapsam bakımından olayı ayrıntılı biçimde ortaya koyduğundan aşağıda analitik biçimde incelenecektir.

Belgelerin Değerlendirilmesi

1. Erzurum Valisi Reşid'in Dâhiliye Nezâretine çektiği telgrafnâme: (12 Aralık 1335/1919)

1. Bu dosyadaki belgelerde Hart nâhiyesinde safdilleri başına toplayarak yeni bir mezheb kurup karışıklığa sebep olan Şeyh Eşref ile avenesi hakkındaki muameleler anlatılmıştır.
2. Önce Bayburt kaymakamlığına bu şeyhin kökeni, meslek ve mezhebi, müritlerinin kimlik ve miktarı, ne gibi telkinlerde bulunduğu, hükûmet işlerini ne şekilde engellediği sorulmuş, Hart nahiyesi müdürlüğünden gelen telgrafnamede ise Müslümanlar arasında tefrika çıkaran Şeyh Eşref hakkında fetvâ makamının herhangi bir araştırma yapmadığı bildirilmiştir.
3. Bayburt'ta kaza müftüsünün başkanlığında hocalardan oluşan bir heyet kurulup araştırmaya başlanmış, ama Şeyh Eşref hükûmetin dinsiz ve subayların kâfir olduğundan bahisle heyete gelip ifade vermemiştir.
4. Hart'ta müritler silahlı isyan hâlinde olduğundan olayın fâilleriyle şeyhin merkeze celbi için destek olarak gönderilen elli kişilik müfrezeye Hart'ta yirmi kadar silahlı kişi tarafından silâh sıkılmış, merkez kazaya gitmesi istenen Şeyh Eşref buna uymamış, Hart'ın kuzey sırtlarında otuz kadar silahlı kişi mevki almış, bunların yakalanıp şeyhle birlikte kaza merkezine sevkleri istenmiştir.
5. Erzurum valisi, Bayburt kaymakam vekiline: "Etrafımızın düşmanla çevrili olduğu böyle nazik bir zamanda insanlar arasında dostluk kurmak gerekirken eski bir tebligatı ipucu bilerek hakkında yakalama yazısı çık-

mamış bir şeyh hakkında Müslüman ahali arasında kardeşlik bağını kırarak derecede takibat yapılmasına teessüfler ederim. Huzuru bozacak davranışlara meydan verilmeksizin mesele kanun dairesinde halledilsin” demiştir.

6. Alay kumandanı Binbaşı Nuri Bey ve müftü efendiyle birlikte Şeyh Eşref'in evine gidilip olayda işi tırmandıranların belirlenmesi, müftü efendi tarafından izahı istenecek hususların açığa çıkartılması, toplanmış silahlı ahali varsa gerekli öğütlerle boş yere kan akıtılmasına meydan verilmeden hemen dağıtılması Erzurum valisince istenmiştir.
7. Bayburt kaymakam vekili, meselenin güzelce halli için Hart'a ulaşarak gerekli öğütlerle silahlı kişilerin ve askerî müfrezenin mevzilerinden geri alındığını, asayiş sağlandıktan sonra bizzat görüşülmek istenen Şeyh Eşref'in bir tarafa savuştuğunu, meçhul kişilerce atılan kurşunlardan 16 yaşında bir çocuğun yaralanması dışında bir vukuat olmadığını bildirmiştir.
8. Şeyh Eşref'in, kendisiyle görüşmeye gelecek heyeti beklemeden meçhul bir yere savuşmuş olduğu, kaymakam vekiliyle 28. alay kumandan vekili Nuri Bey'in müşterek şifrelerinde de tekiden belirtilmiştir.
9. Meselenin büyütülmeden güzelce halledilebileceği bildirilmişken mevki kumandanlığınca istenilen bir bölük askerinin daha Hart'a gönderildiği, ancak alay kumandanıyla kaymakam vekilinin jandarma ve askerlerin Hart'ta şeyhle avenesi tarafından esir edildikleri, gönderilen müfrezenin Kirzi köyünde bulunduğu, Kirzi-i süflâda bulunan tabur kumandanı Tahsin Bey'in gösterdiği acil lüzum üzerine jandarma mevcudundan on iki piyade ve üç süvarinin oraya gönderildiği, 28. alay kumandan vekili Nuri Bey'in şehit ve diğerlerinin sağ olduğu, asilerce ikinci bölüğün esir olarak Hart'a gönderildiği, iki neferin Kirzi köyünde yaralı bulunduğu, çarpışmalarda sevk edilen biri Hart'ta ve diğeri Kirzi köyünde iki müfrezenin esir olduğu, asilerin şehre bir buçuk saat mesafede bulunup şehre taarruzları muhtemel ve az miktardaki askerî kuvvetle müdafaanın şüpheli bulunduğu, ahalinin galeyanda olduğu bildirilmiş ve kâfi miktarda kuvvetin süratle gönderilmesi istenmiştir.
10. Erzurum valiliğince, çok üzücü görülen bu durum karşısında, köy ahalisinden asilere söz anlatacakların birleşerek meselenin vehametini ve neticesinin kendileri için hüsrân getireceğinin anlatılması istenmiş, gerekli kuvvetin muhtelif yerlerden hareket ettirildiği, Bayburt kaymakamlık vekâletinin Cevdet Bey'in uhdesine verildiği ve bu olayın lokal olmaktan çıkmasına meydan verilmeden bir an önce yatıştırılması gerektiği bildirilmiştir.

4. Şeyh Eşref olayını araştıran komisyonun Dâhiliye Nezâretine raporu: 17 Aralık 1335.

1. Şeyh Eşref olayını Erzurum'dan gelen merkez kadısı ile merkez savcısı ve Bayburt'taki fırka kumandanı ve diğer iki kişiden oluşan komisyon tahkike başlamış ve hadisenin çıkış şekli hakkında birçok farklı rivayetin bulunduğu görülmüştür.
2. Komisyon bizzat Şeyh Eşref'le görüşerek meseleye kaynağından vakıf olmak istemiş ve merkez kadısı Hurşid Efendi bu amaçla Hart'a gitmiştir. Oraya gidenlerin şeyh tarafından rehin alındığı söylendiğinden kendisi gece yarısına kadar gelmeyince onun da şeyh ve müritlerince alıkonulduğu kanaatine ulaşılmıştır.
3. Olayın çıkış şekli hakkındaki rivayetler arasında akla en uygun geleni şudur: Aklen zayıf ve meczup birisi olarak tanıtılan şeyh, müftü tarafından yapılacak sorgulama davetine gelmeyince tekrar celbi için jandarmaya bilgi verilmiştir. O sırada Hart nâhiyesinde evlenen jandarmalardan birisinin düğününde şeyhin tekkesi önünde davul ve zurna çalınmış, bazı ulema kıyafetli kişiler de ısrıyatta bulunmuşlar, şeyhle müritleri bundan rahatsız olarak engellemeye çalışıp bazı sert ifadeler kullanmışlar, oradaki jandarmalarla kumandan Salih Efendi de buna kırılarak şeyh ve müritlerine karşı sert hareketler yapmışlar, bu ise müritleri daha da kızdırarak haddi aşan hareketlere yol açmıştır.
4. Jandarma kumandanı kaza merkezinden yardım isteyince bir müfreze sevk edilmiş, basiretsizce olan böyle bir hareket ise durumu büsbütün karıştırıp giden askerler silahları alınarak orada alıkonulmuşlar, bu ise olayın sebeplerinin layığıyla anlaşılmasına yol açmıştır. Silah teslimi askerce gerekli tertibat alınmadığından iki üç asker de ölmüştür.
5. Heyetin kanaatine göre, olayların ilk safhası tamamen şeyhin lehinde olup kaza, nahiye, hükümet, zabitler ve askeriyenin bu konudaki hareketleri basiretsizcedir.
6. Askerî sevkiyat ile onu izleyen ölüm olaylarının olduğu sonraki safha ise zahiren şeyhin aleyhinde ise de şeyh ile müritlerinin canlarını tehlikede görüp nefsi müdafaaya çalışmaları ve giden kişileri rehin tutmaları olaydan dolayı oluşan korkudan nefsi kurtarmaya yönelik bir ihtiyatî tedbir olmalıdır. Çünkü işin içinde yabancı telkini veya teşkilât-ı milliye gibi sebepler olmadığından şeyhle avenesi bir siyasî vaka çıkarmak fikriyle hareket etmiş olamazlar.

7. Bu hadise üzerine şeyhin müritleri çoğalmış, hatta eşkıyalığı meslek edinmiş Sürmene ahalisinden çoğunun ona katılmaya meylettikleri söylenmektedir. Bu kaza ve çevresinde sıkça şekavet eden Sürmene eşkıyası vaktiyle takip edilmediğinden bu olaydan istifade edebileceği tabiidir. Şeyhin hâdisesi ile eşkıyanın eski ve yeni vukuatı ayrılarak öncelikli cebri tedbirler alındığı takdirde asayişin kısmen sağlanacağı açıktır. Yarım tedbirlerden eşkıyanın yüz bulup hükûmeti hiçe sayacağından hareketle bu hadisenin askerî müdahaleyle halledilmesini isteyenler varsa da kanaatimizce ortadaki durum buna asla müsait olmayıp şeyhin bu gibi vakaları yapamayacak kadar aciz bulunması sebebiyle meseleyi silah kuvvetiyle halletmek birçok şerhlin can endişesiyle şeyhe katılmasına yol açabilir. Toplu bir sevkîyatla ezilmeleri şübhesiz ise de Müslümanlar arasında bu gibi ölümlerin hâl-i hâzırda iç ve dışta oluşturacağı tesirin şiddeti bu konuda af yolunun tek çâre olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada tarafsız heyetçe yapılacak tahkikatta şeyh ile avenesinin vukuatı hakkında verilecek izahat alınmadıkça yapılacak muamele vicdanı rahatlatmayacaktır.
10. Şeyhin, rehine olarak alıkoymuş askerlerle silahların teslimi için kendisiyle arkadaşlarına teminat verilmesi şartını koştuğu ve bu teminatın ecneblerce onaylanması lüzumunu ileri sürdüğü anlaşıldığından, bunun ardında birtakım şerhlerin iblisçe aldatmalarının bulunduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır. Alınacak tedbirler acilen uygulanmalıdır.

5. Trabzon valisinin Şeyh Eşref'in Sürmene'deki müridinin merkeze celbine dair telgrafnamesi: 20 Aralık 1335.

1. Hart'ta Şeyh Eşref adında bir şahsın mehdilik iddiasıyla devlet aleyhinde ayaklandığı ve üzerine gönderilen askerî kuvveti pusuya düşürüp kumandanı şehit ve bir miktar askeri de esir ettiği rivayeti Trabzon ve çevresinde de dolaşmaya başlamıştır.
2. Sürmene'ye bağlı birkaç köyde şeyhin müritlerince dağıtılan Şeyh Eşref imzâlı bildirgelerde, mehdinin zuhur ettiği ve Müslümanların hemen onu etrafına toplanması gerektiği yazılmış, müridlerin de artık mehdinin zuhur ettiğini, hükûmetin de Şeyh Eşref'e geçtiğini söyledikleri bildirilmiştir.
3. Şeyhin, Bayburt'ta göreceği baskıyla mahallini ter kedip Sürmene'deki adamlarından İsmail Cebioğlu Aziz adlı şahsın yanına geleceği düşünülerek bu şahsı vilayete çağırılmıştır.
4. Mesele çok dikkat çekici bulunarak bu konuda Erzurum vilayetince bir bilgi verilmemesi eleştirilip, bu vilâyetten duruma dair bilgi sorulmuştur.

Belgelerin Özetleri

1. 12 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:1 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Olayın safhaları ve olayla ilgili yazışmalar rapor edilmiştir.

Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezâretine Telgrafnâme.

Hart Nâhiyesinde safdilleri başına toplayarak yeni bir mezheb icat eden, nahiyede daimî bir karışıklığa teşebbüs ederek hükûmet icraâtına engel olan ve faaliyetlerine engel olunmazsa ileride bir gaile çıkarabileceği düşünülen Şeyh Eşref ile bazı avenesi hakkında yapılacak muamele 6 Ağustos 1335 (1919) târihinde Bayburt kaymakamlığından sorulmuş; bu Şeyh'in Hart'ın aslı sakinlerinden olup olmadığı meslek ve mezhebi, müritlerinin kimlik ve miktarı, kimlere ne gibi etkili telkinatatta bulunduğu ve hükûmet işlerini nasıl engellediğinin süratle araştırılarak neticesinin ve şeyhin hükûmet için nasıl bir gaile çıkaracağı hakkındaki görüş ve kanaatin bildirilmesi de 17 Ağustos tarihli şifre ile cevaben aynı kaymakamlıktan istenmişti. Son olarak Hart Nahiyesi eski müdürü Hakkı imzasıyla vilayete çekilen telgrafnamede İslamiyet'e aykırı hareket edip Müslümanlar arasında tefrika çıkaran Şeyh Eşref hakkında araştırma yapılması Meşihat'tan fetvâ makâmına bildirilmişse de herhangi bir araştırma yapılmadığından bahisle gereğinin yapılması istenmiştir. Bu sebeple söz konusu telgrafname kopyasının alınarak daha önceden çekilen 17 Ağustos 1335 tarihli telgrafnâme üzerine yapılması gereken tahkikat sonucunun bildirilmesi 26 Teşrin-i Evvel 1335 tarihli şifre ile kaymakamlığa yazılmıştır. Bayburt Kaymakamlığı vekâletinden alınan 6 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli şifrede kaza müftüsünün başkanlığında hocalardan oluşan bir heyet kurulup araştırmaya başlandığı, Şeyh Eşref'in merkeze celbi hakkında müftü tarafından verilen yazı kendisine tebliğ edildiği hâlde hükûmetin dinsiz ve subayların hepsinin şeriata riâyetsiz kâfirler olduğundan bahisle bu emre uymadığı, müritlerin silahlı isyan hâlinde olduklarının Hart müdürîyetinden bildirildiği, olayın fâilleriyle Şeyh Efendinin merkeze celbi için jandarma kuvvetinin yetersizliğinden dolayı askeriyeden bir subay kumandasında elli kişilik bir müfreze istendiği, aynı vekâletten çekilen 7 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli telgrafnâmede ise gönderilen müfrezenin Hart'ın gerekli noktalarını işgali esnasında yirmi kadar meğhul şahsın üzerlerine silâh sıkıp kaçtıkları, merkez kazaya gitmesi Şeyh Eşref Efendi'ye tebliğ edildiğinde buna uymadığı, Hart'ın kuzey sırtlarında otuz kadar silahlı şahsın mevki aldıkları ve gereğinde silâh kullanacaklarının Hart müdürîyetinden bildirildiği, hükûmete karşı silahlı mevki alan bu şahısların şiddetle izlenip yakalanmaları ve şeyhle birlikte kaza merkezine sevklerinin de kumandanlığa yazıldığından bahisle telgraf başında vilâyetin yazısının beklendiği bildirilmiş olduğundan; etrafımızın düşmanla çevrili olduğu böyle nazik bir zamanda insanlar arasında dostluğu temin etmek gerekirken öncelere ait bir tebligatı ipucu tutarak hakkında yakalama yazısı çıkmayan şeyh hakkında Müslüman ahali arasında kardeşlik bağını kıracak derecede takibat yapılmasına teessüfler ettiğimi ve sükûneti bozacak davranışlara meydan verilmeksizin meselenin kanun dairesinde halliyle neticesini beklediğimi cevaben

aynı zaman ve tarihte adı geçen vekile telgrafname ile bildirdim. Bunu müteakiben de 15. Kolordu kumandanlığından Bayburt kumandanlığına yazıldığı üzere hemen alay kumandanı Binbaşı Nuri Bey'le ve gerekirse müftü efendiyle birlikte Şeyh Eşref Efendi'nin evine gidilerek durumun araştırılıp işi istenmeyen noktaya vardırırların ortaya çıkarılması ve müftü efendi tarafından izahı istenecek hususların orada açığa çıkartılması, toplanmış silahlı ahali varsa gerekli öğütler ve isabetli tedbirlerle boş yere kan akıtılmasına asla meydan verilmeden hemen dağıtılması ve neticesinin de müşterek raporla her iki makama bildirilmesini tebliğ ettim. Meselenin güzelce halli konusunda Hart nâhiyesine doğru hareket ettiğine dair 7-8 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihinde Bayburt kaymakam vekilinden cevap aldım ve daha sonra da kaymakam vekili Şükrü Efendi'den alınan 8 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli şifrede Hart'a ulaşılarak gerekli öğütlerle silahlı kişilerin ve askerî müfrezenin mevzilerinden geri alındığı, asayiş temin edildikten sonra bizzat Şeyh Eşref ile görüşmek istenilmişse de şeyhin Erzurum'a gideceğini bildirerek evinden çıkıp bir tarafa kaçtığı, silahlı olarak hükûmete karşı mevki alan meçhul şahıslarca atılan kurşunlardan on altı yaşlarında Hartlı Yusuf oğlu Refik'in sol kolundan yaralanmasından başka vukuat olmadığı, adı geçen vekille 28. alay kumandan vekili Nuri Bey'in müştereken yazdıkları 8 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli şifrede de Hart hadisesinin güzelce halli için bizzat kendisiyle görüşmek üzere nahiye merkezine bir heyetin geleceği Şeyh Eşref'e tebliğ edilmesine rağmen şeyhin heyeti beklemeden meçhul bir yere savuştuğu, şeyhin ailesince Erzurum'a gittiği söylene de güvenilemediği, yapılan takibatta köyden çıktığı anlaşılacakla beraber nereye gittiğinin henüz bilinemediği, bununla birlikte meselenin büyütülmeden güzelce halledilebileceği bildirilmişken Bayburt kaymakamlığı vekâletinden aldığım 9 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli şifrelerde Hart'ta bulunan alay kumandanının emriyle mevki kumandanlığınca istenilen bir bölük askerinin daha Hart'a gönderildiği ve telefon hattının bozukluğu ve gönderilen jandarmanın dönmemesinden dolayı herhangi bir malumat alınmadığı, alay kumandanıyla kaymakam vekilinin jandarma ve askerlerin Hart'ta şeyhle avenesi tarafından esir edildikleri ve gönderilen müfrezenin de Kirzi köyünde bulunduğu gelen bir jandarma tarafından ihbar olunduğu, Kirzi-i süflâda bulunan tabur kumandanı Tahsin Bey'in gösterdiği acil lüzum üzerine jandarma mevcudundan on iki piyade ve üç süvarinin onun yanına gönderildiği ve istihbarata göre 28. alay kumandan vekili Nuri Bey'in şehit ve diğerlerinin sağ olduğu, yine bu vekilden alınan 10 Kânûn-ı Evvel 1335 tarihli iki telgrafnamede geceleyin hareket ettirilen on neferin döndüğü, keşif için gönderilen iki süvarinin Hınzevrek köyüne giderek yaptıkları tahkikatta asilerce ikinci bölüğün esir olarak Hart'a gönderildiği, iki neferin Kirzi köyünde yaralı bulunduğu, Hartlı şeyh ve avenesi tarafından vuku bulan çarpışmalarda sevkedilen biri Hart'ta ve diğeri Kirzi köyünde iki müfrezenin esir olduğu, asilerin şehre bir buçuk saat mesafede bulunup şehre taarruzları muhtemel ve cüzi miktardaki askerî kuvvetle müdâfaanın şüpheli bulunduğu, ahalinin son derece galeyanda olduğu bildirilerek en kısa yoldan kâfi miktarda kuvvetin süratle gönderilmesi istenildiğinden bu hâl tamamen üzüntü verici olup köy ahalisinden onlara söz anlatacakların

birleşerek meselenin vehametini ve neticesinin haklarında hüsrânı gerektireceğinin anlatılması ve gereken kuvvet muhtelif yerlerden hareket ettirildiği gibi buradan da yeterli miktarda askerî kuvvetin fırka kumandanı Miralay Rüşdî Bey'in kumandasında gönderildiği, vilâyet jandarma tabur kumandanı Binbaşı Cevdet Bey'in bugün yeterli kuvvetle hareket ettiği kaymakam vekaletine yazılmakla beraber kaymakamlık vekaleti de Cevdet Bey'in uhdesine verilerek yerel idarî işlerin güzelce yürütülmesine ve aynı zamanda askeriye ile birlikte gerekli tedbirlerin alınması ve olayın mevziî bir şekilden çıkmasına meydan verilmeksizin bir an evvel yatıştırılması sebeplerinin temini Cevdet Bey'e bildirilmiş olduğu ve netîcesinin pey-der-pey bildirileceği. 10-11 Kânûn-ı Evvel 1335. Erzurum Vâlisi Reşîd

4. Şeyh Eşref hadisesi ile ilgili kurulan komisyonun 17 Aralık 1335 tarihli raporu
Dâhiliye Nezâretine. (Mahreci: Bayburt)

Erzurum'dan çekilen telgrafnamede arzedildiği üzere, dün Şeyh Eşref hadisesini tahkik için Bayburda geldik. Tahkikat için vilayetten gelen merkez kadısı ile merkez savcısı ve Bayburt'taki fırka kumandanı ve diğer iki kişiden oluşan bir komisyon tahkikata başlamış ve hadisenin çıkış şekli hakkında birçok farklı rivayet olmasından dolayı bizzat Şeyh Eşref'le görüşerek meseleye kaynağından vakıf olunması heyetimizce de uygun görülerek merkez kadısı Hurşid Efendi bu sabah Hart nahiyesi merkezine gitmiştir. Şimdiye kadar oraya gidenlerin Şeyh tarafından rehin alındığı iddia edilip nihayet akşam ezanına kadar dönmediği takdirde kendisinin de şeyh tarafından alıkonulduğunun bilinmesi ve ona göre tedbir düşünülmesi gerekeceği aramızda kararlaştırıldığından, kendisi gece yarısına kadar gelmediğinden onun da diğerleri gibi şeyh ve daha doğrusu müritleri tarafından alıkonulduğu anlaşılmış oluyor. Birçok farklı rivayet arasında akıl ve mantığa en yakın olanı şeyhin akli tam olmayıp meczup ve ihtiyaten mecnunca bazı hareketlere giriştiği ve müftü tarafından sorgulanması konusundaki davete uymaması üzerine tekrar celbi lüzumu jandarmaya bildirildiğinde Hart nâhiyesinde evlenen jandarmalardan birisinin düğününde şeyhin tekkesi önünde davul ve zurna çalınmasına ve bazı ulema kıyafetli kişilerin de işriyatta bulunmalarına şeyhle müritlerinin canı sıkılarak neyh-i ani'l-münker kabinden bazı sert ifadelerde bulunmaları oradaki jandarmalarla kumandanları Salih Efendi'nin kırılmalarına sebep olup şeyh ve müritlerine karşı bazı had bildirici hareketlere girişmiş olmaları müritleri kızdırarak haddi aşmayı gerektirmiş ve jandarma kumandanının kaza merkezinden yardım istemesi üzerine bir müfreze sevk edilip bu şekilde basiretsiz bir hareket ise durumu büsbütün karıştırmış ve giden askerlerin silahları alınarak orada alıkonulmaları sebepleri layıkıyla ortaya koyamamıştır. Büyük ihtimalle askerce gerekli tertibat alınmadığından silah teslimi olmuş ve bu esnada maalesef iki üç asker ölmüştür. Kanaatimizce olayların ilk safhası tamamen şeyhin lehinde olup kaza, nahiye, hükûmet, zabitler ve askeriyenin bu konudaki hareketleri basiretli olmaktan uzaktır. Askerî sevkîyat ile onu izleyen ölüm hadisesinin olduğu sonraki safha ise zahiren şeyhin aleyhinde görülmekteyse de şeyh ile müritlerinin

hayatlarını tehlikede görerek nefsi müdafaaya başlamış olmaları ve bilahere giden kişileri rehin tutmaları hadiseden dolayı oluşması tabîi olan korku ve dehşetten mütevellid ve nefsi kurtarmaya yönelik bir ihtiyatî tedbir gibi görünüyor. Çünkü işin içinde yabancı telkinleri veya teşkilât-ı milliye gibi sebeplerin bulunmaması şeyhle avenesinin bir siyasî vaka çıkarmak fikriyle hareket etmediklerini düşündürüyor. Bu hadise üzerine şeyhin müritleri çoğalıp hatta eşkıyalıktan başka bir şey düşünmeyen Sürmene kazası ahalisinden çoğunun ona katılmaya meylettikleri söyleniyor. Yağmayı sanat edinen birçok şerlinin şu hâlden istifadeye çalışmaları tabîi ise de sık sık bu kaza ve havalisinde eşkıyalık yapan Sürmene eşkıyasınca çıkarılan münferit vakaların vaktiyle takip edilmemesinin bunun aslî sebebi olduğu açıktır. Hâlen şeyhin hâdisesi ile eşkıyanın eski ve yeni vukuatı ayrılarak öncelikli cebrî tedbirler alındığı takdirde asayişin kısmen temin edileceği açıktır. Gerçi askerî kuvvetin müdahalesi hâlinde hükûmetin ezici gücünün sağlanacağı ve yarım tedbirlerle hareket edildiği takdirde eşkıyanın yüz bularak hükûmeti hiçe sayacağı gibi mahzurların def'i noktasından bu hadisenin silah kuvvetiyle halledilip şeyh ile avenesinin iyice korkutulması gereğine kâni olanlar varsa da kanaatimizce ortadaki durum buralarını bu şekilde düşünüp uygulamaya asla müsait olmayıp Şeyh Eşref'in zaten mecnun derecesinde meczup ve bu gibi vakaları yapamayacak derecede aciz bulunduğu söylendiğinden meselenin silah kuvvetiyle halline kalkmak da birçok şerlinin can endişesinden dolayı şeyhin avenesine katılacağı tabîidir. Toplu bir sevkiyat hâlinde ezilmelerinde şüphe edilemezse de Müslümanlar arasında bu gibi ölümlerin hâl-i hâzırda iç ve dışta oluşturacağı tesirin şiddeti bu konuda af yolunun yegâne çâre olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada tarafsız heyetçe yapılacak tahkikatta şeyh ile müritleri ve avenesinin vukuatının mahiyet hakkında verilecek izahat alınmadıkça yapılacak muamele vicdanı rahatlatmayacaktır. Mahalline en son giden tahkik memuru Kadı Hurşid Efendi orada alıkonulduğundan olayın bitmesi için iki şıktan birisi derhal yapılmalı, kanaatimizce de ilk şık olan af yolunun tercihi maslahatça uygun görülmektedir. Şeyhin, rehine olarak alıkoyduğu askerlerle silahların teslimi için kendisiyle arkadaşlarına teminat verilmesi şartını koştuğu ve bir rivayete göre bu teminatın ecnebilerce onaylanması lüzumunu ileri sürdüğü anlaşılmakta olup şeyhin anlatılan hâline göre bunun ardında birtakım şerhlerin iblisçe aldatmalarının bulunduğu ihtimali ortaya çıkmış olduğundan alınacak tedbirlerin acilen uygulanması gerekmekteyse de ahvale göre gereğinin icrası görüşlerinize bağlıdır.

16-17 Aralık 1335

Dârü'l-hikme a'zâsından: Mustafa Tevfik / Mahkeme-i Temyîz a'zâsından: Ca'fer İlhâmî /

Ferîk: Fevzî

5. Şeyh Eşref'in Sürmene'deki müridi Aziz Ağa'nın yanına geleceğinden bahisle bu şahsın vilayete çağrılmasına dair Trabzon valisinin 20 Aralık 1335 tarihli telgrafnamesi.

Dâhiliye Nezâretine

Bayburt'un Hart nâhiyesinde Şeyh Eşref adında bir şahsın mehdilik iddiasına düşerek devlet aleyhinde ayaklandığı ve üzerine gönderilen askerî kuvveti pusuya düşürüp kumandanı şehit ve bir miktar askeri de esir ettiği yolunda buralarda bir rivayet dolaşmaya başladı. Sürmene kaymakamlığından verilen gizli bilgide ise Şeyh Eşref'in daveti üzerine bu kazaya bağlı birkaç köyde bulunan müritlerince dağıtılan ve bazılarında mehdî-i muntazır ibaresi de bulunan Şeyh Eşref imzâlı beyannamelerde: "İşte mehdi zuhur etti, Müslümanlar hemen koşmalıdır, münafıkların boynu vurulacaktır, işiden işitmeyene haber versin, sonra mazeret kabul olunmaz." yazısının bulunduğu söylenmiş ve müridlerin, atık mehdi zuhur etti, padişah kalmamıştır, hükümet Şeyh Eşref'e geçmiştir gibi sözler söylediklerinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Şeyhin, Bayburt'ta göreceği baskıdan mahallini terke mecbur kalarak Sürmene'deki adamlarından İsmail Cebioğlu Aziz adlı şahsın yanına geleceği muhakkak olduğundan bu şahsın şimdiden vilayet merkezine celbi gerekmiş ve Maçka'da da aynı şuyuatın çıktığı anlaşılmıştır. Meselenin vilayet çevresine akseden şu şekli çok dikkat çekici olup, oysa bu konuda şimdiye kadar Erzurum vilayetince tarafıma bir bilgi verilmediğinden durum ve alınan tedbirler hakkında bu vilâyetten malumat istenmiş ve şeyhin nüfuzlu mensuplarından olduğu bildirilen Azîz Ağanın da kendisinden bilgi alınmak ve gerekirse alıkonulmak üzere vilayet merkezine çağrılmıştır.

Fî 20 Kânûn-ı Evvel 35 Trabzon Vâlisi Haydar

Belgeler

1. 12 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:1 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Müstacel. Gâyet aceledir.

Dâhiliye Nezâretine Telgrafnâme.

İstanbul Telgraf Müdüriyeti Sevk Me'mûrluğu 11.12.335) Mahreci: Erzurum. Nr.2.

Hart Nâhiyesinde sâf-dilânı başına toplayarak bir mezheb-i cedîd icâd eden ve nâhiyede dâ'imî bir menba'-ı şûriş u nifâka teşebbüs etmek sûretiyle icrâ'ât-ı hükûmete mûmâna'atı görülen ve tezvîrât ve iğfâlâta kat'î muhâlefet edilmediği takdirde ileride bir gâ'ile ihdâs etmesi melhûz bulunan Şeyh Eşref ile ba'zı 'avenesi haklarında olunacak mu'âmele 6 Ağustos 35 târîhinde Bayburd Kaymakamlığından bâ-tahrîrât sorulması üzerine bu Şeyh Hart'ın sekene-i asliyyesinden midir, ne gibi bir meslek ve mezhebe sâlikdir müridânı kimlerden ve kaç kişiden 'ibâretdir, kimlere ne gibi telkînât ve tezvîrâtda bulunmuş, bu hâl ne gibi te'essür hâsıl eylemiştir, icrâ'ât-ı hükûmeti ne sûretle mûmâna'at ediyor, bu cihetlerin müsâra'aten tahkîk etdirilerek netîcesinin mûmâ ileyhin âsâyîş-i hükûmet için ne sûretle gâ'ile ihdâs edeceği hakkın-

daki hissiyyât ve kanâ'atin inbâsı 17 Ağustos târîhli şifre ile cevâben mezkûr kaymakamlığa bildirilmiş ve ahîren Hart Nahiyesi müdür-i sâbıkı Hakkı imzâsıyla vilâyete keşide edilen telgrafnâmede dîn-i mübin-i Ahmedî hilâfına hareket eden ve İslâmlar arasına tefrika ihdâsına sebep veren Şeyh Eşref hakkında tahkîkât icrâsı meşihatdan makâm-ı fetvâya tebliğ edilmiş ise de şimdiye kadar tahkîkâta ibtidâr edilmediği beyânıyla ifâ-yı muktezâsı lüzûmı iş'âr kılınmağla mezkûr telgrafnâme kopyasının bi'l-ahz mukaddemâ keşide edilen 17 Ağustos 35 şifre telgrafnâme üzerine icrâ edilmiş olması tabîî bulunan tahkîkât netîcesinin iş'ârı 26 Teşrîn-i Evvel 35 târîhli şifre ile kaymakamlığa yazılmış idi. Bayburd Kaymakamlığı vekâletinden alınan fi 6 Kânûn-ı Evvel 35 târîhli şifrede kazâ müftüsünün riyâseti altında hocalardan mürekkeb bir hey'et teşkil ve tahkîkine ibtidâr edilmiş olup Şeyh Eşref Efendinin merkeze celbi hakkında müftî tarafından verilen müzekkere kendüsine tebliğ edildiği hâlde hükûmetin dînsiz ve zâbitanın kâffesinin şer'-i şerîfe ri'âyetsiz kâfirler olduğu ve bu emre ittibâ' etmeyeceği ve o sırada müridlikden tard edilmiş İlyas nâmında birinde alacağını bahâne ederek ellerindeki odunlarla darb ve başından cerh ettikleri ve müridânın müsellaheen hâl-i 'isyânda buldukları Hart müdürîyetinden telefonla bildirildiği ve vak'a fâ'illeriyle Şeyh Efendinin merkeze celbi için jandarma kuvvetinin 'adem-i kifâyesi dolayısıyla cihet-i 'askeriyyeden bir zâbit kumandasında elli kişilik bir müfrezinin celb ü i'zâm kılındığı ve mezkûr kaymakamlık vekâletinden ahîren çekilen 7 Kânûn-ı Evvel 35 târîhli telgrafnâmede dahi gönderilen müfrezinin Hart'ın icâb eden nukâtını işgâl esnâsında yirmi kadar şahs-ı mechûlün üzerlerine isti'mâl-i silâh ettikleri hâlde mukâbele edilmeden firâr ettikleri ve merkez kazâyâ gitmesi Şeyh Eşref Efendiye tebliğ edildiği zamân 'adem-i mutâva'atda bulunduğu Hart'ın şimâl sırtlarında otuz kadar müsellahe eşhâsın ahz-ı mevki' ettikleri ve icâbında isti'mâl-i silâh edecekleri Hart müdürîyetinden iş'âr kılındığından ve hükûmete karşı müsellaheen ahz-i mevki' eden bu eşhâsın şiddetle ta'kîbleri der-destleri ve şeyh ile birlikde merkez-i kazâyâ sevkleri de kumandanlığa yazıldığından bahisle iş'âr-ı vilâyete telgraf başında intizâr olduğu izbâr kılınmış olması üzerine etrâfımızın düşmen ile muhât bulunduğu böyle nâzik bir zamânda efrâd-ı nâs beyninde muvâlâtı te'mîn edecek esbâbı istikmâl etmek lâzım gelirken evâ'ile 'âid bir tebliğâta ser-rişte ittihâz ile hakkında ahz u girift müzekkeresi sâdir olmayan şeyh-i mûmâ-ileyhin ahâlî-i İslâm arasında rişte-i uhuvveti kırarak derecede hakkında ta'kîbâta bulunulmasına teessüfler ettiğimi ve sükûneti ihlâl edecek ahvâl vukû'ına meydân verilmeksizin mes'elenin kânûn dâ'iresinde haliliyle netîcesine intizâr eylediğimi cevâben 'aynı zamânda ve 'aynı târîhde vekîl-i mûmâ-ileyhe bâ-telgrafnâme yazdım ve bunu müte'âkiben dahi 15.Kolordu Kumandanlığından Bayburd Kumandanlığına yazıldığı vech ile hemân alay kumandanı binbaşı Nuri Begle ve icâb eder ise müftî efendiyi de berâber alarak Şeyh Eşref Efendinin hânesine bi'l-kurb kendisinden ve icâb edenlerden tahkîk-i keyfiyetle maslahatı arzu olunmayan dereceye isâl eyleyenlerin zâhire ihrâcı ve müftî efendi tarafından istizâh olunacak husûsâtın orada istizâhı ve toplamış müsellahe ahâlî var ise nesâyih-i lâzime icrâ ve tedâbir-i musîbe ve ma'kûle ittihâzıyla beyhûde ve bilâ-meşgale ve

sefk-i dimâya zinhâr meydân verilmeyerek hemân tağdılması ve netîcesinin dahi müşterek raporla her iki makâma iş'ârını tebliğ etdim. Mes'elenin hüsn-i sûretle halli zımında Hart Nâhiyesine müteveccihen hareket ettiğine dâ'ir 7-8 Kânûn-ı Evvel 35 târihinde vekîl-i mûmâ-ileyhden telgrafla cevâb aldım ve ahîren dahi kaymakam vekîli Şükrî Efendiden alınan 8 Kânûn-ı Evvel 35 târihli şifrede Hart'a muvâsalat olduğu ve nesâyih-i lâzime ile müsellaş eşhâsın ve müfreze-i 'askeriyyenin mevzi'lerinden geri alındığı ve sükûn-ı âsâyış te'mîn edildikten sonra bi'z-zât Şeyh Eşref Efendi ile görüşmek talebinde bulunmuş ise de şeyh-i mûmâ-ileyhin Erzurum'a gideceğini beyân ile hânesinden çıkıp bir tarafa kaçtığı anlaşılış olduğu ve yalnız müsellaşen hükûmete karşı ahz-ı mevki' eden eşhâs-ı meçûle tarafından atılan kurşunlardan onaltı yaşlarında Hartlı Yusuf oğlu Refik'in karye derûnında bulunduğu sırada sol kolundan mecrûh olmasından başka vukû'ât zuhûr etmediği ve vekîl-i mûmâ-ileyhle 28. alay kumandan vekîli Nuri Beg'in müştereken yazdıkları 8 Kânûn-ı Evvel 35 târihli şifrede dahi Hart hâdisesinin hüsn-i sûretle halli için bi'z-zât kendisiyle görüşmek üzere merkez-i nâhiyeye bir hey'etin geleceği Şeyh Eşref Efendiye tebliğ edilmesine rağmen mûmâ-ileyhin hey'etin vürûdına intizâr etmesizin bir semt-i meçûle savuştuğu ve şeyhin âilesi tarafından Erzurum'a gittiği ifâde olunuyorsa da i'timâd edilemediği ve edilen ta'kîbâtta köyden çıktığı tahakkuk etmekle berâber hangi istikâmete gittiği henüz bilinemediği ve ma'a-mâ-fih mes'elenin i'zâm edilmeden ve sızındıya meydân verilmeden hüsn-i sûretle halli kâbil olacağı bildirilmiş iken 9 Kânûn-ı Evvel 35 târihli olarak Bayburd Kaymakamlığı vekâletinden aldığım şifrelerde Hart'da bulunan alay kumandanının emriyle mevki' kumandanlığınca taleb-i vâki'a binâ'en daha bir bölük 'askerin makineli tüfeng bölüğünün mezkûr Hart'a tahrîk edildiği ve telefon hattının bozukluğundan ve gönderilen jandarmanın 'avdet etmediğinden dolayı bir günâ ma'lûmât alınmadığı ve alay kumandanıyla kaymakam vekîlinin jandarmaların ve 'askerlerin Hart'da şeyh ile 'avenesi taraflarından esîr edildikleri ve gönderilen müfrezenin de Kirzi karyesinde bulunduğu gelen bir jandarma tarafından ihbâr olduğu ve Kirzi-i süflâda bulunan tabur kumandanı Tahsin Bey'in gösterdiği müsta'cel lüzûm üzerine jandarma mevcûdından oniki piyade ve üç süvarinin mûmâ-ileyhin nezdine i'zâm kılındığı ve istihbârata nazaran 28.alay kumandan vekîli Nuri Beg'in şehîd ve diger ümerânın ber-hayât bulunduğu anlaşılış olduğu ve yine vekîl-i mûmâ-ileyhden alınan 10 Kânûn-ı Evvel 35 târihli iki kıt'a telgrafnâmede geceleyin tahrîk etdirilen on neferin 'avdet etdikleri keşf için gönderilen iki süvarinin Hınzevrek karyesine giderek yaptıkları tahkîkâtta 'usât tarafından ikinci bölümün de esîr olarak Hart'a gönderildiği ve iki neferin Kirzi karyesinde mecrûh bulunduğu ve kuvvetiyle Hınzevrek şark sırtlarında bulunan müfreze-i 'askeriyyeye iltihâk ettiği ve Hartlı şeyh ve 'avenesi taraflarından vukû' bulan müsâdemelerde sevk olunan biri Hartda ve diğeri Kirzi karyesinde iki müfreze-i 'askeriyyenin esîr ve 'usât-ı merkûmenin şehre bir buçuk sâ'at mesâfede bulunmakda olduğu ve şehre ta'arruzları kaviyyen melhûz ve cüz'î mikdârdaki mevcûd kuvve-i 'askeriyye ile müdâfa'ası meşşûk bulunduğu ve ahâlînin son derece galeyân u heyecânda olduğu beyânıyla

aksar tarikle kuvâ-yı kâfiyenin tesrî'-i i'zâmı lüzümü bildirilmesi üzerine bu hâl bi'l-vücûh şâyân-ı te'essür olduğundan karye ahâlîsinden anlara söz anlatacaklar birleşerek mes'elenin vehâmetini ve neticesinin haklarında hüsrân ve 'ukûbeti mûcib olacağını kendilerine tefhîmi ve icâb eden kuvâ-yı kâfiye vü külliye cihet-i 'askeriyyece bi't-tertib cihât-ı muhtelifeden hareket etdirildiği gibi buradan dahi mikdâr-ı kâfi kuvve-i 'askeriyye fırka kumandanı Miralay Rüşdî Begin taht-ı kumandasında olarak gönderildiği ve vilâyet jandarma tabur kumandanı Binbaşı Cevdet Bey'in bugün kuvâ-yı kâfiye ile hareket ettiği kaymakam vekâletine yazılmakla berâber kaymakamlık vekâleti dahi mûmâ-ileyh Cevdet Bey'in 'uhdesine tevdi' olunarak umûr-ı idâre-i mahalliyyenin hüsn-i tedvîr ü temşiyetine ve 'aynı zamânda cihet-i 'askeriyye ile bi'l-ittihâd tedbîr-i lâzimenin ittihâzı ve vak'anın mevzi'î bir şeklden çıkmasına meydân verilmeksizin bir an evvel yatışdırılması esbâbının te'mîni mûmâ-ileyh Cevdet Bey'e tebliğ kılınmış olduğu ve netice-i mustahsalanın pey-der-pey iş'ârı tabî'î bulunduğuydu. 10-11 Kânûn-ı Evvel 35. Erzurum Vâlîsi Reşid

4. 17 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:67 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Mahreci: Bayburd Târîhi: 17 Kânûn-ı Evvel 35

Erzurumdan takdim edilen telgrafnâmede 'arz edildiği üzere dünki Pazarertesini günü Bayburda gelerek Şeyh Eşref hâdisesini ta'mike mümessel bugün kasabada kaldık. Tahkîkât icrâsı için vilâyetden gelen merkez kadısı ile merkez müdde'î-i 'umûmîsi ve Bayburd'daki fırka kumandanı ve diğer iki zâtdan mürekkeb burada bir komisyon icrâ-yı tahkîkâta başlamış ve hâdisenin suret-i vukû'ı hakkında birçok rivâyât-ı mütebâyine mevcûd olmasından nâşi bi'z-zât Şeyh Eşrefle görüşerek mes'eleye mahallince peydâ-yı vukuf etmesi hey'etimizce de tensîb edilerek merkez kadısı Hurşid Efendi bu sabâh Hart nâhiyesi merkezine gitmiş ve şimdiye kadar oraya gidenlerin Şeyh tarafından rehin tarzında alıkonulduğu iddi'â kılınmakta olmasına ve nihâyet akşam ezânına kadar 'avdet etmediği takdirde kendüsünün de şeyh tarafından alıkonulduğunun bilinmesi ve ana göre tedbîr düşünülmesi icâb edeceği beynimizde takarrür etmiş olup kâdî-i mûmâ-ileyh telgrafnâmenin târîh-i tevdi'î olan nisfu'l-leyle kadar gelmemiş olduğundan mûmâ-ileyhin de emsâli üzere şeyh ve daha doğrusu müridânı tarafından tevkîf edildiği tahakkuk etmiş oluyor. Birçok rivâyât-ı muhtelif miyânında 'akl ve mantika en karîb olanı şeyh-i merkumun tâmmu'l-'akl olmayup meczûb ve ihtiyâten mecnûnâne ba'zı harekâta tasaddi ettiği ve müftî tarafından isticvâb edilmesi zımında vukû' bulan da'vete icâbet etmemesi üzerine tekrâr celbi lüzûmı jandarmaya tebliğ edildiği sırada Hart Nâhiyesinde te'ehhül iden jandarmalardan birinin düğünü esnâsında şeyhin tekyesi önünde davul ve zurna çalmasına ve ba'zı 'ulemâ kıyâfesinde bulunanların da 'işriyyâtda bulunmalarına şeyh ile müridânının cânı sıkılarak neyh-i 'ani'l-münker kabilinden ba'zı ifâdât-ı dürüştânede bulunmaları oradaki jandarmalarla kumandanları Sâlih Efendinin mûcib-i igbirârı olup Şeyh

ve mürîdân hakkında ba'zı te'dîbâta kıyâm etmiş olmaları mürîdânı igzâb ederek tecâvüzâtı mûcib olmuş ve jandarma kumandanının merkez-i kazâdan istimdâdı üzerine bir müfreze-i 'askeriyye sevk edilerek bu sûretle hilâf-ı basîret hareket ise keyfiyeti büsbütün teşvîş etmiş ve giden efrâd-ı 'askeriyye silâhlarının alınması ve kendülerinin orada kalması esbâb u âvâmili lâyıkiyla tevazzuh etmemiştir. Agleb-i ihtimâle göre 'askerce tertîbât-ı lâzime ittihâz edilmemiş olması teslîm-i silâhı intâc eylemiştir. Silâh te'âtîsi esnâsında ma'a't-te'essüf iki üç 'asker maktul düşmüştür. Kanâ'atimize göre vekâyi'in safha-i ûlâsı tamâmen şeyhin lehinde olup kazâ ve nâhiye ve hükûmetin ve zâbit ile cihet-i 'askeriyyenin bu bâbdaki harekâtı basîret-kâr olmakdan ba'iddir. Sevkiyyât-ı 'askeriyye ile anı vely eden hâdise-i katlin teşkil eylediği safha-i ahîre ise zâhiren şeyhin 'aleyhinde görülmekte ise de şeyh ile etbâ'nın hayâtlarını tehlikeli görerek müdâfa'a-i nefse kıyâm etmiş olmaları ve bi'l-âhire giden eşhâsı rehîne kabîlinden alıkoyarak tevkîf etmeleri hâdiseden dolayı tabî'iyü'l-husûl olan havf u dehşetden mütevellid ve istihlâs-ı nefse ma'tûf bir tedbîr-i ihtiyâtî nev'inden olması ihtimâli gâlib ve çünkü işin içinde telkînât-ı ecnebiyye veya teşkilât-ı milliyeye gibi esbâb-ı 'avâmilin mevcûd olmaması şeyh-i merkûm ile 'avenesinin bir vak'a-i siyâsiyye ihdâs etmek fikriyle hareket etmedikleri dahası zehâbını mûcibdir. Bu hâdise üzerine şeyhin mürîdânı tekessür ettiği ve hattâ eşkiyalıktan başka bir şey düşünmeyen Sürmene kazâsı ahâlisinin birçoklarının iltihaka mütemâyil oldukları söyleniyor ve gasb u gâreti san'at ittihâz eden birçok eşirrânın şu hâlden istifadeye çalışmaları tabî'î bulunursa da sık sık bu kazâ ve havâlisinde ikâ'-ı şekâvet eden Sürmene eşkiyası tarafından ikâ' edilen vekâyi'-i münferidenin vakt ü zamanıyla ta'kîb edilmiş olması bunun sebep-i aslîsi olduğu derkâr ve el-yevm şeyhin hâdisesi ile eşkiyanın vekâyi'-i sâbıkâ vü lâhıkası tefrik edilerek 'ale'l-usûl tedâbîr-i zecriyye ittihâz edildiği takdirde âsâyişin kısmen te'mîn-i istikrârı mûcib olacağı âşikârdır. Gerçi kuvve-i 'askeriyyenin müdâhalesi hâlinde satvet-i hükûmetin te'mîn-i mahfûziyyeti ve yarım tedbîrlerle hareket edildiği takdirde eşkiyanın yüz bularak kuvve-i hükûmeti hiçe sayması gibi mehâzîrin def'i noktasından bu hâdisenin silâh kuvvetiyle halli şeyh ile 'avenesinin terhîb-kârâne bir sûretde te'dîbi lüzûmına kâni' olanlar varsa da kanâ'at-i 'âcizânemize göre hâl ü vaz'iyet buralarını bu suretle düşünmek ve tatbik etmek aslâ müsâ'id olmayup Şeyh Eşref'in zâten mecnûn derecesinde mecâzîbden ve her hâlde bu gibi vekâyi'i orada edemeyecek derecede 'acezeden bulunduğu 'umûmen söylenmekte olup mes'elenin silâh kuvvetiyle halline kıyâm hâlinde dahi birçok eşirrânın endîşe-i nefis dolayısıyla 'avene-i şeyhe iltihâk edeceği tabî'î ve sevkiyyât-ı külliyye icrâsı hâlinde tenkîllerinde şübhe edilemezse de beyne'l-müslimîn bu gibi mukâtelâtın hâl-i hâzırda dâhil ve hârice karşı icrâ edeceği te'sîrin şiddet ü dehşeti bu bâbda 'afv u safh tarikinin yegâne çâre olduğu mülâhazâtını intâc etmekde, binâen-'aleyh burada müteşekkil hey'et-i mahsusa tarafından icrâ edilecek tahkîkâtın vahîdû't- taraf olup şeyh ile mürîdân ve 'avenesinin mâhiyyet-i vekâyi' hakkında verecekleri îzâhât alınmadıkça kanâ'at-bahş-ı vicdân olacak derecede hakâyık-ı kat'iyeye mâhiyyetinde olamayacağına ve mahallerinde en son kendi tahkîk me'mûrî Kâdî Hurşîd Efendinin

rehin olarak alıkonulduğundan dolayı vak'anın 'adem-i devâmını te'mîn için iki şıkdan birisinin derhâl ictisârı lâ-büd olup kanâ'at-i âcizânemizce şıkk-ı ahîr olan tarik 'afvın tercihi maslahaten muvafık görülmektedir. Şeyhin rehine olarak alıkoyduğu 'askerlerle eslihanın teslimine kendisiyle rüfekasına te'mînât-ı kaviyye verilmesi şartına ta'lîk eylemekte olduğu ve bir rivâyete göre bu te'mînâtın ecnebîlerce merhûn olması lüzûmını ileri sürdüğü anlaşılmalıdır olup şeyhin mervî olan hâline nazaran bunun arkasında birtakım eşîrânın ba'zı tesvîlât-ı iblîskârâneye tevessül cür'etinde bulunacakları ihtimâlî meydâna konulmakda olmasına göre buyurulacak tedâbirin 'âcilen ittihâz ve tebliği istilzâm etmekte ise de ahvâl-i ma'rûza göre muktezâsının ta'yîn ü tasdîri re'y-i rezîn-i isâbet-karîn-i âsafilerine menût olduğu ve Trabzona müteveccihen hareket edildiği ma'rûzdur, fermân...

Fî 16-17. 12. 35

Dârü'l-hikme a'zâsından: Mustafa Tevfik. Mahkeme-i Temyîz a'zâsından: Ca'fer İlhâmî.

Ferîk: Fevzî

5. 20 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:86 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Dâhiliye Nezâretine. Mahreci: Trabzon (Şeyh Eşref'in meyten istisal edildiği)

Altı yüz yetmiş üç, numero iki. Bayburdun Hart nâhiyesinde Şeyh Eşref nâmında bir şahsın mehdilik dâ'yesine düşerek devlet 'aleyhinde harekât-ı kıyâmiyyede bulunduğu ve üzerine gönderilen kuvvet-i 'askeriyyeyi pusuya düşürüp kumandanı şehîd ve bir mikdâr 'askeri esîr eylediği yolında buralarda bir rivâyet deverân etmeğe başladı. Sürmene kâimmakâmlığından verilen ma'lûmât-ı mahremânede ise Şeyh Eşrefin da'veti üzerine kazâya tâbî' birkaç köyde bulunan mürîdânı tarafından tevzî' olunan ve nüshası elde edilen beyân-nâmelerin: "İşte mehdî zuhûr etdi Müslüman olanlar hemân koşmalıdır münâfıkların boynı urılacaktır işiden işitmeyene haber versin sonra ma'zeret kabul olunmaz" me'âlini ve Şeyh Eşref hazretleri imzâsını ihtivâ etmek ile berâber ba'zılarında imzânın üzerinde mehdî-i muntazır 'ibâresi de bulunduğu ve mürîdlerin artık mehdî zuhûr etdi pâdişâh kalmamışdır hükûm-i hükûmet Şeyh Eşrefe intikâl etmişdir gibi sözler söylediklerinin tahkîkât-ı vâkı'a-i hafiyeden anlaşıldığı bildirilmiş ve şeyh Bayburdca göreceği tazyik üzerine mahallini terke mecbur olup be-heme-hâl Sürmenedeki adamlarından İsmail Cebi oğlu 'Azîz nâmındaki şahsın nezdine geleceği ve anın tarafından himâye olunacağı muhakkak olmasıyla bu şahsın şimdiden merkez-i vilâyete celbine lüzum gösterilmiş ve Maçka'da 'aynı suyû'ât olduğu iş'âr-ı mahalliden anlaşılmışdır. Mes'elenin muhît- i vilâyete 'aks eden şu şekli pek ziyâde câlib-i dikkat olduğına ve hâlbuki buna dâ'ir şimdîye kadar Erzurum vilâyetinden taraf-ı âcizâneme bir iş'âr vukû' bulmadığına mebnî keyfiyyetden bahisle ahvâl-in vaz'iyet-i mahalliyyesi ve hükûmetin bu bâbdaki tedâbir-i inzibâtiyye ve tenkiliyyesi hakkında vilâyet-i müşârün-ileyhâdan ma'lûmât talep olunduğu gibi şeyhin mütehayyiz mensûblarından olduğunu Sürmene kâimmakâmının bildirdiği 'Azîz

Ağanın da kendüsinden izâhât alınmak ve îcâb ederse merkez-i vilâyetde alikonulmak üzere buraya istenildiği vilâyet dâhilinde başkaca mûcib-i ‘arz bir hâl zuhûrında ma’lûmât verileceği ma’rûzdur.

Fî 20 Kânûn-ı Evvel 35 Trabzon Vâlîsi Haydar

Olayla ilgili belgeler arasında kronolojik bir mukayese yapıldığında şu bilgileri edinilir:

1. 12 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:1 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Hart nahiyesinde bir mezheb-i cedid icad ettiği söylenen Şeyh Eşref ile avenesi hakkında Erzurum vilayetinin telgrafnamesinin bulunduğu dosyada 17 adet belge olup olay hakkında o ana kadar alınan bilgiler ayrıntılı olarak Dahiliye Nezaretine iletilmiştir.

2. 13 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:16 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Emniyet ve asayişin şâyân-ı şükrân bir sûrette olduğu, ancak söz konusu Şeyh Eşref meselesinin baş ağrıtığı, bunun da oradan geçildiğinde halledilerek neticesinin bildirileceği hakkında Ferik Fevzi'nin Erzurum'dan merkeze çektiği telgraf. Hart olayını araştırarak konmisyonda da bulunacak olan Ferik Fevzi'nin bu telgrafında ayrıntı bulunmamaktadır.

3. 13 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:22 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref ile görüşmek üzere Kafkas ordusu kumandanı Miralay Rüşdü Bey kumandasında mürettep Kuvâ-yı Milliye ile Bayburd'a ulaşıldığına dair Erzurum vilayeti telgrafi. Sadece bilgi verme amaçlı bir belge olup bir gün önceki ayrıntılı telgrafnameden sonra ortaya çıkan bir gelişme haber verilmiştir..

4. 17 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:67 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Bayburd'un Hart nahiyesinde ortaya çıkan Şeyh Eşref hadisesi ile ilgili oluşturulan komisyonun tahkikat ve değerlendirmesi. 15 belgeden oluşan, aşağıda incelediğimiz bu dosyada Hart olayının iç yüzü ayrıntılıca ortaya konulmuştur.

5. 20 Aralık 1335 Dosya No:654 Gömlek No:86 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Mehdinin zuhur ettiğine dair Şeyh Eşref imzasıyla dolaştırılan bildirimler ve şeyhin Sürmene'de nüfuzlu müridi Aziz Ağa'nın yanına geleceğinden bahisle bu şahsın vilayet merkezine çağrılmasına dair Trabzon valisi Haydar'ın Nezaret'eyazdığı telgrafname. Bu dosya bir haftalık bir sürede olayla direkt ilgili bulunan Trabzon ve Erzurum vilayetlerinin birbiriyle irtibatsızlığını da ortaya koymaktadır. Trabzon vilayeti böylesine önemli bir olayda kendisinin haberdar edilmemesini şaşkırtıcı bulmuştur. O sırada Anadolu'da meydana gelen gelişmeler, Kuvâ-yı Milliye ve kongrelerle faaliyetleri açısından karmaşık bir durum göze çarpmaktadır.

6. 30/Ra/1338/23 Aralık 1919. Dosya No:105 Gömlek No:158 Fon Kodu: DH. ŞFR.

Aklı yerinde olmayıp bazı hareketlerinin görmezlikten gelinmesi gerekirken mahallî hükümet tarafından cezalandırılma cihetine gidilen Şeyh Eşref' meselesinin af yoluyla halledilmesi gerektiğine dair Kalem-i Mahsus'dan Trabzon valiliğine çekilen telgraf. Bu dosya, konuyla ilgili diğer dosyalardan farklı olarak merkezden çekilen bir telgraf olup büyük ölçüde Hart olayını araştırma komisyonunun 17 Aralık 1335 tarihli raporu istikametinde yazılmıştır. Bu telgraftan anlaşılmalıdır ki, Şeyh Eşref hadisesi büyütülmeden ve şeyhin bazı meczupça hareketleri görmezden gelinerek kansız, baş ağrımadan daha güzel bir şekilde halledilebilirdi. Hâlbuki bu durum, komisyon raporunda açıkça belirtilmişti. Ama öyle anlaşılıyor ki işin içinde birtakım şahsî hesap ve adavetlerin bulunmasından dolayı olay tırmanmıştır.

7. 24 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:23 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Bayburt'un Hart nahiyesinde mehdilik iddiasıyla karışıklık ve devlet aleyhinde kıyam hareketine girişen Şeyh Eşref'in adamlarından olan Sürmeneli İsmail Çebioğlu Aziz'in sorgulanıp, gerek görülürse Trabzon vilayet merkezinde alıkonacağı. (Trabzon) 5. belgede verilen bilgi tekrarlanmıştır.

8. 27 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:47 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref'e nasihat kâr etmeyip artık askeri tedbirlerin uygulanmasına tevessül olunacağına dair Erzurum vilayeti telgrafi. 4.belgede komisyon raporunda belirtilen af ve nasihat hususları bu belgede de dile getirilmiş, ancak nasihatın işe yaramadığı söylenmiştir.

9. 29 Aralık 1335 Dosya No:655 Gömlek No:73 Fon Kodu: DH.ŞFR.

Şeyh Eşref ile rüfekâsından bazılarının ölü ve diğer kısmının da diri olarak ele geçirildiğine ve müsademe hakkında tafsilata dair Erzurum vilayeti telgrafi. Hükûmetin kullandığı af ve nasihat yolunun işe yaramaması üzerine Şeyh Eşref ve avanesinin çarışmalar sonucu ölü veya diri ele geçirilerek olayın sona erdirildiği anlatılmaktadır.

10. 27/R /1338/ 19 Ocak 1920. Dosya No:106 Gömlek No:89 Fon Kodu: DH. ŞFR.

Maktul Şeyh Eşref meselesine adı karışanlar hakkında hükümetçe tahkikat ve takibat yapılabilmesi için meselenin adliyyeye devredilmesine dair Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetinden Erzurum valiliğine çekilen telgraf. Hart olayı kanlı bir şekilde bastırıldıktan yirmi gün sonra çekilen bu telgraf Bayburt'un bağlı olduğu Erzurum'a yazılmış olup olaya adı karışanların tespiti için mesele adliyyeye devredilmektedir.

Sonuç

Anadolu'da 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkıp 23 Temmuz'da 1919'da Erzurum Kongresi'nin yapıldığı bir sırada Bayburt'a bağlı Hart (Aydıntepe)'ta başlayan ve Ekim-Aralık 1919 tarihleri arasında kanlı bir hadiseye dönüşen, ilk bakışta o sıralarda Kuvâ-yı Milliye'ye karşı İstanbul Hükûmeti ve işgalci devletlerin kışkırtmalarıyla çıkan isyanlardan birisi gibi zannedilen, Hart Olayı da denilen bir Şeyh Eşref isyanı veya hadisesi meydana gelmiştir. İşgaller ve bunlara karşı bölgesel ve ulusal kongrelerin yapıldığı zor günlerde ortaya çıkan bu hadise, kaynaklarda genellikle ayaklanma olarak geçmekte, ama konuyla ilgili arşiv belgelerinde hâdiseler olarak tanımlanmaktadır. Bu, mühim bir ayrıntı olup İstanbul hükûmetinin bu olayı bir ayaklanma olarak görmediğinin de bir işareti olmaktadır.

O sırada daha TBMM kurulmamış olup vilayetler eskiden olduğu gibi İstanbul hükûmetine bağlıydı. Dolayısıyla bu hadiseyle ilgili en güvenilir kaynak Osmanlı arşiv belgeleridir. Şeyh Eşref hadisesi, şeyh-mürît organizasyonu olarak gelişmiş, ama çevredeki eşkıyalık faaliyetleri de bu olayı kullanmak istemişlerdir. Belgelere göre Şeyh Eşref, mecnun derecesinde meczup, herhangi bir organizeli ayaklanmayı yönetebilecek kabiliyette olmayan, söz ve hareketleri görmezden gelinmesi gereken birisiyken, askerce yapılan bazı basiretsiz uygulamalardan dolayı bu olay istenmeyen, kanlı bir olaya dönüşmüştür. Gerek bu olayı araştıran komisyonun raporu, gerekse Kalem-i Mahsus'tan çekilen telgraf Şeyh Eşref'in asıl âmil ve fâil olmadığını, kışkırtmayla olayın kanlı bir hâle geldiğini düşündürmektedir. Bu olayın af yolu seçilerek ve şeyhin bazı meczupça hareketleri görmezden gelinerek büyütülmeden daha güzel bir şekilde halledilebileceğinin mümkün olduğu belgelerin dilinden anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Belgeleri:

DH.ŞFR. Dosya No:654 Gömlek No:1

DH.ŞFR. Dosya No:654 Gömlek No:16

DH.ŞFR. Dosya No:654 Gömlek No:22

DH.ŞFR. Dosya No:654 Gömlek No:67

DH.ŞFR. Dosya No:654 Gömlek No:86

DH.ŞFR. Dosya No:655 Gömlek No:23

DH.ŞFR. Dosya No:655 Gömlek No:47

DH.ŞFR. Dosya No:655 Gömlek No:73

DH.ŞFR. Dosya No:105 Gömlek No:158

DH.ŞFR. Dosya No:106 Gömlek No:89

Apak, Rahmi (1974). *Türk İstiklal Harbi, İç ayaklanmalar, ATASE, 2.baskı.*

Esengin, Kenan (1969). *Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı*, Ankara, Ulusal Basımevi.

Karabekir, Kâzım (1951). *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul.

ÇIK-(MAK), TAŞIK-(MAK) MIDİR?

*Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN**

Öz

Genel Türkçe çık- fiili, 11. yüzyıl öncesinden kalan metinlerde geçmediği için araştırmacılar tarafından genellikle Eski Türkçe taşık- fiiline dayandırılır. Bir kelimenin kökeni incelenirken hem anlam hem yapı hem de ses bakımından izah edilmesi gerekir. Anlam bakımından “çıkmaq” kavramı en az “dış” kavramı kadar eskidir. Dolayısıyla “çıkmaq” kavramını karşılayan bir fiilin “dış” kavramını karşılayan bir kelimedenden türemiş olması mümkün değildir. Ses bakımından da taşık- > çık- gelişimini izah etmek mümkün değildir. Çünkü taşık- > çık- gelişiminde olması gereken ses değişiklikleri Türkçede rastlanabilecek değişiklikler değildir. Dolayısıyla Türkçede neredeyse hiç rastlanmayan ses değişikliklerinin hepsinin bir kelimedede toplanmış olması düşünülemez. Bu çalışmada çık- fiili ses, anlam ve kelime bilgisi açısından incelenecek ve Eski Türkçe taşık- fiilinden gelmediği, çık- fiilinin kök halinde müstakil bir fiil olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çık-, Taşık-, Köken Bilgisi.

Is to Exit (Çıkmaq) To Escape (Taşıkmaq)?

Abstract

The verb “çık-” (exit) in Turkish is generally attributed to an old Turkic verb “taşık-” (escape) by many linguists since “çık” is not found in texts prior to 11th century. However, to understand the etymology of a word, it should be studied morphologically, phonetically and semantically. The “çıkmaq” (to exit) concept is as old as “dış” (out) concept in terms of meaning. Consequently, it is impossible for a verb which means “çıkmaq” to derive from a word equal to “dış”. It is not possible to phonetically explain how “çık” is derived from “taşık”, for the phonetic changes that should occur in taşık-> çık- process are not the type of changes that can be found in Turkish. Therefore, it is beyond imagination to think all types of phonetic changes unthinkable in Turkish can take place in the formation of a particular word. This study, by examining the verb “çık” lexically, semantically and phonetically, aims to prove that the verb “çık-” does not come from “taşık”, but it is a root of separate verb.

Keywords: Çık, Taşık-, Etymology.

* Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Genel Türkçe çık- fiili 11. yüzyıl öncesinden kalan metinlerde geçmemektedir. Bu yüzden bu fiil araştırmacılar tarafından genellikle Eski Türkçe taşık- (taş-ı-k-) fiiline dayandırılır (Brockelman 1954: 218, Räsänen 1969: 107-108, Ceylan 1997: 134, Gülensoy 2007: 235, Taş 2009: 95). Şimdiye kadar bu kelimenin izahıyla ilgili farklı bir görüş de ileri sürülmemiştir. Sadece Clauson, çık- fiilinin taşık- fiiline dayandırılmasının çok inandırıcı olmadığını, çık- ve çıkar- fiillerinin 11. yüzyıldan önce görülmemesinin tesadüf olduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 405).

Bir kelimenin kökeni incelenirken hem anlam hem yapı hem de ses yönünün izah edilmesi gerekir. Ayrıca bu fiillerde olduğu gibi beş sestene oluşan bir kelime üç sestene oluşan bir kelimeye dönüşmüşse fonetik izahı ve ara formların neler olması gerektiği de belirtilmelidir. Fakat ilgili çalışmalarda genellikle kelimenin fonetik izahı yapılmamakta, ara formlar gösterilmemekte hatta hangi seslerin düştüğü bile çoğu kere söylenmemektedir. Tarihî metinlerde taşık- > çık- gelişiminin ara formu olabilecek herhangi bir örnek de bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen sebepler dikkate alınarak; ses, anlam ve kelime bilgisi açısından incelenip Genel Türkçe çık- fiilinin Eski Türkçe taşık- fiilinden gelmediği, çık- fiilinin kök halinde müstakil bir fiil olduğu izah edilmeye çalışılmıştır.

Çık-(Mak) Taşık-(Mak)

Eski Türkçe taşık- > Genel Türkçe çık- gelişiminin sesbilimsel izahını yapmak oldukça zordur. Bu görüşe göre iki heceli bir kelime tek heceli bir kelimeye dönüşmüştür. Bu kelime ünlü düşmesini veya hece düşmesini gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Ayrıca baştaki *t* ünsüzü mü düşmüştür yoksa kelime içindeki *ş* ünsüzü mü düşmüştür? Genel Türkçe çık- fiilinin başındaki *ç* ünsüzü Eski Türkçe taşık- fiilindeki *t* ünsüzünün mü yoksa *ş* ünsüzünün mü devamıdır? Taşık- > çık- görüşünü savunan çalışmalarda bu soruların hiçbirisi sorulmamakta, dolayısıyla bunlara cevap da aranmamaktadır.

Kanaatimizce, Eski Türkçe taşık- > Genel Türkçe çık- görüşünü sesbilimi açısından izah etmek mümkün değildir. Bu görüşe göre taşık- > çık- gelişiminde olması gereken ara formlar şöyle gösterilebilir:

	1	2	3	4	5
<i>a</i>	taşık-	*aşık-	*şık-	çık-	
<i>b</i>	taşık-	*taşk-	*tak-	*tık-	çık-
<i>bb</i>	taşık-	tışık-	*tışk-	*tık-	çık-
<i>c</i>	taşık-	tışık-	*tışık-	çık-	

Bu tabloya bakıldığında taşık- fiilindeki t ünsüzünün ve ş ünsüzünün düşmüş olma ihtimaline göre iki ana gelişim/değişim kolu (a, b) düşünülebilir. İlk ihtimalde (a) kelime başı t ünsüzünün düşmüş olması gerekir. Fakat Türkçede kelime başında t ünsüzünün düşmesi mümkün değildir. Buna rağmen taşık- fiilinde t ünsüzünün düştüğü kabul edilirse, bu durumda ortaya çıkacak olan *aşık- (a2) fiilinde de baştaki a ünlüsünün düşmüş olması gerekir. Ancak Türkçede kelime başında geniş ünlünün düşebildiğine dair bir örnek bulmak da mümkün değildir. Ayrıca (a3)'teki *şık- fiilinde de ş- > ç- değişiminin gerçekleşmiş olması gerekir. Türkçede kelime başında veya kelime içinde herhangi bir şekilde ş > ç değişiminin örneğini bulmak mümkün değildir.** Özetlemek gerekirse, taşık- > *aşık- gelişiminde t düşmesinin, *aşık- > *şık- gelişiminde a düşmesinin, *şık- > çık- gelişiminde ş- > ç- değişiminin Türkçede herhangi bir örneğini yoktur. Dolayısıyla, başka kelimelerde örneği olmayan üç ayrı ses değişikliğinin aynı kelimedeki gerçekleştiğini düşünmek mümkün değildir.

İkinci ihtimal (b, bb) şöyle yorumlanabilir: taşık- > tışık- veya *tak- > *tık- değişiminde kelime içinde a > ı değişiminin olması gerekir. Türkçede a > ı değişimine rastlamak mümkündür. Mesela, taş > dış. Ayrıca taşık- > *taşk- veya tışık- > *tışk- değişiminde ikinci hecedeki ı ünlüsünün düşmüş olması gerekir. Böyle bir ses değişikliği kesinlikle mümkün değildir. Türkçenin hece yapısına göre hece sonunda iki sedasız peş peşe gelmez.*** Dolayısıyla Türkçenin hece yapısına uygun olan bir kelimenin, hece yapısına aykırı olacak şekilde ses değişikliğine uğrayabileceği düşünülemez. Farazi *taşk- > *tak- veya *tışk- > *tık- değişikliklerinde kelime içindeki ş ünsüzünün düşmesi gerekir. Ancak Türkçede ş düşmesine dair herhangi bir örnek yoktur. *tık- > çık- değişikliğinde kelime başı t- ünsüzünün ç- ünsüzüne dönüşmesi gerekir. Genel Türkçe ile Çuvaşça arasında t- > ç- denkliği olmasına rağmen Genel Türkçe içerisinde t- > ç- değişikliği yoktur. Özet olarak, taşık- > *taşk- veya tışık- > *tışk- değişiminde ı düşmesinin, *taşk- > *tak- veya *tışk- > *tık- değişikliğinde ş düşmesinin, *tık- > çık- değişikliğinde ise t- > ç- düşmesinin Genel Türkçede örneği yoktur. Dolayısıyla, birinci ihtimalde olduğu gibi burada da, başka kelimelerde örneği olmayan üç ayrı ses değişikliğinin aynı kelimedeki gerçekleştiğini düşünmek mümkün değildir.

Üçüncü ihtimalin de sesbilimi açısından izahı çok zordur.**** tışık- > *tışık- gelişiminde ilk heceyi oluşturan ünlünün düşmesi izah edilemez. Çünkü bu durumda hece başında iki ünsüz peş peşe gelecektir. Hâlbuki bu durum Türkçenin hece yapısına tamamen aykırıdır. Elbette zaman zaman Türkçenin ses özelliklerine aykırı ses değişiklikleri görülebilir. Meselâ, Türkçede kelime başında v ünsüzü bulunmamasına

** Tersine, Genel Türkçede ç > ş değişiminin örnekleri bulunabileceği gibi, Genel Türkçe ç ünsüzleri kurallı olarak Kazakçada ş ünsüzüne döner.

*** Hatta bu kural o kadar kuvvetlidir ki, yabancı kökenli kelimelerden bu kurala aykırı olanlarda hece sonundaki iki sedası arasında ünlü türemesi gerçekleşir. Mesela, vakt > vakit, kast > kasıt vs.

**** Ceylan 1997: 134'te *tışık- biçiminde bir ara formdan bahsedildiği için bu çalışmada da bu ihtimal değerlendirilmeye alınmıştır.

rağmen Genel Türkçe bār, bar-, ber- kelimeleri Oğuzcada (Türkmençe hâriç) var, var-, ver- biçimine dönmüştür. Fakat Türkçede hece yapısına aykırı ses değişikliği bulmak mümkün değildir. Hatta 20. yüzyıla kadar yabancı dillerden giren kelimeler de Türkçenin hece yapısına uydurulmuştur.

Eski Türkçe taşık- > Genel Türkçe çık- izahına anlam bakımından da itiraz edilebilir. “Çıkmak” anlamı temel kavramlardan olduğu için böyle bir kavramı karşılayan fiilin kök halinde olması beklenir. “Çıkmak” anlamına gelen fiil, “dış” anlamına gelen bir kelimedenden türemişse, bu durum “dış” kavramının daha önemli ve daha eski olduğu anlamına gelir. Hâlbuki “dış” kavramının olduğu bir dilde “çıkmaq” kavramının olmaması düşünülemez. Çünkü aynı kavram alanında isim ve fiil türünden iki kelimenin bulunduğu bu gibi durumlarda cümlede “isim” kullanılmadan sadece “fiil”in kullanılması da yeterli olabilir. Fakat sadece “isim”in kullanılması yeterli olmaz. Kısacası “dış” kavramının olduğu bir dilde veya dönemde mutlaka “çıkmaq” kavramının da bulunması gerekir. Hâlbuki taşık- > çık- izahı doğru kabul edilirse Türkçede “dış” kavramının olduğu, ancak “çıkmaq” kavramının olmadığı anormal bir dönemin yaşanmış olması gerekir.

Köktürk metinlerinde taşık- fiilinin yanı sıra bir de içik- fiili vardır. Bu fiil de “tâbi olmak, teslim olmak, itaat etmek” gibi daha çok askerî anlamda kullanılır. Ancak bu dönemde içik- fiilinin yanı sıra bir de kir- fiili vardır. İçik- fiili daha çok askerî alanlarda kullanılırken kir- fiilinin anlamı geneldir. Köktürkçedeki iç ve kir- kelimelerinin bir arada kullanıldığı, daha doğrusu birinin diğerinden türemediği dikkate alındığında Türkçede (Eski Türkçe öncesi bir dönemde) “iç” kavramının bulunduğu ancak “girmek” kavramının bulunmadığı bir dönemin yaşanmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Köktürkçede “iç” kavramı için iç kelimesi, “girmek” kavramı için kir-, fiili kullanılmaktadır. “Askerî anlamda tâbi olmak, teslim olmak, itaat etmek” kavramları içinse içik- fiili kullanılmaktadır. Bu dönemde “dış” kavramı için taş kelimesi, askerî anlamda “başkaldırmak, isyan etmek, kaçmak; sefere çıkmak” kavramları için taşık-**** fiili kullanılmaktadır. Her iki anlam alanı kıyaslandığında şöyle bir sonuç çıkar: genel anlamda iç/kir-, askerî anlamda içik-; genel anlamda taş/Ø, askerî anlamda taşık-.

<i>Genel/isim</i>	<i>Genel/fiil</i>	<i>Askerî/fiil</i>
iç	kir-	içik-
taş	Ø	taşık-

Yukarıdaki tabloya bakıldığında genel anlamda “çıkmaq” kavramının karşılığı boş kalmaktadır. Köktürkçede özel anlamda içik- fiilinin varlığı genel anlamda kir-fiilinin varlığına engel değildir. Aynı durum taşık- fiili için de söylenebilir: Köktürk-

**** Dîvânü Lugâti't-Türk taşık- fiilinin genel anlamda kullanıldığı bir örnek geçmektedir. Fakat bu örnek sadece taşık- madde başında geçer. Zaten madde başı dışında da taşık- fiili hiçbir örnek cümlede geçmez.

gede özel anlamda taşık- fiilinin varlığı, genel anlamda çık- fiilinin varlığına engel değildir. Bilakis bu dönemde nasıl ki içik-/kir- çifti varsa taşık-/çık- çiftinin de bulunması gerekir. Türkçede kir- fiilinin bulunduğu dönemlerde mutlaka çık- fiilinin de bulunuyor olması gerekir.

11. yüzyıl öncesinden kalan metinlerde çık- fiilinin geçmemesi bu fiilin bulunmadığı anlamına gelmez. Köktürkçe metinler hem miktar olarak çok az hem de muhteva olarak tek tiptir. Bu yüzden Köktürk metinlerinde birçok temel kelime geçmemektedir. Zaten Köktürkçe metinlere bakıldığında genel anlamda “çıkmaq” kavramının kullanımını gerektirecek bir cümle de yoktur. Az sayıdaki cümlede askerî anlamda “başkaldırmak, isyan etmek, kaçmak; sefere çıkmak” kavramları geçmektedir; bunlar için de taşık- fiilli kullanılmıştır. Uygurca metinler ise miktar olarak fazladır ancak muhtevaları çok çeşitli değildir. Kaldı ki bu metinlerde kir- fiili de beklenenden az geçmektedir. Dolayısıyla kir- fiilinin de çok az geçtiği metinlerde çık- fiilinin geçmemesi normal karşılanabilir.

11. yüzyılda, Dîvânu Lugâti't-Türk'te hem çık- fiili hem de taşık- fiili geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud taşık- maddesinde Türklerin çoğunun çık- fiilini kullandığını özellikle belirtmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 265). Zaten eserin geneline bakıldığında taşık- fiili sadece madde başı olduğu yerde geçmektedir. Buna karşılık çık- fiili birçok yerde “çıkmaq” kavramını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca çık- fiili deyimlerde, atasözlerinde, şiirlerde de geçmektedir. Bazı örneklerde ise yan anlam ve mecaz anlamıyla kullanılmıştır.***** Dîvânu Lugâti't-Türk'te bu fiilin çıkar-, çıkarış-, çıkıl-, çıkış-, çıktur-, çıkış biçiminde türevleri de geçmektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki bu durum, taşık- > çık- gelişimi doğru kabul edilerek yorumlandığında şöyle bir sonuç çıkar: taşık- fiili asırlarca kullanılmış, ancak bu fiilin bir tane bile türevi ortaya çıkmamıştır; bir tane bile deyimde veya atasözünde kullanılmamıştır; hiçbir şekilde yan anlam veya mecaz anlamı kazanmamıştır. Fakat kelime ses bakımından taşık- > çık- gelişimini tamamlayınca bir anda yan anlamlar, mecaz anlamları, atasözleri, deyimler ve türevler ortaya çıkmıştır. Elbette bu durumun mantıklı bir izahını bulmak çok zordur. “Çıkmaq” kavramını karşılayan bir fiilin (taşık-) en azından ettirgen biçiminin bulunması şarttır. Fakat taşık- biçiminin hiçbir türevi yokken çık- biçiminin birçok türevi vardır. Bu kadar türevin, deyimlerin, atasözlerinin, yan anlamların, mecaz anlamlarının 11. yüzyılda bir anda ortaya çıkmış olması mümkün değildir. Bu durum ancak Türkçede taşık- fiilinin yanında hatta ondan daha eski çık- fiilinin de bulunmasıyla açıklanabilir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te hem çık- hem de taşık- fiilinin geçmesi bile başlı başına açıklanmaya muhtaç bir durumdur. Aslında bir kelimenin eski hâli ile yeni hâli düşük bir ihtimalle de olsa aynı dil varyasyonu içinde bulunabilir. Meselâ, bölüm/belik.*****

***** Mesela, “Yağını aşaklasa başka çıkar.”, “Tewe silkinse eşekke yük çıkar.”, “Añar yol çıktı.” Daha fazla örnek için bk. Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 133, 149, 155, 182, 184, 238, 305, 354, 397, 406, 414.

***** Daha fazla örnek için bk. Kara 2011.

Fakat taşık- > çık- arasında bulunması gereken 2-3 ara formun metinlerde hiç geçmeyip de 1. ve 4. veya 1. ve 5. formun geçmesi hiç de rastlanabilecek bir durum değildir. Meselâ, aynı metinde veya aynı dil varyasyonunda taşık-/*aşık-, taşık-/*taşk-, *şık-/çık-, *tık-/çık- gibi birbirini takip eden formların bir arada geçmesi normal karşılanabilir. Fakat taşık-/çık- arasında 2 veya 3 ara formun hiç metinlerde geçmemesi, buna karşılık birinci ve sonuncu formların aynı metinde geçmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

Dîvânü Lugâtî't-Türk ile aynı yıllarda yazılmış olan Kutadgu Bilig'de de "çık-mak" eylemi çık- fiili ile karşılanmaktadır. Ayrıca bu metinde çık- fiilinin çıkar- ve çıkış gibi türevleri de geçmektedir (Arat 1979: 129-130). Kutadgu Bilig'de taşık- fiili ise hiç geçmemektedir. Aynı dönemde yazılmış iki eserden birinde taşık- fiilinin geçip diğerinde geçmemesi Kaşgarlı'nın eserinin sözlük olmasından kaynaklanmaktadır. Kaşgarlı, bir dilbilimci ve sözlükçü hassasiyetiyle az kullanılıyor da olsa taşık- fiilini eserine almıştır.

Günümüzde taşık- fiili Genel Türkçede sadece Yakutçada göçüşmeli olarak taşıs- biçiminde kullanılmaktadır. (Vasiliev 1995: 54). Ayrıca Genel Türkçe dışında Çuvaşçada da "çık-mak" anlamında tuh-***** biçiminde bir fiil vardır. Bu fiil Ceylan tarafından Genel Türkçe taşık- fiilinin Ana Çuvaşçadaki farazî karşılığı olan *talık- fiilinden getirilmektedir (Ceylan 1997: 134). Bunların dışında Genel Türkçede taşık- fiiliyle ses bakımından benzerlik gösteren bir fiil kullanılmamaktadır. Genel Türkçede "çık-mak" anlamı çık- fiiliyle veya kullanıldığı lehçenin ses özelliklerine göre çık- fiilinin değişmiş biçimiyle karşılanmaktadır.

Sonuç

- Anlam bakımından "çık-mak" kavramı en az "dış" kavramı kadar eskidir. Dolayısıyla "çık-mak" kavramını karşılayan bir fiilin "dış" kavramını karşılayan bir kelimedenden türemiş olması mümkün değildir.
- Ses bakımından taşık- > çık- gelişimini izah etmek mümkün değildir. Türkçede neredeyse hiç rastlanmayan ses değişikliklerinin hepsinin bir kelimedede toplanmış olması düşünülemez. Zaten farazî ara formlar metinlerde geçmemektedir.
- Türkçede çık- fiili başlı başına bir fiildir, taşık- fiilinden türememiştir. Büyük ihtimalle de taşık- fiilinden daha eskidir.

***** Eğer Çuvaşçadaki tuh- fiili gerçekten Eski Çuvaşça / Bulgarca *talık- biçiminden geliyorsa, t- > ç- değişiminin burada gerçekleşmesi beklenirdi. Çünkü Genel Türkçe t- ünsüzleri Çuvaşçada büyük ölçüde ç- ünsüzüne tekabül eder. *tulh-/taşık- fiilindeki t- ünsüzünün, t- > ç- değişikliğinin olduğu Çuvaşçada korunup da t- > ç- değişikliğinin olmadığı Genel Türkçede ç-ye dönmüş olması normal kabul edilemez.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig III. İndeks, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.
- Ceylan, E. (1997). Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Ercilasun, A. B.; Z. Akkoyunlu (2014). Divânu Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-Etimolojik Sözlük Denemesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2009). Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2011). Ayrı Düşmüş Kelimeler, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 621.

Yazım Kuralları

Makalenin başında 200-250 kelimelik Türkçe ve İngilizce öz (Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığında) ile en az 3 kelimededen oluşan yine Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler bulunmalıdır. Makalenin İngilizce başlığı da “abstract”la birlikte verilmelidir. Türkçe dışındaki dillerde makalelerin yayınlanması alan editörler kurulunun yetkisindedir. Diğer dillerde yayımlanması halinde ise en az 800 kelimelik Türkçe geniş özet verilmelidir. Ana metin, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla beraber dipnot ve sonnotlarla birlikte kelime sayısının üst sınırı 10.000 kelime olması tercih edilmektedir. Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste ortalı olarak yazılmalı, tablo adı ise tablo numarasının altına, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere metinden 1 punto küçük yazılmalıdır. Tablo içindeki metinlerin yazı puntosu 10 punto olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Resim adlandırılmalarında, şekil ve tablolardaki kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimler, sayfa sayısı olarak makalenin üçte birini aşmamalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli, dört satırdan uzun alıntılar ise tırnak içine alınmaksızın satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Atıflar, metin içinde aşağıdaki şekilde yazılmalı, eserin tarihinden sonra iki nokta üst üste koyularak, s. ya da ss. gibi kısaltmalar kullanılmadan sayfa numarası veya aralığı yazılmalıdır. Birden çok yazarlı yayınlarda, metin içinde ilk yazarın soyadı ve sonuna ‘vd.’ yazılmalıdır. Metin dışında açıklama gereksinimi duyulan hallerde dipnot sistemi kullanılmalıdır.

Atf örnekleri: (Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15); (Brown, vd., 1998); (Usta ve Mahiroğlu, 2008: 11).

Kaynakçada, birden fazla yazarlı yayınların tüm yazarları belirtilmelidir. Yazarların ad ve soyadı yer değiştirerek belirtilmelidir. Eğer birden fazla yazar varsa ilk yazardan sonrakiler için ad ve soyad yer değiştirilmemelidir. Yayım tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır. Kaynakça soyadına göre alfabetik sırayla ve aşağıdaki formatta verilmeli, ilk satır en baştan, izleyen satırlar 1.5 cm içeriden yazılmalı, her eser arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynakça 11 puntoda yazılmalıdır. Eserlerin başına sayı, tire ya da madde işaretleri konulmamalı, ilk satır en baştan sonraki satırlar içeriden olacak şekilde yazarın soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. İnternet kaynaklarında tüm bilgiler verilmeli, ardından tam adres ve kaynağa erişim tarihi belirtilmelidir:

Kaynakça örnekleri:

Kitap örneği

- Huntington, S. P. (2002). Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması. İstanbul: Okyanus Yayınları.

Makale örneği

- Reich, W. (1984). Psikanalizin Tarihsel Araştırmalara Uygulanması. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39 (1-4), 191-203.

Kitap bölümü örneği

- Gibler, D. (2000). Alliances. Why Some Cause War and Why Others Cause Peace. John A. Vasquez (ed.), What Do We Know About War? New York: Rowman and Littlefield.

İnternet kaynağı örneği

- Olsen, J. P. "Organizing European Institutions of Governance," ARENA Working Papers, No 2, 2000. http://www.arena.uio.no/publications/wp00_2.htm (erişim tarihi: 17 Aralık 2007).

Tez örneği

- Erkuş, L. (2009). Eğitim Fakültelerinin Akreditasyon Sürecine Hazır Olma Durumuna İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Değerlendirme Süreci

Dergi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen makaleler önce tüm süreçlerden sorumlu olan editör ve alan editörleri (yayın kurulu) tarafından yayın politikası ve kuralları bakımından biçimsel olarak incelenir ve uygun olduğuna karar verilenler alanla ilgili hakemlere gönderilir. Gerek duyulması halinde makaleler, hakemlerden gelen eleştiri ve öneriler doğrultusunda gözden geçirilmesi veya önerilen düzeltmelerin yapılması için yazarlara gönderilir. Hakemler tarafından önerilen değişiklikler benimsenmezse makale yazar/yazarları tarafından geri çekilebilir. Editörler kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlayıp yayımlamama hakkına sahiptir.

